TARTIŞMA ▶ KURAMLAŞTIRMA ▶ ARAŞTIRMA ▶

EKİN BELLETEN

ÜÇ AYLIK DERGİ

ÜNİVERSETELER TEMEL YASASI
Öğretim Üyeleri Derneği
DOĞUDA UYANIŞ
Erdem Aksoy
F.KAFKA'DA YABANCILAŞMA ve KİMLİK ARAYIŞI
Ö.Faruk Çolak
SOLUN TARİHİNE BAŞLANGIÇ
Yalçın Küçük
TÜRKİYE'DA KÖYLÜ POLİTİKASI: 1920-1925
Hikmet Özdemir
SEKTÖREL FARKLILIKLAR
Nurcan Süzal
NAİF SANAT
Yalçın Gökçebağ
BUDALA ÜZERİNE SÖYLEŞİ
Tulû ve Tuğçe Sizgek
DERGİ TARAMASI
N.Süzal

1988
Yaz

EKİN BELLETEN

YAZI KURULU

Erdem Aksoy
Cemil Gerçek
Tahir Hatipoğlu
Cemal Koç
Nurcan Süzal
İlhan Tekeli

Baskı : AYDIN MATBAASI
Kapak: Ömer Ülkenciler

ABONE KOŞULLARI:
Yurt içi Yıllık : 7.000.-TL
Yurt dışı Yıllık : 20 DM

Sahibi:Ekin Danışmanlık adına İlhan Akalın
Yazı İşleri Müdürü:İlhan Akalın
Yazışma adresi:Konur Sokak 73/9 ANKARA Tel:125 93 78

İÇİNDEKİLER

FELSEFE

F.KAFKA'DA YABANCILAŞMA VE KİMLİK ARAYIŞI
Ö.Faruk Çolak 30

SOSYAL BİLİMLER

ÜNİVERSİTELER TEMEL YASASI
Öğretim Üyeleri Derneği 5

SOLUN TARİHİNE BAŞLANGIÇ
Yalçın Küçük 37

TÜRKİYE'DE KÖYLÜ POLİTİKASI: 1920-1925
Hikmet Özdemir 57

SEKTÖREL FARKLILIKLAR
Nurcan Süzal 74

GÜZEL SANATLAR

DOĞUDA UYANIŞ
Erdem Aksoy 15

NAİF SANAT
Yalçın Gökçebağ 92

BUDALA ÜZERİNE SÖYLEŞİ
Tulû ve Tuğçe Sizgek 93

DERGİ TARAMASI
N.Süzal 99

BU SAYIMIZDA VURGULAR

Bu sayımız, üç ana konuda sekiz inceleme ve deneme ile bir dergi taraması yazısından oluşuyor.

Felsefe konusunda tek inceleme Ö.Faruk Çolak'ın ve "F.Kafka'da Yabancılaşma ve Kimlik Arayışı" başlığı ile sunuluyor. Ö.Faruk Çolak, Kafka'da hep umutsuzluğun ve boğuntunun öne çıkarılmasının nedenlerine değinerek yabancılaşma kavramının Kafka'nın yapıtlarında yerini araştırmaktadır. Dışlanmışlığa, yeni bir kimlik arayışıyla karşı durduğunu belirterek incelemesini sürdürüyor.

Sosyal Bilimler ana başlığı altında dört inceiemeden ilki, Öğretim Üyeleri Derneği Yönetim Kurulu'nca hazırlanan Üniversiteler Temel Yasası. Taslak maddeleri, Yönetim Kurulu'nun "gerekçe" yazısı ile sunuluyor. YÖK'le, üniversitelerin yürütülemeyeceğine inancın yaygın olduğu bu günlerde, tartışmaya açılan bu çalışmanın daha da olgunlaşacağına inanıyoruz.

Sosyal Bilimler konusundaki ikinci inceleme Yalçın Küçük'e ait ve "Solun Tarihine Başlangıç" başlığını taşıyor. Yalçın Küçük, burada, mevcut tüm yazımların hep düzeltilebilir yanlışlara dayandığını, bunun bilimselliğin dışına çıkmak olduğunu ileri sürerek "düzeltilemeyen ve bu anlamda önlenemeyen yanlışları teşhis etmek, bilimsel çalışmanın başlangıç doğrularını bulmaktır" diyor. İncelemesinin, solun tarihindeki başlangıç karışıklıklarını ortadan kaldırdığını düşünüyor.

Hikmet Özdemir'in incelemesi Türkiye tarihinin ve bu anlamda solun tarihinin en karışık ve anlaşılmaz bir kesitini ele alıyor. "Türkiye'de Köylü Politikası: 1920-1925" başlıklı incelemesinde Hikmet Özdemir, "Kemalist köylü politikasının ya da bir başka anlatımla TC'nde köylü politikasının dayandığı ideolojik temelleri tartışmak" istediğini belirterek, başlangıç tarihi olarak aldığı 1920 yılının önemini vurguluyor. Ayrıca 1925 yılının da rejim açısından "son derece önemli bir kırılma noktası" olduğunu savunuyor. Kurtuluş Savaşı'nda, "düşmana karşı en geniş cephe"de köylü politikası ile, "yeniden inşaının başlaması"nda köylülüğü, İzmir İktisat Kongresi sonuçlarını da katarak inceliyor.

Sosyal Bilimler ana başlığının son incelemesi Nurcan Süzal'ın. "Sektörel Farklılıklar" başlıklı incelemede, içe dönük üretim yapan dayanıklı tüketim malları sektörü ile ihracata dönük üretim yapan sektörlerin karşılaştırmalı bir analizini yapmayı amaçlıyor. İstanbul Sanayi Odası'nca yapılan anket çalışmaları ve diğer kaynaklara dayanan bu ampirik çalışma, önemli politika sonuçlarına kapı açıyor.

Güzel Sanatlar ana başlığı altında üç yazımız var.İlki Mimari konuda ve Erdem Aksoy imzasını taşıyor. "Doğuda Uyanış" başlıklı yazıda , Avrupa ortaçağına gelinceye kadar "Hümanizma"dan başlayarak "Osmanlı Uyanışı"na kadar ve son olarak da İran'da Safavi uyanışını irdeleyerek, doğu uyanışlarının kapsamı ve sınırlarını konu edinmektedir. Ronesans'ın evrenselliği üzerine örneklerin çokluğu vurgulanarak, batının sömürgecilik döneminde, sömürgeciliğin 'Hümanizma' adı altında doğululara aşılandığını belirtiyor. Erdem Aksoy "yüzyılımızda toplumcu ülkelerin emeği yaratanların hümanizmasını oluşturmaları beklentisi"ni dile getiriyor.

Kendisinde naif eğilimler ya da naivite gören Yalçın Gökçebağ, "Naif Sanat" başlıklı yazısında ülkemizde "naif sanat" ve "naif ressamlar"ı konu ediniyor.

Güzel Sanatlar ana başlığının son yazası Tulû ve Tuğçe Sizgek imzasını taşıyor. Gazi Üniversitesi İktisat ve Resim bölümü öğrencisi ikizler, Budala balesinde Rogojin'i oynayan Erdal Uğurlu ile söyleşilerini yazarak bize ulaştırdılar. Biz de okurlarımıza ulaştırıyoruz.

Her sayımızda "Dergi Taraması" sunmak istiyoruz. Bu sayımızda Yazı Kurulu'ndan Nurcan Süzal'ın üç dergiden yaptığı tarama çalışmasını sunuyoruz. Bu çalışma örnek alınarak okuyucularımız tarafından bize ulaştırılacak çalışmalara gelecek sayımızda yer vereceğimizi duyurmak istiyoruz. Söz açılmışken, okuyucularımızın her konuda bize yardımcı olmalarını umuyor ve bekliyoruz. Okuyucularımızın katkılarıyla Ekin Belleten'in zenginleşeceğine inanıyoruz.

Bir boşluğu doldurmak umuduyla yayına başlıyoruz:Güncel politika, burada, bizi ilgilendirmiyor. Ancak bütün çabalarımızın eninde-sonunda politikayla ilgili olduğuna inanıyoruz. Resimden matematiğe, müzikten fiziğe, tarihten iktisata, tiyatrodan mimarlığa kadar uzanan bir alanda okunabilecek ve tartışılabilecek her katkıya açığız: Kvantom fiziğindeki gelişmeler kadar yeni bir oyunun reji sorunlarının da"akademik" ölçüleri aratmayan bir düzeyde, Ekin Belleten'de yer almasını istiyoruz.

Ekin Belleten yaşar mı? Böyle bir sorunumuz ve kaygımız yoktur. Bizim işimiz başlamaktır. Güncelliğin, rutin bakış açısının, üniversiter yaşamda tenekeci davranışının zorlandığı bir ortamda, o konuları aşarak ilk ve yaz sayısını çıkartmış olmaktan mutluyuz.

Tartışma-Kuramlaştırma-Araştırma üçgeninde yeni Ekin Belleten'de buluşmak umuduyla..

İlhan Akalın

EKİN BELLETEN 88 YAZ Sosyal Bilimler Sayfa 5-14

ÜNİVERSİTELER TEMEL YASASI*

Gerekçe:

Yükseköğretim Kanunu (YÖK) yedi yıldır yürürlüktedir. Bu yasa bunca yıldır kamuoyunu uğraştırmakta, yasayı yürütmekle görevli Yükseköğretim Kurulu (YÖK) da sürekli tartışılmaktadır. Kamuoyu bu yasayla üniversitelerin yürütülemeyeceğine inanmıştır. Çünkü, yedi yılda üniversiteler alabildiğine gerilemiş, bilimsel çalışma ve düzey iyice düşmüş, üniversitelerin ülkenin geleceği açısından zararlı olmaya başladıkları kabul edilmiştir. Yürürlükteki yasa aynı zamanda bilim özgürlüğünü ve özerkliği yok etmiştir.

Üniversiteleri çökerten YÖK'ü bugün, savunan ve 'yararlı olmuştur' diyen insan kalmamıştır. Siyasal partilerin hepsi de iktidara geldiklerinde YÖK'ü değiştireceklerini duyurmuşlardır. Bu koşullar altında YÖK'ü daha da ömürlü kılmak yanlıştır. Bu açıdan Öğretim Üyeleri Derneği Yükseköğretim Kanununa seçenek olacak bir tasarı önerisi hazırlamayı ödev saymıştır. Elinizdeki bu örnek tasarı tartışılmak üzere kamuoyuna, ilgililere ve TBMM üyelerine sunulmaktadır.

Geçen altı yıl içinde dört binin üzerinde yetişmiş bilim adamı üniversitelerden ayrılmışlardır. Ayrılmalar bugün de sürmektedir. Devlete milyarlarca liraya çıkan bu kişiler bugün kendi alanlarının dışında çalışıyorlar. Öte yandan yüzbinlerce öğrenci de öğretmensizlikten nitelikli eğitim yapamamaktadırlar. Bilim adamlarının heyecanı ve coşkusu kalmamıştır. Genç insanlar bilim adamlığı mesleğini seçmemekteler, emekliliği gelenler de ayrılmayı yeğlemektedirler.

Tasarıda özerklik esas alınmıştır. Bütün görevlere seçimle gelinecektir. Öğrenciler, öğretim yardımcıları ve çalışanlar belli oranlarda yönetime katılmaktalar, yönetici seçimlerinde oy kullanmaktadırlar. Üniversite yönetimiyle üniversite dışında kalan kuruluşlar arasında bağlayıcı nitelikte ilişkiler konmuştur. Bu ilişkileri sağlayacak kişilerin yine seçimle gelinen örgütlerce seçilmeleri ana ilke olarak benimsenmiştir.

Üniversitelerin parasız olması da bir ilkedir. Üniversitelere sınavsız girilmesi, öğrencileri bunaltan dersane düzeninin kaldırılması da hedeflenmiştir.

*Öğretim Üyeleri Derneği (ÖĞÜD) Yönetim Kurulu'nun 19.4.1988 günlü ve 3 sayılı toplantısında kabul edilmiştir.

Öğrencilerin örgütlenmesinde yeni bir model seçilmiştir. Bu modelde bütün öğrenciler örgüt işleyişine katılacaklar ve seçimlerinde oy kullanacaklardır. Örgütlere yönetimin müdahalesi olmayacaktır. Burada kuvvetli öğrenci örgütleri amaçlanmıştır. Derneklerin dar bir kadronun eline geçmesi seçim sistemi ve örgüt yapısıyla önlenmiştir.

Üniversitedeki yönetim görevlerine ilişkin bütün seçimler en çok üç günde ve üç turda sonuçlandırılacak, boşalan kadrolar 10 gün içinde doldurulacaktır. Bununla üniversiteler uzun süre yönetimsiz kalmaktan kurtulacaklardır. Ayrıca, yönetime aday olmada o kurumda kadrolu olmak koşulu yoktur. Başka üniversiteden öğretim üyeleri de aday olabilirler. Böylelikle çevresi olan ve başarılı olabileceğine inanan kişiler başka kurumlarda yönetici olabileceklerdir.

Bu yasaya göre tüm yükseköğretim kurumları aynı çatı altında toplanmayacaktır. Bakanlıklar istediklerinde yüksekokul açabilecekler, kendi elemanlarını yetiştirebileceklerdir. Tasarı üniversite adını taşıyan kurumlar için geçerlidir.

Taslağın bir önemli ilkesi de fakültelerin üniversite merkezi olan ilde olmaları, daha önce açılanların buralarda toplanmalarını sağlamasıdır. Bununla kaynak israfı önlenecek, bilim adamlarının birbirinden yararlanmaları kolaylaşacak, öğretim üyelerinin başka okullarda derse girmeleri sağlanacaktır. Merkez dışındaki illerde ancak yüksekokullar açılabilecektir.

Üniversiteler Temel Yasası yasa taslağı az maddeli bir temel yasa şeklinde hazırlanmıştır. Ayrıntıdan kaçınılmıştır. Bununla gereksinimlere kolay ve ivedi uyum sağlanacaktır. Tüzük ve yönetmelikler işleyişte etkin olacaktır. Her üniversite kendi işleyişini kendi tüzüğü ve yönetmeliği ile sağlayabilecektir. Böylelikle üniversiteler arasında yarış sağlanacaktır.

Bu taslak bugünkü anayasayla çelişmektedir. Onun için öncelikle anayasanın ilgili maddesi yeniden düzenlenmelidir. Yeni kurum olarak, "Üniversiteler Yüksek Kurulu" (ÜYK) kurulmuştur. Bu kuruluşun işlevi bütün üniversiteleri bir merkez organla temsil etmek, üniversiteler arası eşgüdümü sağlamaktır. Üniversiteler ve Fakülteler Yönetim Kurulları kaldırılmıştır.

Yıllardır eleştirilen YÖK'e karşı ilk kez bir seçenek yasa hazırlanmış olmaktadır. Çok olgun ve ileri ve iyi düzeyde olduğuna ilişkin bir savımız yoktur. Tartışılmasını istiyoruz. Tartışmalar sonucunda daha iyisini bulacağımıza da inanıyoruz.

Öğretim Üyeleri Derneği
Yönetim Kurulu

ÜNİVERSİTELER TEMEL YASASI MADDELERİ

Madde 1: Üniversiteler yönetsel, bilimsel ve akçal özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip; yüksek düzeyde eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayın, danışmanlık yapan yükseköğretim kurumlarıdırlar. Üniversiteler fakülte, bölüm, yüksekokul, enstitü, uygulama ve araştırma merkezi adı verilen birimlerden oluşurlar.

Madde 2: Üniversiteler öğretim üyeleri, öğretim yardımcıları, çalışanlar (memur ve işçiler) ve öğrencilerden oluşan birer bütündürler. Öğretim üyeleri profesörler ve doçentlerdir. Öğretim yardımcıları yardımcı doçent, öğretim görevlisi, okutman, uzman, asistan, araştırma görevlisi, planlamacı ve çeviricilerdir.

ÜST KURULUŞLAR

Madde 3: Üniversiteler üstü iki kuruluş bulunur: 1) Üniversiteler Yüksek Kurulu (ÜYK) , 2) Üniversiteler Arası Kurul (ÜAK).

Madde 4: Üniversiteler Yüksek Kurulu: Bu kurul tamgün çalışan dokuz üyeden oluşur. Üyelerin üçü Üniversiteler Arası Kurul, üçü Bakanlar Kurulu ve üçü kamu niteliğindeki meslek kuruluşları başkanları tarafından seçilir. Üniversiteler Arası Kurul ile Bakanlar Kurulu'nun seçeceği üyelerin profesör olması zorunludur. Meslek kuruluşlarınca seçilenlerin yükseköğretim görmüş ve alanlarında en az on beş yıl çalışmış olması gerekir. ÜYK üyeliği süresi altı yıldır. İki yılda bir üçte biri yenilenir. Bir dönem geçmeden bir üye ikinci kez yeniden seçilemez. Üyelerin üst yaş sınırı 67'dir.

ÜYK Başkanı, ÜYK üyeleri tarafından profesör üyeler arasından dört yıl için seçilir. Başkan, iki üyeyi yardımcı olarak atar.

Madde 5: Üniversiteler Yüksek Kurulunun görevleri:

a) Üniversitelerin gelişmesi, hedeflerine ulaşması, insangücü planlamasının yapılması konularında kararlar almak ve bunların uygulanması için üniversitelere görev vermek.

b) Üniversite öğrenci kontenjanlarını önerileri gözönüne alarak belirlemek.

c) Üniversite senatolarınca önerilen profesör atamalarını yapmak.

d) TBMM, Bakanlar Kurulu ve diğer kamu kuruluşlarına danışmanlık etmek, gerektiğinde üniversitelere görev vermek.

e) Öğretim üyesi ihtiyacı olan üniversitelere öğretim üyesi yardımı için üniversitelere görev vermek, zorunlu hallerde en çok bir yıl için doğrudan öğretim üyesi görevlendirmesi yapmak.

f) Rektörleri denetlemek. Üniversite Senatosunun 2/3 çoğunluğunca kabul edilen gerekçe olduğunda altı aya kadar rektörü görevinden uzaklaştırmak, bu süre içinde gerekçe giderilmediğinde yeniden rektör seçilmesini sağlamak.

g) Üniversite bütçe önerilerini incelemek ve hükümete bildirmek.

h) Vakıf üniversitesi kurulmasına izin vermek ve bunları denetlemek.

i) Öğretim üyesi düzeyindeki atamalardaki itirazları görüşmek ve sonuçlandırmak.

Madde 6: Üniversitelere öğrenci alımı ÜYK'na bağlı olarak çalışan bir merkez kuruluşu tarafından yürütülür. Bu kurulun başkanı ÜAK tarafından önerilen üç aday arasından ÜYK'nca atanır. Kurul, öğrenci seçimini ortaöğretimdeki başarı durumları gözetilerek sınavsız bir değerlendirmeyle yapar.

Madde 7: Üniversiteler Arası Kurul (ÜAK). Üniversite rektörleri ile mali yılbaşında kadrosunda yüzden çok öğretim üyesi bulunan üniversitelerin senatolarınca seçilen birer üyeden oluşur. Kurul başkanı sıra ile rektör üyeler arasından seçilir. Başkanın görev süresi iki yıldır. Türkiye Öğrenci Dernekleri Federasyonu Başkanı kurula, öğrencilerle ilgili konularda katılır.

Madde 8: Üniversiteler Arası Kurul akademik konularda karar veren ve itirazları inceleyen bir kuruldur. Doçentliğe yükseltme işlemlerini doğrudan yürütür. Akademik yükseltmeler ve eğitim-öğretimle ilgili konularda ortak ilkeleri belirler, üniversitelerin tümünü ilgilendiren konularda tüzük ve yönetmelikleri hazırlar. ÜAK bazı yetkilerini alt kurullara devredebilir.

REKTÖR VE SENATO

Madde 9: Rektör. Üniversiteye bağlı fakültelerin fakülte kurulu üyeleri ve rektörlüğe bağlı yüksekokulların yönetim kurulları üyeleri tarafından seçilir. Rektörün görev süresi dört yıldır. Bir kişi üstüste iki dönemden fazla rektör seçilemez. Rektör olmak için o üniversitenin kadrosunda olmak koşulu aranmaz.

Rektör, isterse birisi başka üniversiteden olmak üzere üç öğretim üyesini dört yıl için rektör yardımcısı olarak atayabilir.

Yeni kurulan üniversitelerde rektör, ÜAK'un önereceği üç aday arasından ÜYK tarafından dört yıl için atanır.

Madde 10: Rektör, üniversite tüzel kişiliğinin temsilcisidir. Senatonun başkanıdır. Üniversiteden, ÜYK'ya ve ÜAK karşı doğrudan sorumludur. Rektör, üniversitedeki tüm kurullara isterse katılabilir.

Madde 11: Senato; rektör yardımcılarından birisi, fakülte dekanları ve kadrolu öğretim üyesi yirmiden çok fakültelerin fakülte kurullarınca seçilen birer üyenin katılmasıyla oluşur. Seçilen üyenin görev süresi dört yıldır. Üniversite öğrenci birliği başkanı senatonun doğal üyesidir. Öğrencileri ilgilendiren konularda toplantılara katılır. Üniversite adına ÜAK üyesi seçilen öğretim üyesi de senatoya katılabilir.

Senatonun yıl içindeki en az iki toplantısına o kentin (anakent) Belediye Başkanı ya da temsilcisi katılır. Ayrıca, o kentte bulunan meslek kuruluşları temsilcilerinin seçeceği üç üye de bu toplantılara katılır. Meslek kuruluşları temsilcileri kendi üyeleri arasından seçilir. Bu toplantılarda özel gündem uygulanır ve öneriler karara bağlanır. Rektör bu kararları uygulamakla yükümlüdür.

Senato, üniversitenin eğitim-öğretim, bilimsel çalışma ve çevreyi aydınlatma konularında yetkilidir. Üniversiteyi ilgilendiren yönetmelikleri hazırlar ve yürütür. Fahri akademik ünvanlar verir. Bölümlere profesör atamaları için öneride bulunur. Doçent atamalarını yapar. Öğretim üyesi ihtiyacı olan başka fakültelere öğretim üyesi gönderilmesi için bölümlere görev verir. Öğretim üyelerini denetler, başarısız buldularını ÜYK'na bildirir.

Senato, yeter gerekçe olduğunda fakülte dekanını ve yüksekokul müdürünü en çok altı ay için görevden alabilir. Bu sürede gerekçe kalkmadığında dekan ve yüksekokul müdürü seçilmesini sağlar.

FAKÜLTELER VE YÜKSEKOKULLAR

Madde 12: Dekan; fakültede kadrolu öğretim üyeleri tarafından profesörler arasından dört yıl için seçilir. Seçimlerde Öğrenci Derneği Başkanı, öğretim yardımcısı temsilcisi ve çalışanlar adına bir temsilci oy kullanır. Dekan olmak için aynı fakültede öğretim üyesi olmak koşulu aranmaz. Dekan, isterse birisi başka fakülteden olmak üzere iki öğretim üyesini yardımcı olarak atayabilir. Bir kişi üstüste iki kezden fazla dekan olamaz.

Yeni kurulan fakültelerde dekan, rektörün önerisi üzerine ÜYK tarafından atanır.

Dekan fakülteyi temsil eder. Fakülte kurulunun başkanıdır. Fakülte birimleri arasındaki birliği sağlar. Eğitim-öğretimden ve bilimsel çalışmalardan doğrudan sorumludur. Bölüm kurullarınca atanmaları uygun görülen öğretim yardımcılarının atanması için rektöre önerir.

Madde 13: Fakülte Kurulu; fakültede kadrolu öğretim üyeleri tarafından seçilen otuz öğretim üyesi, bölüm başkanları ve yüksekokul müdürlerinden oluşur. Dört yıl için seçilirler. Fakülte öğrenci derneği başkanı, öğretim yardımcıları ve çalışanlar adına birer temsilci fakülte kuruluna katılır. Fakülte kurulu seçiminde her bölüme en az iki öğretim üyesi düşmesine dikkat edilir. Öğretim üyelerini ilgilendiren konularda yalnız öğretim üyesi olan üyeler katılır.

Fakülte kurulu öğretim yardımcılarının akademik konularında yetkilidir. Fakültedeki akademik çalışmalar ve eğitim-öğretimden sorumludur. Bölümler arasındaki ilişkilerde ortak ilkeleri belirler.

Madde 14: Yüksekokullar. Yüksekokullarda yönetim organı olarak müdür ve Yönetim Kurulu bulunur. Müdür, öğretim üyesi sayısı beşi geçen okullarda seçimle belirlenir. Diğerlerinde dekanın (rektörün) önerisi üzerine rektör tarafından atanır. Öğretim üyesi beşten az olanlarda yönetim kurulu yüksekokulda ders verenler arasından seçilir. Yönetim kurulu beş öğretim üyesinden oluşur. Öğrenciler adına bir temsilci yönetim kuruluna katılır.

Yüksekokul müdürü en çok iki öğretim elemanını yardımcı olarak atayabilir. Müdür olmak için o yüksekokulda kadrolu öğretim üyesi olmak koşulu aranmaz.

Yüksekokullarda akademik konularda fakülte kurulu veya Senato yetkilidir. Bunların görüşüldüğü toplantılara müdür ve bir temsilci öğretim üyesi katılır.

BÖLÜM

Madde 15: Üniversite içinde en alt birimdir. Bölüm Başkanı ve Bölüm Kurulu tarafından yönetilir. Bölümler rektörlüğe veya dekanlığa bağlı olarak kurulurlar. Bir fakülte veya yüksekokulda benzer nitelikte birden fazla bölüm bulunamaz.

Bölüm Başkanı, bölümde kadrolu öğretim üyeleri tarafından varsa profesör yoksa doçentler arasından seçilir. Kadrolu öğretim üyesi yoksa, başka üniversitelerin benzer bölümlerinden, rektörün önerisiyle ÜYK başkanınca atanır. Bölüm Başkanı dört yıl için seçilir veya atanır.

Öğretim yardımcılarının seçimi, atama önerileri ve denetlenmeleri bölüm kurulunca yerine getirilir. Bölümdeki akademik ve idari personelin izinleri, akademik ve ders görevlendirilmeleri ve programlar bölüm kurulunca kararlaştırılır. Kurul bu yetkilerinin bazılarını başkana devredebilir.

Bölüm kurulu, başkanla birlikte üç veya en çok yedi öğretim üyesinden seçimle oluşturulur. Bilim dalı sorumluları doğal üye olarak katılırlar. Bu sayıda kadrolu öğretim üyesi olmadığında bölümde ders veren öğretim üyeleri arasından seçilir. Bölüm kuruluna öğretim yardımcıları adına her yıl için seçilen bir temsilci katılır. Bölüm başkanı yılda iki kez bütün öğretim üyelerinin katılacağı toplantı düzenler. Burada bölümle ilgili genel değerlendirme yapılır.

Bağımsız diploma veren bölümlerde bölüm öğrencilerinin seçeceği bir öğrenci, diğer fakültelerde bütün öğrencilerin her bölüm için seçecekleri birer öğrenci bölüm kurullarına katılırlar. Bu öğrencilerin seçimleri iki yıl için yedekleriyle birlikte yapılır.

Bölümler, üniversite senatolarının önerisi üzerine ÜAK'nın da görüşü alınarak ÜYK tarafından kurulur.

Madde 16: Tıp fakülteleri klinik bilimlerinde hizmetlerin daha düzenli yürütülmesi için senato kararıyla kurulan her klinik için, Bölüm başkanının önerisi dekanın onayı ile dal sorumlusu atanabilir. Dal sorumlusu Bölüm Başkanı adına görev yapar ve bölüm kuruluna doğal üye olarak katılır.

ÖĞRETİM ÜYELERİ VE YARDIMCILARI

Madde 17: Akademik yükseltilmeler ÜAK'nın belirlediği ortak ilkelere göre yapılır. Doçentliğe yükseltilmelerden ÜAK,. yüksek lisans ve doktorayla ve uzmanlıkla ilgili yükseltmelerden üniversite senatosunun hazırladığı yönetmelik uyarınca fakülte kurulları, profesörlüğe yükseltmelerden üniversite senatosu ve ÜYK ortak sorumludur.

Madde 18: Üniversiteler dışında kalan kurumlarda çalışanların akademik ünvan alına işlemleri bu yasadaki hükümlere göre yürütülür.

Madde 19: Profesör atamaları senatoların önerisi üzerine ÜYK tarafından yapılır. Doçent atamaları üniversite senatosunun, öğretim yardımcıları atamaları bölüm kurulunun önerisi üzerine rektör tarafından yapılır.

Madde 20: Profesör, doçent, doktor ve uzman ünvanları kalıcıdır. Üniversite dışında kullanılırlar.

Madde 21: Öğretim üye ve yardımcılarının üst yaş sınırı 65'dir. Ancak, yüksek lisans ve doktora çalışmalarını yönetmek üzere fakülte kurulu kararıyla sözleşmeli olarak 70 yaşına kadar çalıştırılabilirler.

Madde 22: Öğretim üye ve öğretim yardımcıları yurt içinde ve dışında iki yılı geçmemek üzere araştırma ve ders vermek üzere görevlendirilebilirler. Görevlendirilmelerde ders durumu ve diğer öğretim üyeleri dikkate alınır.

Öğretim üyeleri üniversite dışındaki kamu kuruluşlarında kurumun isteği ve senatonun izni ile görev alabilirler.

Üniversite dışında çalışan doçent ve profesörlerden konferansçı, araştırmacı ve ders vermek üzere yararlanılabilir.

Madde 23: Üniversitelerde yabancı uyruklu öğretim üyesi ve yardımcısı çalıştırılabilir. Bunların atamaları bölüm kurulunun kararı, dekanın önerisi ve rektörün onayı ile yapılır.

Madde 24: Denetim. Öğretim üye ve yardımcıları ÜYK'nun hazırladığı tüzük uyarınca en geç üç yılda bir denetlenirler. Denetleme gizli yapılır. Denetimde araştırmalar, verilen dersler, kitaplar, yönetim görevleri ve yaptırdığı akademik çalışmalar dikkate alınır. Başarısız bulunanlar üniversite içinde veya başka bir üniversitede başka bir kadroda çalıştırılırlar.

Madde 25: Üniveriste senatosu başarılı bulduğu öğretim üye ve yardımcılarını ve birimleri ödüllendirir. Ödüllendirilenlere maddi katkı yapılır.

Madde 26: Bir doçent en az iki yıl, öğretim üyesi ihtiyacı olan başka bir üniversitede çalışmadan profesörlüğe başvuramaz. Bu süre en az bir yarıyıllık dilimlerle tamamlanır. Başka üniversitede dalı olmayanlar yakın dallarda veya yönetim görevinde çalışabilirler.

Madde 27: Üniversitelerde kadrolar öğretim üyesi ve öğretim yardımcısı

şeklinde sınıflanır. Atamalar bu iki kadroya yapılır.

Madde 28: Öğretim üye ve yardımcılarının disiplin işlemleri üniversiteler arası kurulun hazırlayacağı ortak ilkelere göre hazırlanan üniversite disiplin yönetmelikleri uyarınca yürütülür. Buna göre her üniversitenin ayrı disiplin yönetmeliği bulunur.

Madde 29: Öğretim üyeleri siyasi partilere üye olamazlar. Ancak, bir siyasi partinin merkez örgütünde tamgün veya yarımgün araştırmacı, uzman veya danışman olarak çalışabilirler. Bunun için en çok iki yıllık görevlendirmeler yapılabilir. Tamgün çalışmada izinli sayılırlar. Yarımgün çalışmalarda öğretim üyeleri aylık dışındaki gelirlerini alamazlar.

Madde 30: Öğretim üyeleri on yılda bir yıl ücretli izin yapabilirler. Bununla ilgili kurallar ÜYK tarafından hazırlanan tüzükte belirlenir.

Madde 31: Üst kuruluşlarda ve üniversitenin bütün kurullarında ve jürilerinde çekimser oy kullanılamaz ve oylamalar açık yapılır. Kurulların çalışması için salt çoğunluk gerekir. Üstüste geçerli özürü olmadan üç toplantıya katılmayanların üyelikleri düşer.

Madde 32: Doktora ve yüksek lisans çalışmaları bir öğretim üyesinin yöneticiliğinde yapılır. Yüksek lisans çalışması üç yıl içinde tamamlanır. Doktora çalışması en az üç en çok beş yılda bitirilir. Bu sürede bitirmeyenlere bir yıl daha ek süre tanınır. Uzatma sonunda tamamlayamayanlar kadrolu iseler işlerine son verilir. Dışarıdan yürütenlere iki yıllık bir süre tanınabilir.

Öğretim görevlisi ve yardımcı doçent kadrosuna atamalar üç yıllık geçici sürelerle yapılır.

Kadrolu olanlardan doktorasını ve tıpta uzmanlığını tamamlayanlara ÜYK tarafından üç üniversitede kadro gösterilir. Bunlardan birisinde görevine başlamayanların görevlerine son verilir. Doktor veya tıpta uzman ünvanını alanlara bölüm kurulu kararıyla ders verme yetkisi verilebilir. Yardımcı doçent, öğretim görevlisi ve okutmanların alanlarında ders verme yetkileri vardır.

Madde 33: Doçentliğe başvuru doktor veya tıpta uzman ünvanını aldıktan dört yıl sonra yapılabilir. Kadrolu olanlar sekiz yıl içinde doçent ünvanını alamadıklarında başka bir üniversitede uzman veya öğretim görevlisi kadrosuna ÜYK tarafından atanırlar. Profesörlüğe başvuru için en az beş yıl doçent olarak çalışmak zorunludur. Üniversite dışından profesörlüğe başvuracaklar da bekleme süresi en az yedi yıldır.

Doçent adayları bir yabancı dilden başarılı olmak durumundadırlar. Profesörlüğe yükseltilmede adayın yayınlarının yurtdışındaki bilim adamlarının çalışmalarında kullanılmış olması gerekir. Profesör ünvanını almada kadro koşulu aranmaz.

ÖĞRENCİLER

Madde 34: Öğrenciler üniversitenin temel öğeleridir. Üniversite kendi öğrencilerine sosyal ve sağlık hizmetleri götürmekle yükümlüdürler. Yeni üniversiteler bu hizmetlere ait tesisleri sağlamadan öğrenci alamazlar.

Madde 35: Fakülte ve yüksekokullar ikişer yıllık dilimlere ayrılırlar. Bir dilimin bütün derslerini bitirmeyen öğrenci üst dilime devam edemez. Seçmeli dersler bunların dışındadır. Öğrenciler bir derse ilk yıl devamda zorunludurlar. Sonraki yıllarda ise arasınav ve sınavlara girmekle yetinirler.

Fakülte ve yüksekokullardan ayrılan öğrenciler isterlerse iki yıllık meslek

okullarına istekleri de gözetilerek aktarılırlar. İlk iki yıllık dilimi bitirenlere önlisans diploması verilir.

Madde 36: Fakülte ve yüksekokullarda kurum adını taşıyan bir öğrenci derneği bulunur. Bu dernekler üniversite düzeyinde üniversite öğrenci birliği Türkiye düzeyinde Türkiye Öğrenci Dernekleri Federasyonunu oluştururlar. Her öğrenci bağlı olduğu kurumun dernek seçimlerinde oy kullanma hakkına sahiptir. Birlik ve Federasyon genel kurullarına bağlı dernek ve birlik genel kurullarında öğrenci sayısına göre seçilecek on-yirmi delege katılır. Dernek genel kurulları kasım, birlik genel kurulları aralık ve federasyon genel kurulu ocak ayında yapılır. Genel kurullarda ikinci tamgün seçimlere ayrılır. Genel Kurullar iki yılda bir yapılır.

Genel kurullara yönetim adına üç öğretim üyesi gözlemci olarak katılır. Rektörlüklerde derneklerle ilgili olarak kütük bulunur.

Birliklerin merkezi üniversite merkezinin bulunduğu kent, federasyonun merkezi Ankara'dır. Bu öğrenci kuruluşlarında bir öğrenci bir dönemden fazla başkanlık yapamaz.

Genel Kurullar belirtilen aylarda yapılır. Alt birimlerin genel kurullarının yapılmamış olması birlik ve federasyon genel kurullarına engel değildir. Üniversiteler öğrenci derneklerine parasal yardımda bulunurlar ve yer verirler.

Madde 37: Sınavlar ve arasınavlar üniveristeler arası kurulun belirlediği ilkeler esas alınarak üniversitelerce hazırlanan yönetmelik hükümlerine göre yapılır. Arasınav notları sınav notlarına etkileyici olur. Değerlendirme üniversitelerin belirlediği yönteme göre yapılır. Yılsonu geçme notunda başarı en az % 60 lik puana göre belirlenir.

MEMURLAR

Madde 38: Üniversiteler ve üst kuruluşlarda yönetim hizmetleri Genel Sekreterler, daire başkanları ve şube müdürleriyle yürütülür. ÜYK, ÜAK ve Üniversite Genel Sekreterlerinde en az doktora, fakülte Genel Sekreterlerinde Yüksek Lisans, yüksekokul bölüm, enstitü ve araştırma merkezi genel sekreterlerinde lisans dipolması aranır. Bunların atanmaları ilgili kurumun üst yöneticisinin bir üst yöneticiye önermesi ve onaylamasıyla yapılır.

Madde 39: Kurullara katılacak çalışan temsilcisi iki yılda bir ekim ayında çalışanların katıldığı tolantıda seçilir. Seçimlerde ilk iki turda salt çoğunluk aranır. Üçüncü turda en çok oyu alan seçilmiş sayılır.

Madde 40: Genel sekreterler bulundukları kurumun en üst kuruluna oya katılmaksızın katılırlar ve yazmanlık görevinde bulunurlar. Bunlar kurumlarında çalışan memur ve diğer çalışanların çalışmalarından sorumludurlar.

DİĞER KONULAR

Madde 41: Üniversiteler döner sermaye işletmesi kurabilirler. Döner sermaye gelirlerinin yarısı öğretim üyeleri, yardımcıları ve diğer çalışanlar arasında katkı payları ve görev ünvanları gözetilerek dağıtılır.

Madde 42: Vakıf üniversiteleri ÜYK ve ÜAK'nın gözetim ve denetiminde çalışırlar. Bu üniversiteler kamu üniversiteleri gibi öğrencilerden ayrıca bir

ücret isteyemezler. Vakıf gelirleri yetmeyen üniversitelere genel bütçeden yardım yapılır.

Madde 43: Üniversite içinde ve ÜAK'da seçimle gelinen her görevin süresi dört yıldır. Seçimler üç günde ve en çok üç turda sonuçlandırılır. Seçilmiş olmak için ilk iki turda salt çoğunluk, üçüncü turda en çok oy almak yeterlidir. Ölüm, ayrılma ve diğer nedenlerle boşalan görevlere en geç on gün içinde doldurulur. Üniversitelerde seçimlerde oy kullanacakların isimleri yedi gün önce duyurulur.

Madde 44: ÜYK, ÜAK ve Senato üyeliği, rektör ve dekanlarda profesör ünvanı aranır.

Madde 45: Milli Eğitim Bakanı ÜYK, ÜAK ve Senato toplantılarına katılabilir. Bakanın önerileri bu toplantılarda karara bağlanır.

Madde 46: Yabancı ülkelerden alınan profesör, doçent, doktor ve uzman ünvanları ÜAK tarafından denklikleri kabul edildikten sonra kullanılırlar.

Madde 47: İta amiri üst kuruluşlarda başkan, üniversitelerde rektördür. İta amirleri bu yetkilerini devredebilirler.

Madde 48: Üniversiteler uygun görecekleri dallarda gece bölümleri açarlar. Ayrıca, bilimsel gelişmeleri aktarmak ve yaymak, çevrenin gelişmesine katkılı olmak için halka yönelik kurslar ve gece eğitimi düzenlerler.

Madde 49: Öğretim üye ve yardımcıları bu kanunda belirlenen koşullar ve organların kararları dışında görevlerinden uzaklaştırılamazlar.

Madde 50: Üniversite ve fakülte açılması kanunla; Yüktsekokul ve bölümler ÜYK'nun kararıyla kurulur. Üniversiteler üniversite merkezinin olduğu il dışındaki il ve ilçelerde fakülte açamazlar.

Madde 51: Üniversitede bir ders yılı bitirme sınavları dışında en az 15'er haftalık iki yarıyıldır. İki yarıyıl arasında sınav günleri dışında kalmak üzere en az iki haftalık tatil verilir.

Madde 52: Enstitü, araştırma ve uygulama merkezlerinin kurulmaları, işleyişleri, görevleri üniversiteler arası kurulun hazırladığı tüzük hükümlerine göre yapılır.

Madde 53: Üniversiteler kendi dışlarında kalan yükseköğretim kurumlarına istediklerinde eğitim-öğretim ve akademik yardımda bulunabilirler.

Madde 54: Üniversiteler kurdukları özel işletmeleri eliyle yayın ve eğitim aracı üretimi yaparlar. Ayrıca öğrencilere ucuz kitap ve eğitim aracı sağlayıcı önlemleri alırlar. Kendi yayımladıkları kitap, araç vb. için eser sahibine telif ücreti öderler.

Madde 55: Öğretim üye ve yardımcılarının ve memurların izin işleri Devlet Memurları Kanunu hükümlerine göre yürütülür.

Madde 56: Yönetim görevi için başka bir üniversitede görev alanlar görevleri bittiğinde eski kurumlarına isterlerse dönebilirler.

GEÇİCİ MADDELER

Madde 1: Bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonraki 15 gün içinde ÜYK oluşturulur. Bu kurul üç ay içinde bütün üniversitelerde organların oluşmasını sağlar.

Madde 2: 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu uyarınca doçent ve profesör olanların akademik yükselmeleri yeniden gözden geçirilir. Bu işlemler iki yıl içinde tamamlanır. Sınavlar ve incelemelerde eksiklik olanlardan

tamamlama istenir.

Madde 3: YÖK döneminde görevde bulunan YÖK ve YÖK denetleme kurulu üyeleri; rektör, dekan, bölüm başkanı, yüksekokul müdürleri hakkında disiplin soruşturması açılır. Bunlardan kamuya ve kişilere maddi ve manevi zarara uğratanlara kişisel kusur cezası verilir. Maddi zararlarının yarısı kendilerinden karşılanır.

Madde 4: İsteği dışında görevinden uzaklaştırılanların tüm özlük hakları verilir. Akademik hakları hak edecekleri süreden başlatılarak geçerli kılınır. Bunlardan bu kanunun çıktığı tarihte yaş sınırını geçmiş olanlara beş yıl çalışma hakkı tanınır.

Madde 5: YÖK döneminde üniversiteden istekleriyle ya da isteksiz ayrılan bütün akademik ve idari personel altı ay içinde eski görevlerine dönebilirler.

Madde 6: Profesörlüğe yükseltilmelerde doçentlikte alınan yabancı dil saklı tutulur.

Madde 7: Bu kanunla ilgili tüzük, yönetmelik ve yönergeler yetkili kurulların oluşmasından sonraki üç ay içinde çıkarılır.

Madde 8: Üniversite merkezinin olduğu il dışındaki bağlı fakülteler ÜYK'nın belirlediği süreler içinde ilgili illere alınırlar.

EKİN BELLETEN 88 YAZ GÜZEL SANATLAR Sayfa 15-29

DOĞUDA UYANIŞ

Erdem AKSOY*

Batıda bir sanat tarihçisi E.Ponofsky "Kültür evreni de doğa evreni gibi mekan -zaman birliğine sahiptir. 1510 yılında yapılmış olduğunu bildiğimiz bir zenci vontusu Mikelangelo'nun Sixtin tavan resmi ile çağdaş olamaz. Böyle bir açıklamanın hiç bir değeri yoktur" diyor. (1) Böyle bir sınıflamaya tüm batılı düşünürlerin katıldıklarını biliyoruz. Onların ortak değerlendirmeleri şöyledir: Bizans İmparatorluğuna Osmanlılarca son verilmesinden sonra İstanbul'dan Venedik, Floransa, Ceneviz, Roma gibi İtalya merkezlerine göç etmek zorunda kalan Bizanslı bilim adamları, Yunanca metinlere doğrudan ulaşmayı hedefleyen hümanizmaya katkıda bulunarak İtalyadaki kent devletlerinin kültür dünyalarını biçimlendirdiler. Böylece Eski Mısır'dan, Eski Akdeniz kültürlerinden kaynaklanan batı kültürü Avrupa ortaçağının karanlığını yırtmış, Eski Yunan sanatının değerlerine yeniden dönebilmiştir. Böylece batı uygarlığının yenilenmesi gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle batı sanatları Eski Çin, Eski Hint, İslam ve Amerikanın Colombus önceki uygarlıklarının sanat akımlarından etkilenmiştir.

Bertrand Russel'in 1960'larda yayınladığı çalışmaya Batının Bilgeliği adını uygun görmesi kuşkusuz ki bir rastlantı değildir. N.Pevsner Avrupa Mimarlığı adını verdiği yapıtını Amerikadan örneklerle bitiriyor. Günümüzde de yaygın olan bu yaklaşım Avrupa-Amerika çağdaş sanatlarını Batı şemsiyesi altında birleştirmeye çalışmaktadır. C.N.Schulz Batı Mimarlığında Anlam başlıklı çalışmasında sanat tarihine bakış yöntemini öncekilerin geleneğiyle sınırlamış görünmektedir.

Doğubilimcilerin batıda bu durumu yorumlayışları sanat tarihçilerinkinden daha farklı olmaktadır. Onlar için isyam ve hıristiyan uygarlıkları köklerini akdeniz-egemen kültür kaynıklarının belirlediği ancak romalıların bu kaynaklandan yeşerttikleri hümanizmaya benzer bir devlet görüşü oluşturamadıkları biçimindedir. Bu bilimadamlarına göre islam uygar-

*Prof.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi eski öğretim üyesi ve rektörü, yayınları: Türk Sivil Mimarlığında Orta-Mekân, (1963) Mimarlıkta Tasarım, İletim ve Denetim(1975), Mimarlıkta Tasarım Bilgisi (1987).

(1) E.Panofsky, Humanist Bir Bilim Dalı Olarak Sanat Tarihi,İstanbul, 1969

lığı antik dünyanın kültür mirasını genelde özümseyememiş , özelde de eğitim ve hümanizma ülkülerini anlayamamıştır. (2)

Biz bu yargılamaları bir yana bırakarak Mikelangelo'nun Roma'da Sixtine kilisesi tavanı fresklerini yaptığı sıralarda 1510 yılı dolaylarında doğuda mimarlık alanında ne gibi çalışmaların yapıldığına bir göz atalım. 1506'da İstanbul'da Beyazıt Külliyesi gerçekleşkiriliyor. Heratlı Behzat 1490'da *Zafername*'yi resimlendiriyor. 1550'de Mir Seyit Ali, Leyla ile Mecnun'u resimlendiriyor.

·1520'de Kanuni Süleyman İstanbul'da Osmanlı tahtına çıkıyor ve 1539'da Sinan'ı Osmanlı devleti başmimarlığına atıyor. Hümanizma hareketleri çerçevesinde Fatih Sultan Mehmet, Avni takma adı ile şiirler yazıyor.(1481)

Hümanizma batıda 1360 yılında Petrarcanın şiirleriyle başlamış. Aynı yıllarda doğuda Hafız divanı gerçekleştirilmiş. 1380 yılında Paris'li bir gurup, tiyatroyu başlatmış, sürekli oyun izni almış; aynı yıl Japonya'da No tiyatrosu başlatılmıştı. İlk Türkçe şiir Bursalı Süleyman tarafından 1422 tarihinde İranlı örnekleerden bağımsızlaşmış türde yazılmıştı. 1450 yıllarında Parisli F. Villon fransızca şiirlerini yazıyordu. 1479'da İranlı Mevlana Cami "Gençliğin Başlangıcı" adını verdiği divanı yazıyordu. Aynı yıl Floransa yöneticisi Lorenzo de Medicis sonnelerini yazmaktaydı. 1509'da Roterdamlı Eresmus "Deliliğe Övgü" isimli yapıtını bitirmişti. 1512'de İran Sefevi kırallığı sırasında şiiliği devlet dini olarak kabul etti. 1527 yılında Almanya ve İsviçre'de protestanlık yerleşmekte idi. 1529'da Türkler Viyana'yı kuşattıklarında batılılar ilk dünya seyahatlarını gerçekleştirmişler (Macellan) ve Vasko da Gama, Hindistan deniz yolunu açmıştı.

Bu yıllarda Hindistan'da olup bitenlere bakarsak şunları görürüz: 1526'da Semerkant'tan güneye inen Moğol Şahı Babür'ün Delhi'yi merkez alan Gürkanlı devleti son derecede verimli kültürler ortamında yeni bir doğu sentezinin habercisi durumundadır. Ancak Batılıların sömürge keşif kolu da Portekizliler aracılığıyla 1509'da Goa liman kentini, 1538'de Diu liman kentini doğu Hindistan kıyılarına kurduğunu, ticaret sömürgesine açtığını haber veriyor.

Bu sırada Uzakdoğunun iki büyük ülkesinden Çin'de Ming dönemi var. Ticarete karşı olumsuz bir tavır alan Mingler, gelir kaynağını tarımda görüyorlar. Merkezi bir yönetimi sürdürmekteler. Portekizliler bizim örnek yılımızda 1514 yılında ilk kez Çin kıyılarında görülüyorlar. Makao'da 1557 yılından başlayarak sürekli bir liman sahibi oluyorlar. İpek bu limandan batıya aktarılıyor. Japonya bu dönemde feodal beyler arasında sürüp giden iç savaşı bir yüzyıl boyu yaşamaktadır. İç savaşın yanı sıra Japon korsanları sürekli olarak Çin kıyılarını yağmalamaktadırlar.

Amerika'da sömürgeciliğin keşif kollarının henüz ulaşmadığı bölgede, Peru'da İnka uygarlığı en gelişmiş çağını 1520 yıllarında yaşamaktaydı. 1535 de bu uygarlık yıkılacak ve Avrupa'nın sömürgeleri arasına karışacaktı. İspanyol valiliğinin kuracağı Lima limanından bu ülkenin görkemli güzellikleri ve zenginlikleri İspanya'ya akıp duracaktı.

Mikelangelo'nun Sixtin kilisesi fresklerini boyadığı günlerde Meksika'nın güney doğusunda kurduğu liman kentinden yola çıkan Cortez yine bu yıllarda genel valilik yönetimini yerleştirmişti.

(2) J.Kramer, Humanizm in the Renaissance of Islam, Jurnal of the Amerikan Oriental Society 104.1 (1984)

Şimdi tüm bu gözden geçirmeden sonra Panofsky'nin bir Mikelangelo freski ile karşılaştırılamayacağını vurguladığı zenci yontusunun ortamına, 16. yüzyıl Afrikasına bakalım. Gana ve Mali gibi Ortaçağın sonlarında altın dönemlerini yaşayan ülkelerde Mansa Musa ve Sünni Ali gibi kralların başkentleri her ulustan tüccarların kaynaştığı büyük zenginlik ve sanat ortamları olmuştu. Timbuktu, Cenne gibi başkentlerin üniversiteleri bilginleri ve ozanları çevrelerinde topluyordu. Bir merkezi devletten kent devletlere gelişen değişim ticaret yanında heykelciliğin de gelişmesine neden oldu. Afrika'nın islam tüccarlarının ve kolonistlerin kent-devlet yerleşmeleri Doğu Afrika'nın kıyılarında Kızıl Deniz ağzındaki Zeilaya kadar uzanan kıyı şeridi boyunca sıralanmış limanlardı. Vasko De Gama'nın 1498 yılında Afrika kıyılarında dolaşmasının hemen ardından Avrupalılar müslümanların kazançlı Hint Okyanusu ticaretine katılarak dengeyi değiştirmişlerdi. Oysa bu dönemde Osmanlılarda Piri Reis K. Kolomb'un haritasını ele geçirmiş ve Mısır'da Yavuz Selim'e tüm bilgileri sunmuş bulunuyordu. 1513 de Osmanh Sultanının eline geçen bu harita doğu dünyası ile ilgilenen Y. Selim için önemli bir araçtı. Aynı zamanda Piri Reis'in keşifleri ve en yeni Portekiz haritalarını izlemiş olduğunu gösteriyordu. Piri Reis 1525 yılında Kitab-ı Bahriyeyi yazdı. (3) Asya uygarlıkları, bundan böyle Afrika kıyıları üzerinden önemli Avrupa limanlarına ulaştıracak Avrupa koloniciliği çağını yaşamaya başlamışlardı. Bu batı dünyasının Afrika üzerinde gerçekleştirdiği bir zafer idi. 1514 yılında Michelangelo Roma'daki çalışmalarını tamamladığında Avrupa, İskender'in İskenderiye yolu ile Akdeniz Ticaretini Kızıl Deniz üzerinden Hindistan'a bağlamayı öngören girişimini yeniden fakat bu kez tüm Afrika'yı dolanarak gerçekleştirmişti.

HÜMANİZMA

Rönesansın geliştirdiği Hümanizma kavramı Hellenistik dünyanın, İskender sonrası dünyasının yerleştirdiği bir insan gerçeği yaklaşımı idi. Hümanizmanın İ.Ö. 600 yıllarında Perikles dönemi Atina'sının varlıklı demokrasisi içinde sofist düşüncesinde yeşerdiğini biliyoruz. Bu ortamı Perikles şöyle açıklıyor "Bizim anayasalarımız yabancı yasaların izlerini kollamaz, başkalarına öykünmeksizin, onlara örnek oluruz. Anayasamızın adı demokrasidir. Çünkü kenti bir azınlığın yönetimine değil fakat daha geniş bir kenttaşlar topluluğuna teslim ederiz. Kentimizin yasaları herkese özel yaşamda aynı hakları tanır. Şeref mevkilerine ise herkes sahip olduğu üne göre seçilir. Yoksulluk saygınlığa ve hizmet yüklenmeğe yükselişi engellemez. Özgürlük içinde gelişir kentin siyasal yaşamı... Kentimiz o denli ünlü ki dünyanın her ucundan her şey buraya akar, gelen malların bizlerde uyandırdığı hoşnutlukla ülkemizin verimleri kadar dünyanın diğer bölgelerinin ürünlerinden de iyi olanını sağlamasını biliriz... Kentimiz herkese açıktır, hiçbir zaman yabancıları dışarı atıp kimseyi, bilinmesi engellenmediği takdirde düşmanın da yararlanabileceği herhangi bir şeyi öğrenmekten veya sınamaktan alıkoymayız." (4)

İ.Ö. 334 de Aristo'nun yetiştirmesi olan Makedonya Kralı İskender Ortadoğu'nun değerli kaynaklarına erişebilmek için bir savaş ve keşif uygulamasını birleştiren Pers harekatına girişti; ancak bu savaş İran'da durulmadı.

(3) A.Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul, 1982 s.74
(4) B.Zekiyan, Humanizm, İstanbul, 1982 s.43

İskender'in yolu hedefe düz çizgi çizerek ulaşmak yerine Anadolu içinde Dara ülkesinde ve Baktriada çevrenin ürünlerini tümüyle tanımak gibi bir istemi gerçekleştirdi. İskender'in amacı Akdeniz uygarlığını doğu uygarlıklarına bağlayan yolları denetimine almak ve bu bölgede iki uygarlığı birleştirecek bir yayılmanın hazırlıklarını yapmaktı. Bir kez daha tarihte Makedonyalılar aracılığıyla emparyalizmin kuralları belirginleşmişti. Daha önceleri Girit devletinin Akdeniz uygarlığı adına adadan Anadolu ve yunan yarımadalarına gönderdiği koloniciler gibi. İ.Ö. 750 yıllarında Yunan kent devletlerinin denizaşırı ülkelerde örneğin Karadeniz kıyılarında kendilerine yeni yurtlar aramaları gibi, İskender'in Hindistan kültürüne ulaşma çabası yukarıdakilere öykünen bir kolonicilik olayı idi.

İskenderiye bu imparatorluğun önemli ticaret merkezi olarak Hint Okyanusunda Akdeniz gemiciliği ile büyük ticaret patlamasını muştuluyordu. İskender dönemi Nil Nehrinden İndus nehrine kadar yayılan geniş bölgede ticaretin çiçeklenmesi sonucunda bir hümanizma ortamını oluşturdu.

Yunanlı olmayanların barbar olarak nitelenmesi Hellenizm karışımının etkisiyle kalkmış, dünya dil, kültür eğitim ve yaşam biçiminde tek örnek durumuna dönüşmüştü. Aristo ve Theophrastus tarafından dile getirilen tüm insanlığın ortak akrabalığı düşüncesi tüm insanları vatandaş olarak kapsayan bir ülküsel devlet kavramına götürmüştü. Ekonomik ilişkilerde özgür yurttaşlar ve köleleri kapsayan dönemde inanlık düşüncesi ticareti de gerçekleştirebilme yetkileri olan özgürlükle sınırlı kalıyordu. Özgürlükler aristokrasinin ve yeni gelişen tüccar sınıfının tekelinde görünüyor.

Bu dönemin bir önemli özelliği Girit uygarlığından beri sürdürülmekte olan gemi taşımacılığı ve ticaretine dayanan ekonomi düzeninin artık iyice belirginleşmekte olmasıdır. Bu ortamda artık mitos dünyası önemini yitirmekte ve Protagorasın sözleriyle her şeyin ölçüsü insandır görüşü yerleşmektedir. İskender sonrasında önemli olan bir gelişme çok geniş bölgenin dilinin Yunanlılaştırılmasıdır. Ticaret ve kültür alışverişini kolaylaştırmak için bu bölge Yunan dilini iletişim aracı olarak seçiyor. Akdeniz bölgesi, Ortadoğu ve Hindistan bu uygarlığın kapsadığı çevre kendi değerlerini bırakıp bu birleşmeyi zorlamış olan Yunan'ın etkisi egemen olmuyor. Tam bir karışım gerçekleşiyor. Bu dönem sanatının özellikleri güzelliği ölçüde, dengede, ahenkte bulan klasik anlayıştan uzaklaşması ve gerçeğin karmaşıklığında aramaya başlamasıdır. Ayrıca önemli bir yenilik bu dönemde ilk kez bir mutluluk felsefesiyle karşılaşılmasıdır. Klasik düzenin İnsan-tanrı-evren dengesi yerine tek unsur olarak insan kalmaktadır.

KOLONİCİLİK VE KENTLER

Bu dönemin kenti nasıldır? Milet kentinin mimarları tüm bu kültüre damgalarını vuracak bir buluş getirirler. Akdeniz uygarlığı artık kendinden oluşan kentler yerine göçmenlerin yerleştirildiği düzenli, hızlı ve eşzamanlı bir gerçekleşmeye olanak veren, topografya özelliklerine bağlanmak yerine kendi geometrisini heryerde bulmak isteyen bir görünüm kazandı. İ.Ö. 470 yılında Hippodamus, Pitagor geometrisi Milet'in planında belirleyici bir önem taşıdı. Deniz üzerinde bir burunda kurulan kent çok iyi korunmuş bir limana ve üç agora ya sahip idi. Bunlardan biri hemen limanın yanında diğeri limana bir tören yoluyla bağlı üçüncüsü de kentin konut bölgesi içinde düzenlenmiş bulunuyordu. Kent Karadeniz ve Akdeniz'deki kolonilerinden gelen ürünlerle

varsıllığının doruğuna ulaştı. İonya dünyasının merkezi oldu. Eski kaynaklar Miletlilerin 90 kolonisi olduğunu yazıyorlar. Bunlar arasında Erdek Sinop ve Samsun var. Milet hellenistik dönemde İonyanın bellibaşlı ticaret ve sanat şehri oldu. Kentin varlığı bin yıl kadar sürdü. Efes şehrinde de benzer bir çözümle eski limanın hemen yanında bulunan ve günümüzde korunmuş duran bir ticaret şehri agorası bulunmaktaydı. Ancak dikkat çeken bir konu, kentin agoralarının satıcılarının asıl varlıklı sınıfı olmamasıydı. Varlıklı sınıf toptancı ticaret yapan liman tüccarları idi. İşte İskenderiye liman kendi de Akdenizle Hindistan ticaretini pazarlayacak bir liman olarak İskender tarafından Dinokratese yaptırıldı. Kızıl Deniz bu kentin birkaç yüz kilometre yakınına kadar uzanıyordu.

R. Sedillot Yahudi, Suriyeli, Arap, Habeş, Grek ve Pers tüccarların İskenderiye'nin görünümünü renklendirdiklerini ve iç limanda Hindistan'dan İnci, Çin'den ipek, Lübnan'dan kereste ve Britanya'dan kalay getiren gemilerin yattığını yazıyor.(5) Bu sıralarda İskenderiye merkezli bu doğu Akdeniz ticaret işletmeciliğine karşı Kartaca merkezli Batı Akdeniz ticareti yarışma durumundaydı. Romalılar üzerine yerleştikleri kültürün kurumlarını da benimsediler. Yalnız kendi dillerinden adlar vererek bu binaları gerçekleştirdiler. Akdeniz antik ticaretinin agoraları şimdi Forum adını almıştı. Ancak Romalıların savaşçılığı ve fetihçiliği gemi ticaretine tercih etmeleri nedeniyle, ticaret fethedilen ülkelerin yerlilerine bırakıldı ve küçümsendi. Çiçero'nun öğütlerinde ticaret alışverişle ilgili meslekler küçümsenmekte ve saygın meslekler olarak da hekimlik, felsefe, çiftçi ya da avukatlık sayılmaktadır. Roma yasaları senatörlere ticareti yasaklamıştı. Roma imparatorluğunun bir ucundan öbür ucuna uzanan dönemin en ileri teknolojisiyle yapılmış yollar askeri amaçlı idi ama bu alt yapı bir ticaret devriminin gerçekleşmesine neden oldular. Askeri yollardan ticaret yolları oluştu. Hindistan ve Çin bu yol ağlarının benzerlerini kendi büyük ülkelerinde gerçekleştirdiler.

Roma İmparatorluğunun ağır vergiler boyunduruğu altında batması doğu ticaret yollarının İslam dünyasının eline geçmesine neden oldu. Yunanlıların, Fenikelilerin ve Arapların, Romalıların izniyle kullandıkları deniz ticaret yolları Roma dünyasında ipeğin fiyatının düşmesine ve doğu baharatlarının kullanımının artmasına neden olmuştu. Romalılar bu yollardan vergi almadılar. Araplar Şamı 635 yılında alarak Doğu Roma'yı kesin yenilgiye uğrattılar. 642 yılında İskenderiye'ye girdiler. 644 de Trablusu, alarak Akdeniz yollarını denetimlerine aldılar. 656 yılında Basra Limanını ele geçirdiler. Böylece Hint ve Çin denizyolu artık İslam devletlerinin sürdürdüğü bir ticaret yolu olarak kalacaktı.

İslamın Güneydoğu Asya'da müslüman tüccarlar eliyle yayılması için 13. yüzyılı beklemek gerekecektir. 1100 yılında doğu Afrika kıyıları müslüman kolonileri durumuna geldi. Önemli bir özellik İslam dinini alan arapların Emeviler döneminde, batıya düşman devleti kurumlarıyla geliştirmemiş olmalıdır.

EMEVİ UYANIŞI

Araplar kurdukları İslam devletlerinde yörelerinin antik mirasını hemen

(5) R. Sedillot, Dünya Ticaret Tarihi, İstanbul, 1988 s. 85.

benimsediler. Roma topraklarında o güne kadar sürüp giden sanat ve mimarlık anlayışı da bu kapsam içinde dünya sanat tarihinin en seçkin örneklerinden birini ortaya çıkarmıştır. Bu Şam Emevi camisidir. Halife Velid tarafından yaptırılan bu camide korent başlıklı sütunlar ve bu sütunların taşıdığı kemerler bulunmaktadır. Duvarlar ve kubbe yaldızlı mozayiklerle bezenmişti, mermerden pencere kafesleri çok usta bir mermer işçiliğinin ürünüydü. Duvarlardaki mozayıklar ağaçları, yapıları, köprüleri, üstün bir renk kullanımı içinde anlatıyordu. Emevi İslam Devletinin bu yapısı dönemin saray yapılarında, heykellerinde gördüğümüz antik mirası özümseme olğunluğunu büyük bir sadelik içinde yansıtıyor. İslam kenti bu yapıları gerçekleştirdiği dönemde agoralardan-forumlardan gelen antik dünya alışveriş ortamını kapalı çarşılarda çözüme kavuşturuyordu. 722 yılında yapılan Emevi sarayı Kars-el Hair sarayının duvar süslemelerinde ise avcı ve müzisyen motifleri görülmektedir. Böylece antik ögelere Sasani ögeleri de eklenmektedir. Emevilerde görülen önemli bir özellik Romalıların tek merkezli devlet sistemlerinden arapların çok merkezliliğine geçilmesi olmuştu. Bütün kaynakların aktığı bir Roma'yı besleyen ekonomik düzen yerine, İskenderiye, Şam, Bağdat, Kahire, Kurtuba gibi çokmerkezli sistemde bu merkezlerin ürünlerinin farklılığının ticareti, teknik gelişmeyi güçlendirmesiydi. 749 da yönetime geçen Abbasiler antik bilgilerin ve öğretilerin yayılmasını serbest bıraktılar.

Bu noktada saptanabilen özellikler İslam Devletlerinin oluşturduğu uygarlığın Roma İmparatorluğundan çok Helenistik dönem uygarlığına benzemesi, *çok merkezlilik*, ticaret ilişkilerinin ağırlık taşıması ve bunun sonucu olan *hümanizma* ortamı bu dönemin önemli belirtileridir. Yunancadan ve Hint dillerinden çeviriler yapılıyor. İlk çeviri çalışmalarını başlatan Muaviye'nin oğlu Halid olmuştur. Çeviri çalışmaları halifeler, asiller ve tüccarlar tarafından parasal destek gördü. Barthold eski Yunancanın şimdiki İngilizce gibi uluslar arası bir dil olduğunu söylüyor.(6) Hellenistik dönemin insan sevgisi (Philantnopia) kavramı islam hümanizminde Al Razi'nin ve İbhirrüşdün Bedredinin ortaya çıkışlarını hazırlıyor. Bu olay batı hümanistlerinin çıkışlarına çok benzemektedir.

M. Arkoun tüm doğu hümanizma biçimlerinde insanın, bilimsel ve felsefi araştırmalarının asıl nesnesi olduğunu yazıyor.(7) 9. ve 10. yüzyıllarda islam dünyasının ulaştığı doruk döneminde bilgelik ve toplumda değer kazanmak isteyen orta sınıf insanı eski kültür mirasını özümsemeye çalışıyor. Bağdat Abbasi devleti döneminin başkenti olarak tüm doğu bilgelerini kendine çekiyor. Bağdat şehrinin planlanması ve gerçekleştirilmesinde Milet ve yüzyıllarca önce gördüğümüz planlama bilincine benzer bir bilinç var. Milet'teki geometri evreninin yerini burada 762 yılında Abbasi sultanı Elmansur döneminde yapımına başlanmış olan islam başkentinde astronomik evren alıyor ve bir dairesel plan uygalanıyor. Abbasiler'in Bağdat'ı islam kültürünün antik Yunan ve İran kültürleriyle karşılaştığı ve bir sentez oluşturduğu bir çevre durumuna geliyor.

İslam uygarlığı Bağdat'ta antik Yunandan ve Hint'ten bilim ve felsefeyi, an-tik Iran'dan ise şiiri ve mimariyi almıştır. Rakamlar ve Cebir Hindistan'dan alındı, dünyaya yayıldı. X. yüzyılda Basra'da İhvan'üs safa isimli serbest düşünceliler

(6) W. Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, İstanbul 1977, s. 10
(7) M. Arkovn, Humanısme Arabe, Stvoko Islamca 14, 1961

örgütü kurulmuştu. El Kindi Basralı idi. Farabi Bağdat'ta yetişti. X. yüzyılın Arap coğrafya kitaplarında İspanya'dan başlayarak, Türkistan'a ve İndüs'e kadar İslam ülkeleri hakkında ayrıntılı bilgiler görüyoruz. Bu kitapları yine ülkeler arası ticaret yapan Arap tüccarların destekledikleri ve kullandıkları anlaşılıyor. Bu arada Farabi, İdeal İslam Şehri üzerindeki çalışmalarına başlamıştı. O da Aristo gibi kent çevresinin insan yetkinliğine ulaşılabilecek en uygun ortam olduğunu ileri sürdü. Farabi, aynı türün örnekleri olan insanoğlunun türdaşlarıyla çarpışmaktan uzak durması gerektiğini düşünüyordu. Onları birbirlerine bağlayan ortak bir *insanlık ülküsü* bulunduğunu öne sürüyordu. Al Razi IX. yüzyılda dinlerin peygamberleri gökten indirmelerine karşı çıkıyor ve 18. yüzyılda batılı Aydınlanma filozoflarının ileri sürecekleri gibi dinlerin insanlığın gelişmesini geciktirdiğini ve felsefe ve bilimi durdurduğunu ve insanların arasına düşmanlık ve nifak soktuğunu açıklıyordu. Ünlü bir hekim ve özgün bir feylesof, İranlı güçlü bir kişilikti.

Görüldüğü gibi Abbasiler'in Bağdat başkentli döneminde de daha önceki çok merkezli uygarlık alışkanlıkları sürüp gitmiş ve Abbasi devletinin ulaştığı İran topraklarında da gerçekleşmiştir. İranlılar Abbasilerin sünniliğine karşın şii mezhebini kabul edince kültür düzeyindeki çeşitlenme daha da önem kazandı.

İslam arap devletlerinin uluslararası deniz ticaret yollarının önemli düğüm noktalarını ellerine geçirmeleri hıristiyan batı dünyasında genel bir huzursuzluk yarattı ve dinsizler dünyasıyla temaslar yasaklandı. Oysa araplar ticarette büyük beceriklilik gösteriyorlardı. Mısır tahılının Bizans'a getirilmesi yasaklandı. Kıbrıs, Rodos, Sicilya, Sardunya, Korsika ve Balear adaları Arapların ticaret merkezleri oldu. Akdeniz artık bir islam içdenizi olmuştu. Bizans yeni deniz ticaret yolları açmak için Arap devletleriyle çatıştı. Hindistan yolu Trabzon üzerinden işletildi. İstanbul'un çarşıları, canlılaşmak için Avrupa Ticaretine aktarma işi yapıyorlardı. Bizans'ın bu dönemde Avrupa ticareti için seçtiği Batı Akdeniz liman kentlerinden Venedik oldu. 452 yılında bir deniz kulağı içine yerleşmiş olarak kurulan yoksul Venedik kenti doğudan gelen değerli malları Avrupa'nın içlerine aktardı. 850 yılında Doğuda Abbasi yönetiminin en parlak döneminde batıda da, Venedik ticareti nedeniyle varlıklı güçlü bir devlet oluştu. Rialto, kanallar üzerinde inşa edilmiş Venedik'in en önemli ticaret merkezi idi. Böylece Venedik'in Akdeniz üzerinden Uzakdoğu deniz ticaretini zorlayan yapısıyla Arap islam devletlerinin istemeden oluşturdukları Akdeniz'in yeni merkezi olduğu görülüyor. Pisa, Cenova gibi benzer işlevli şehir devletleri de bu ticaret işlevinde önemli görevler üstelndiler. Fakat Venedik'in parlaklığına ulaşamadılar. Atina'nın Milet'in, İskenderiye'nin, Roma'nın, İstanbul'un tarih içinde oluşturdukları parlak diziye katılma onuru Venedik'e düşüyordu.

Batı dünyasının İtalya'daki bu kent devletlerde XIII. yüzyıldan sonra yapacağı büyük kültür atılımı gerçekleşmeden önce doğuda durum nasıldı?

Hıristiyanlar, Asya deniz ticaret yollarını yeniden açmak için giriştikleri haçlı seferleri sırasında nasıl bir uygarlıkla karşılaşmışlardı. Doğuda Arapların, İranlıların Türklerin, Moğolların ve Hintlilerin İslam bayrağı altında biraya gelmeleri kendi kültürlerine bazı sınırlamalar getirmişse de yine de kendilerine özgü sanat yaratımlarını sürdürmüşlerdi.

SELÇUKLU UYANIŞI

1038 yılında Asya'da Tuğrul Bey Selçuklular Devletini Gaznelilerden bağımsızlık alarak bir büyük devlet yapısına geçiriyor. Oğlu Alpaslan 1071 de Bizans İmparatorunu Malazgirt'te yenerek Anadolu'yu Türkmenlere açıyor. Anadolu'nun ilk önemli islam yapılarının başında gelen Diyarbakır Ulu Camisi Şam Emevi Camisi örnek alınarak gerçekleştiriliyor. Böylece Türkleri Anadolu'ya daha girmeden Akdeniz sentezi olarak öne çıkan bu önemli örnek yüzyıllarca sonra Anadolu camilerini böyle etkileyebilmiştir. 160 yıl boyunca İran'daki büyük Selçuklular devletini yöneten sultanlar arasında Melikşah'ın önemli bir yeri vardır. Arapların Yunan Roma örneklerine açık olan ilk dönemlerinden sonra Selçuklularda büyük bir coşku ve ustalıkla mimarlık tarihinin önemli bir dönüşümü gerçekleştirildi. Büyük Selçuklular döneminde islam mimarlığının bazı yapıları ilk kez mimari özgünlük kazanmıştır. Bunlardan birincisi islam üniversitesi olan medrese yapısıdır ve bu yapıyı Selçuklular Horasan evi planından esinlenerek o güne kadar bilinmeyen bir çözüme kavuşturmuşlardır. Aynı esin Selçuklu Cuma camisinde değerlendirilmiş ve dört eyvanlı cami tipi yörenin yapı kaynaklarından geliştirilmişti. 1083 tarihinde bu cami Melikşah tarafından kullanıma açılmıştı. Anadolu Selçukluları da mimarlık alanındaki çalışmalarında Orta Asya geleneklerini çevrenin antik ve Bizans öğeleriyle birleştirdiler. İzzettin Keykavus, Alaaddin Keykubad ve Gıyasettin Keyhüsrev Sinop ve Alanya limanlarını aldıktan sonra Karadenizle Akdenizi birleştiren kervansaraylı büyük yolları inşa ettiler. Kervansaray dünya mimarlık tarihinde ilk kez görülüyordu. Anadolu Selçukluların hem kültür koruyucusu oldular, hem de Batının Haçlı Seferleriyle uğraştılar.

1096 yılında Kılıç Aslan'ın sultanlığı sırasında batı hristiyan dünyası Filistin'i kurtarmak ve doğudaki Türk İslam gücünü kırmak gerekçeleriyle papanın çağrısı üzerine yola çıkar ve İznik şehrini Selçuklulardan geri alır. Gerekçelerinin ötesinde Haçlılar bayrağı altında toplanan Avrupalıların özellikle Venedik Cumhuriyetinin ince hesapları sonucunda belirginleşen asıl amaçları hem Selçukluları liman kentlere inmekten alıkoyarak Akdeniz-Uzakdoğu ticaretinden aldıkları payı silmek, hem de deniz ticaretinde Venedik'in en büyük rakibi olan Bizans'ın etkinliğini kırmak olarak 1204 yılındaki 4. Haçlı seferinde Avrupalıların şaşkın bakışları önünde Venedik Bizans başkentini işgal ediyor ve burada 60 yıl kadar sürecek bir latin imparatorluğu kuruyordu. Anadolu Selçuklularının devlet yapısı kendi dönemleri sırasında Türk yönetimleri arasında en güçlüsü idi.. Bu gücünü yerel beylere ağırlık vermesinden aldı. Selçuklu sultanı daha önceki islam çok merkezliliğini Anadolu'da sürdürüyor. Sivas Kayseri, gibi merkezler Selçuklu başkenti Konya ile aynı zamanda en önemli sanat merkezleri olarak niteliklerini koruyabiliyorlardı. Divriği Külliyesi (1228) Alanya Kalesi ve Tersanesi (1220) Konya Sultanhanı 1236, Beyşehir Kudabad Sarayı 1236, bu dönemin uyanış bilinci taşıyan önemli eserleridir. Dönemin sanatındaki renklilik ve çeşitlilik güçlü bir kültür savaşımı sonucunda ortaya çıkıyordu. Selçuklu uygarlığında büyük merkezlerde, Türkçenin Farsça ile, Hristiyanlığın müslümanlıkla savaş halinde olduğunu görüyoruz. Çarşı Ahilerin denetimindeydi. Selçuklu devlet yapısının feodalitenin ve vezir aristokrasisinin servet toplamasına verdiği imkanlar ve 150 yıllık ekonomik gelişmenin etkisiyle cami, türbe, medrese, hastane, imaret, han, kervansaray

gibi yüzlerce eser yapılır. Selçuklu mimarisi dince yasak olan heykelin peşinde gibidir. Tanpınar, Selçuklu Rönesansını, vakitsiz bastıran kar fırtınaları altında yeşeren baharlara benzetiyor.(8)

Selçuklular Aspendos'taki Roma Tiyatrosunu işlev değiştirerek kullandılar. Antalya ve Alanya yolu üzerinde bu noktada yapı bir kervansaray olarak değerlendirildi. Gönül Öney yapının bir kısmının Selçuklu sarayı olarak kullanıldığını bulunan çinilerden yapının Keykubad dönemine tarihlenebileceğini yazıyor.(9) Abbasi dönemindeki antik dünyanın yazın ve tiyatro verimine kapalı eksik açılışın olumsuz bir sonucu ile karşı karşıya bulunuyoruz. Keykubat Selçuklu uyanışında tiyatroya duyarsız kalıyor.

MOĞOL UYANIŞI

İran ve Anadolu ortamları 1250 yılında İlhanlı Moğol yönetiminin etkisine giriyorlar. Askeri alanda acımasız görünen İlhanlılar kültür alanında büyük sanat korumacılığı görevini üstlendiler. Tebriz'li kendilerine başkent yapan İlhanlıların döneminde hem İsfahan yöresindeki yeni mimarlık yapımlarında hem de Konya'ya bağlı olan Niğde, Amasya, Kayseri gibi Anadolu merkezlerinde mimarlık etkisini daha güçlendiren çözümler ortaya konuyor. İsfahan'daki ünlü Cuma Camisi Melik Şah döneminde başlayan yapımından sonra Moğol Olcaytu döneminde de edindiği ek eyvanlarla güçlü bir baroklaşma dönemine girer. Günümüzde bu cami Moğol döneminin hipostil çözümünü Selçuklu döneminin kubbeli çözümünü ve Eyvan süsleriyle birleştiren bir anıt yapı olarak ortadadır. Moğol Mipostil'in çok kolonlu mekanı düzenlerken çadır içlerini anımsatan bir hareketlilik içinde bulunması dikkat çekmektedir.

Timurlular devleti başkentleri Semerkant'ta 1409-1449 yılları arasında devlet yöneten Uluğ bey zamanında Semerkant rasathanesi kuruluyor. Uluğ bey sarayını bir üniversite haline dönüştürüyor. Uluğ Beyin mimarı Kivamettin Selçuklu medrese plan şemasını değiştiriyor. Büyük eyvan öne alınıyor. Ali Şir Nevaiye sadrazamlıkta görev veren, Camiyi fars şiirleri için sarayına çağıran, Behzadı minyatürleri için yanına alan Meşedli Ali'den hattatlıkta yararlanan, Mirkondla, Kandemir'i de tarih yazıcıları olarak sarayında Heratta görevlendiren Hüseyin Baykara dönemi doğu ülkeleri tarihleri arasında en olumlu sonuçlar vermişti. Böylece Ali Kuşçu ile birlikte astronomi bilimine kendini adayan ve tüm insanlığın milliyet ve din gözetilmeden geliştirilmesi gerekeceği düşüncesini savunan hümanist rönesans devlet adamı olan Uluğ beyin başlattığı doğu uyanışını olgunluğa getirdi. Hüseyin Baykara'nın bir divanı bulunmaktadır. Ortaasya Timurlu devleti çağdaşı İtalyan kent devletlerine benzer bir hümanizma ve sanat çiçeklenmesi içinde görülüyor.

Moğol devleti 1527 de Hindistan'a geçen Babür'ün temelini attığı bir düzende üçyüz yıl sürecek yeni bir yaşam ortamı buluyor. Bu devlet Ekber Şah döneminde (1542-1605) doruk noktasına ulaştı. Ekber Hint dinlerinin müslümanlıkla birleşmesini sağlayacak bir çalışma başlatıyor. Kurduğu yeni başkent Fatehpur Sikride, Portekizli din adamlarını, İslam ve Hindu din adamlarını bir araya getirip bir din sentezinin ilkelerini bulmaya çalışıyor. Çevresini düzenlerken Jain tapınaklarına çok yaklaşan bir mimarlık anlayışını

(8) A.Tanpınar, Beş Şehir, İstanbul, 1969 s.92
(9) G.Öney, Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları, Ankara 1978 s.101

gerçekleştiriyor. Bu yapılarda islam yapılarının kubbe ve kemerleri Hindu çıkmaları ve sütun başlıklarıyla birarada kullanılıyor. Fatehpur Sikri Camisi anıtkapısında Yunan, Roma ve Gotik anıtsal girişlerle eş düzeyde bir mimari başarı sağlanıyor.(10) Selçukluların İsfahan'da başlattıkları, Timurluların Semerkand'da geliştirdikleri taç kapı mimarisi Fatehpur Sikride Hint-Moğol mimarlarının elinde Buland Dervaze kapısı olarak en olgun düzeye eriştiriliyor.

HİPOSTİL ÖYKÜSÜ

İran'da İ.Ö. 550 de kurulan devlet kurucusu Kiros'un askeri dehasıyla kısa zamanda Hint sınırlarından batıda Makedonya'ya güneyde Mısır'a kadar uzandı. Darius'un yönetiminde bir imparatorluk durumuna geldi. İskender'in saldırısına kadar 220 yıl yaşayan büyük bir uygarlık oluştu. Akdeniz ticaretinin Anadolu ucundan başkent sus'a uzanan bir kral yolu inşa edildi. Darius'un Persepolis'teki sarayında Anadolu Hitit Mimarlığında ve Mısır Mimarlığında daha önce kullanılmış olan Hipostil sistemi, çok kolonlu büyük mekanlar anlayışı olarak görkemli eserini ortaya koydu. Ülkeyi büyük satraplıklara bölen krallar çok merkezli bir feodal ekonomik yapı seçtiler. Bu kudretli dönemlerinde mimarlık eserlerinde malzeme olarak taşı kullandılar. İskender'e yenilgilerinden sonra Hellenistik krallığın bir parçası olarak yaşam sürdürmeleri Romalılar dönemine kadar sürdü. Bu dönemde yeniden birlik sağlayan Persler bu kez bir merkezi devleti tercih ettiler. daha az varlıklı olan bu dönemde inşaatta tuğla kullanılmaya başlandı ve tuğlanın özellikleri kubbe yapımını olanaklı kıldı. Bu devlet İ.S. 637 de islam dinini yapan arapların girişiyle son buldu ve Abbasi Devleti'nin bir parçası durumuna geldi.

Romalılar Basilikalarında çok kolonlu mekanlar olarak Hipostil kullandılar. Halkın toplandığı ve çeşitli etkinliklere ayrılabilen bazilika alış veriş banka, borsa gibi işlevleri içerebiliyordu. Başlangıçta giriş kapısını genişkenar duvarın alan bazilikada gelişmiş Roma dönemi örneklerinde Örneğin Aspendos'ta dar cepheye alındığını görüyoruz. Batı hristiyan mimarisinde bazilika kilise mimarisi olarak kullanılmaya başlandı. İslam uygarlığında 670 yılında Kufa'da ilk Hipostil çözümün cami mimarisine girdiğini görüyoruz. Endülüste Hipostil Emevilerin İspanya'daki Kurtuba Camisi (758) hipostil çözümü bir başyapıt olgunluğunda değerlendirerek, islamın yerel gelenek çözümlerine Mısır'dan aldıkları bağlamı getiriyor. Granada sarayı İslam dünyasının batı ucundaki bu Endülüs sarayı çok incelmiş bir mimarlık anlayışını üç avlulu programa uyarladı. Bu noktada dikkat çeken bir olgu Endülüs devletini Toledodan atan 5. Charles'ın İslam sarayına bitişik olarak kendi sarayının duvarlarını bitiştimesidir. Zarif Endülüs uzamlarını İtalyan Rönesansının iriyarı ve merkezi planlı mimari düzeni ile birlikte kullanmak isterken bu biraraya gelişten bir doğu-batı sentezi oluşturamadı. Hristiyan batı dünyası Kurtuba camisinin üstüne de bir katedral inşa etmekte bir sakınca görmedi.

Doğu ile batının, Hıristiyanlıkla müslümanlığın karşılaştığı ortamlarda yaşayan iki uygarlığın birleştirilmesine yönelik hiç bir çaba gösterilmedi, batı dünyasında. Oysa İbnürrüşd 1198'e kadar yaşadığı İspanya Halifeliği devletinde Aristo'nun eserleri ile ilgili şerhler yazmakta ve Avrupalıların antik felsefe ile ilgilenmelerinin yollarını açmaktaydı.İbn Rüşd'ün bir süzü vardır: "Ey insanlar

(10) B. Fletcher. A History of Architecture, Londra, 1956. s.955

sizin ilahi ilim dediğinizin yanlış olduğunu söylemiyorum. Fakat *ben beşeri ilmin alimiyim.* Söylediğim budur. (11) İbn Rüşd bu sözdedir ve insanlığın Rönesans ile beliren gelişmesi buradan kaynaklanmıştır. Metafizik alanın laikleştirilmesi bu noktada başlamaktadır.

Batı rönesansını hazırlayan islam düşünürlerinin dünyalarını değiştirmek bu yöreleri ele geçirerek 1516'da kendini İspanya Kralı ilan eden V. Şarl'e düştü. Bir rönesans yöneticisi olan V. Charles'in politik alanda birinci amacı Arap Emevi uygarlığını yeniden Afrika'ya sürmekti. Merkezi planlı büyük ve kaba rönesans saray mimarisi Avrupa'dan kovmak istediği Endülüs sarayının yanında bir utanç anıtı gibi durmaktadır. Günümüzde Endülüs Sarayı ve Camisi İspanya'daki batılı turistlerin önemli gezi noktalarından birisi olmaktadır.

OSMANLI UYANIŞI

Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı kültürü, batı kültürü ile özgür bir biçimde karşılaştı. Plütharkhos'un' ünlülerin yaşamları' başlıklı kitabını eski Yunan dilinden Türkçeye çevirten Fatih, Ptoleme coğrafyasını inceliyor, Roma Tarihini de İstanbul'u ziyaret ettiği sırada saraya çağrılan Ancona'lı tüccar Cyriacus'a okutturuyordu. Venedik devleti resmi ressamı olan G. Bellini'yi 1479 yılında saraya çağırıp resmini yaptırdı. Uluğ Bey'in ölümünden sonra Ali Kuşçu'yu Semerkant'tan getirtti. Adıvar Fatih'in hristiyanlığı da uzun uzun incelediğini yazıyor.(12) İnsanlar ancak *erdeme ve kadere iman* etmelidirler diyen Fatih'in Topkapı Sarayındaki değerli kütüphanesini doğu ve batının kapısında durarak bu iki dünyanın kültürünü kendinde toplayan layik bir insanın mirası gibi saymak gerekir. 1960 yıllarında bulunan Fatih albümü Osmanlı resim dünyasının güçlü ustasını Mehmet Siyah Kalemi ortaya çıkardı. Babinger Fatihi bir rönesans hükümdarı olarak görmektedir. Fatih, adına yaptırdığı caminin etrafına bir medreseler külliyesi yerleştirerek ilk Osmanlı üniversitesini gerçekleştirmiştir. Osmanlı Mimarlığı ilk kez bu tek kubbeli camide ve çevresinde simetri gözeterek sıralanan yapılarda, sonraları Sinan'ın olgunlaştıracağı ve tüm Osmanlı mülküne yayılacak imparatorluk mimarisinin ilkeleri ortaya koyuyordu. Böyle bir ortamda 1502 yılında Leonardo da Vinci II.Beyazıt'ın Roma'da mühendis arayan elçilerine başvurarak Haliç için hazırladığı köprü projesini gösteriyor ve Topkapı Sarayı'na hizmetlerini arzeden bir mektup gönderiyor. Ancak ne Haliç köprüsü ne de Boğaziçi asma köprüsü tasarımlarına Osmanlı sarayından bir istem gelmemiştir. Sinan Osmanlı Cami mimarisini Bizans kubbelerinden en ünlüsüyle, Ayasofya kubbesiyle bir hesaplaşma olarak görmüş ve daha büyük merkezi kubbeyi Edirne'de gerçekleştirerek batı Rönesansı'nın ustaları arasında da yerini almıştır.

Ne var ki Osmanlı İmparatorluğu batı ile savaşlara daha ağırlık vereceği uzun bir dönem boyunca Fatih devrinin kültürel birleşme çabalarından uzaklaşacak ve imparatorluk içindeki azınlıklarla sembiyoz yaşamını kabullenecekti.

1789 yılında Osmanlı tahtına çıkan 3. Selim Fransız devrimiyle yakından ilgilenmiş ve çağdaş bilime ve sanata yaklaşmak gereğini duymuştur. Batılı an-

(11) H. Corbin, İslam Felsefesi Tarihi, İstanbul, 1986 s.243
(12) A. Adıvar, age., s.32

lamda bir mühendishane kuran sultanın bu yenileştirme girişimi bir yandan genç bilim adamları arasında olumlu yankılar yaratırken öte yandan da din adamlarının ağır tepkilerine neden olmuştur.

3. Selim İstanbul'u yabancılara açıp bir Fransız mimara sarayını yaptırmak istiyordu. Ancak 1793 de Fransızların Mısır'a çıkarma yapmaları nedeniyle bu isteğinden vazgeçmiştir.

2. Mahmud'un ilkelerini hazırladığı Tanzimat (Yeniden Düzenleme) fermanı onun ölümünden sonra 1839 yılında oğlu Abdülmecid döneminde açıklandı ve resmileşti. Abdülmecid sarayda tam bir Avrupalı prens gibi yetiştirilmişti. Resim yapıyordu. Topkapı sarayını terketti ve Mimar Karabet Balyan'a yaptırdığı Dolmabahçe sarayına yerleşti.

II. Mahmut'tan sonra Osmanlı sarayının mimarları artık Ermenilerden oluşmakta Antik kaynaklara ulaşma artık Avrupa sanatının esintileri üzerinden gerçekleşmektedir. Tanzimatla başlayan yeni Mimarlık döneminde taklit yoktur. Avrupalı ve doğulu motifleri islam çerçevesi içinde yorumlama vardır. Osmanlı Tanzimat hareketi tüm İslam uyanışları arasında en geç gerçekleşeni ama etkilerinin sürekliliği bakımından da en güçlü olanıdır. Son osmanlı İmparatorluğu yılları 1908 Meşrutiyetinden sonra ittihatçılar, 18. yüzyıldan beri süregelen batı yorumlarınıbir kenara itip geleneklere dönmeği benimsediler. Batıcı hareketin laik bir temel üzerinde yeniden hız kazanması, Cumhuriyet yıllarının reformlarında olanak buldu. Osmanlı uyanışında batıdaki önemli bir yapı değişikliği anlaşılamadı. Sanayileşmiş batı yeni üretim ilişkilerinin istemleriyle ilişkilerini düzenlemeye başlamıştı.

İRAN'DA SAFEVİ UYANIŞI

Doğuda Uyanış olaylarından en önemli ve süreklilerinden biri de İran topraklarında gerçekleşen uyanışlar olmuştur. Pers devletinin İskender ordularına yenilmesinden günümüze bu topraklar Arapların, Romalıların, Selçuklu Türklerin, Moğolların yönetimine girmesi ve bu yönetimlerden kurtulması İran kültürünün egemenlerce başka yörelere taşınmasına da neden olmuştu. İslam doğu'da ilk İran uyanışı İsfahan'da Selçuklular devletinde ve Melikşah yönetiminde gerçekleşmişti bu uyanışın çapı ve yayılma yönleri sanat tarihçileri arasında tartışılmaktadır. Anadolu Selçuklularında da devlet ve edebiyat dillerinin Farsça olarak sürdürülmesi İran kültürü etkilerinin boyutlarını açıklıyor. Osmanlılar Bizans ve Akdeniz uygarlığına açılarak Fars dünyasını bir düşman devlet olarak gördüler. 1502 de Tebriz'de Safevi tahtına çıkan Şah İsmail Bağdat'ı Osmanlılardan alarak güçlü ve sürekli bir devletin çerçevesini çizdi. Bir imparatorluk boyutlarında olan bu devlette varolan toprakların gönenç ve mutluluk kazanması İran yöneticilerinin önceliği oldu. Başkent bir kez daha eski kültür merkezi İsfahan'a taşındı. Burada ortaya çıkan Sefevi uyanışının sanat başyapıtlarında mimarlıkta, Sinan'ın kubbelerinden esinlemeler ve Semerkant'taki çifte kubbelere bağlanma görülüyor. Bu dönemin İsfahan mimarisi Hint Moğol devletinin en parlak yapılarına da örnek oluşturacaktır. Safeviler Isfahan Şehir Merkezinde yine kapalı çarşılar sokakların kanallarla serinletilmesi ve köprüler gibi İran uyanışının en parlak görünümleri ortaya çıkıyor.

Minyatür ressamı Behsad Şah İsmail'in Heratı almasından sonra onunla birlikte İsfahan'a geldi. Orada yeni başyapıtlarını gerçekleştirdi. Çağdaş sanat tarihçileri Behzad'a Doğunun Rafaeli benzetmesini uygun gördüler.

Aşağıda Doğu Uyanışı'nın İslam dünyasındaki dorukları bir gösterimde özetlenmektedir.

HÜMANİZMA **Felsefeciler** **Ozanlar** **Minyatürcüler**	**Uyanış Örnekleri** **Binalar**	**Bağlamlar**	**Devletler** **Yöneticiler**
Halit İbn Ahmet	**Şam Emevi Camisi**	**Antik Yunan**	**Emeviler Velit 715**
İbnürrüşd	**Kurtuba b.camisi**	**Antik Mısır(Hipostil)**	**Endülüs HakemII 788**
Farabi, İbni Sina **El Kindi, El Razi** **Ömer Hayyam** **Nizami, Firdevsi** **Mevlana, Yunus**	**Samarra Sarayı** **İsfahan Külliyesi** **Konya Sultanhan** **Divriği Külliye** **(Mimar Hürremşah)**	**Antik İran, Hint** **Antik İran(Eyvan)** **Antik İran,Bizans (Taçkapı)**	**Abbasiler Mütevekkil** **Selçuklular Melikşah 1088** **A.Selçuklu Keykubat A 1236-1228**
Hafız, Cami **A.Şir Nevai** **Behzat**	**Semerkant Medrese** **(Mimar Kivamettin)** **Fatehpur Sikri**	**Antik İran** **Antik İran, Hint**	**Timurlular Uluğ Bey** **H. Baykara 1419** **Hint Moğol Ekber Şah 1571**
Ali Kuşcu **M.Siyahkalem** **Bedrettin** **Matraki**	**İstanbul Fatih Kül.** **Kapalı Çarşı** **Selimiye (Mimar Sinan)** **Dolabahçe Sarayı**	**Bizans** **Asya (Kubbe) (Merkezi plan)** **Antik Yunan**	**Osmanlılar F.Mehmet II 1461-1575** **Abdulmecit 1854**
Molla Sadra **Behzad** **Rıza Abbasi**	**İsfahan Meydanı** **Şah**	**Antik İran** **Moğol**	**Safeviler Şah Abbas 1611**

DOĞU UYANIŞLARININ KAPSAMI VE SINIRLARI

Doğu uyanışı günümüzde nasıl değerlendirilebilir.? Değerlendirme İ. Küçükömer'in görüşlerine katılarak yapılacak bir değerlendirmedir. Batıda Ortaçağın sonucunda meydana çıkan büyük köylü isyanlarını şehirler ve burjuva destekledi çünkü isyanlar kiliseye ve feodaliteye karşı idiler. Batı Rönesansı gelişen burjuvazinin bireyci ve laik görüşlerinin sanat dünyasındaki görünümü oldu. Doğuda islam dünyasında da köylü isyanları oldu. İslam dünyasında da tüccarlar, Osmanlı İmparatorluğuna kadar toplumun ayrılmaz bir parçası idiler. Osmanlı İmparatorluğunda ise ticaret azınlıklara bırakılan bir meslek durumuna dönüştü. Hindistandaki Moğol Devleti, Çin ve Osmanlı Devleti, Safevi Devleti gibi doğu devletleri kendilerine yeter bir ekonomi kurmaya çalışarak artı gelirinin neredeyse tümünü devlet bürokrasisine ayırarak dünya ticaret sisteminin ve kapitalist sistemin dışında kaldılar. Keşifler sonucunda dünyayı yeniden ele geçirme savaşımında Akdeniz ülkeleri geri plana düştüler. Eski Yunan Bizans, Venedik, devletleri Atlantik üzerinde limanları olan Hollanda, Portekiz, İspanya, İngiltere, Fransa gibi devletlere dünya pazarlarına egemen olma olanağını devrettiler. Kendi içine kapalı bir Akdeniz'in yetersizliği İskenderiye'ye önem kazandırmıştı. Bu kez Süveyş kanalının yapılması girişimi Doğu Akdeniz'i yeniden Hind ve Çin denizyollarına bağlamayı öngörüyordu.

Batı dünyası tüccarların saraylarında ortaçağa karşı yeniden insanı ve antik değerleri yücelten yaratımlara girdiği zaman Rönesans'ı yaşamaya başladı. Bu hareket önce İtalya'da başladı ve İtlaya kentlerinden sanatçılar dünyanın çeşitli yörelerinde uygulamalara giriştiler. Leonardo da Vinci Osmanlı Sarayına yaptığı öneriye benzer bir öneriyi, Fransa Kralı 1. Fransuva'ya yapıyor. İngiltere'de Tonrigiani'nin bir yapısı var. Pedro Machuca İtalya'da yetişmiş bir mimar olarak Grenada'da V. Charles'in sarayını inşa ediyor. Pellizoni Hollanda'ya uygulama için çağrılıyor. Della Stella Polonya'da Rönesans mimarisinden örnekler veriyor. Rus Çarı İtalya'daki elçisine başkent Moskova'da çalışacak mimarlar getirmesi görevini veriyor. Solari ve Cercano 1494'te Moskova'ya gidiyorlar. Büyük Petro'nun batıya açılma olayından ikiyüzyıl kadar önce Rusya, İtalyan Rönesansıyla böyle ilişki kuruyordu. Doğu Rönesansı açısından baktığımızda *İtalya*'nın yerine *İran*'ı Floransa'nın yerine *İsfahan*'ı görüyoruz. Anadolu'ya Selçuklulara, Ortaasyaya, Timurlulara Hindistan'a Moğollara devamlı sanatçılar gönderilmesi doğu uyanışının örneklerinin ve ilkelerinin yerleşmesine yol açtı. Doğunun batıdan farkı uyanışın devlet büyüklerinin desteğiyle sınırlı kalınmasıdır.Dünya pazarlarını ellerinden kaçıran doğu ülkeleri erken ulaştıkları hümanist değerleri koruyamadılar. Batının sömürgecilik dönemi, sömürgecilerin kültürünü Hümanizma adı altında doğululara aşıladı. Yüzyılımızda toplumcu ülkelerin emeği yaratanların hümanizmasını oluşturmaları bekleniyor.

Nazım Hikmet Jokond ile Siya U başlıklı şiirinde Rönesans resmini, Leonardo'nun 1502 yılında gerçekleştirdiği Floransa Hümanizmasının güler yüzlü örneğini Çindeki Fransız sömürgecilere sorgulatıyor. Bu sorgulama gerçekte batı kültürünün doğuda sorgulanmasıdır.Çağımızın gerçek uyanışı bu olayda kesinlik kazanmaktadır.

Bu uzun şiirden bazı parçalar aşağıda verilmektedir:

Leonardo nam
nakkaşı dehrin
meşhur Jokondu
basmıştır kadem rahı firare
ve firariden
boşalan yere taklidi kondu. ...
... Bugün çinlim
gözbebeklerimin
içinde durdu:
ve sordu:
"Tanklarının kırk ayaklı tekerlekleriyle pirinç tarlalarımızı ezenler,
şehirlerimizde
cehennem imparatorları gibi gezenler:
SEHİN
seni YARATANIN nesli mi...
Yunan heykeltraşları,
Selçuk elinin çini nakkaşları,
Cemside ateşle halı dokuyanlar,
Çölde hecinlere kaside okuyanlar,
vücudunun raksı rüzgar gibi esen,
bir kırat mücevheri 36 köşeli kesen
ve SEN
beş parmağında beş hüner taşıyan

MİKELANJ usta.
Haykırın ilan edin dosta düşmana...
...
Ve işte böyle bir ölüm günü
Şang-Hayda kaybetti Floransalı Jokond
Floransa'dan daha meşhur olan tebessümünü
...
İhlal edilmiştir Çinde
Fransız tabasının Hukuku
mezbure Jokond binti Leonardo tarafından.
Binaen
aleyh
münasip gördük maznunenin
ihraki binnarını
Ve yarın gece doğarken ay
Senegalli bir alay
infaz edecektir divanı harbimizin
bu kararını .....
.....
ilerleyen bir karaltı
bir parıltı
Çakmağı çaktılar
Jokondu yaktılar
Kıpkırmızı bir aleve boyandı Jokond

Güldü içten gelen bir tebessümle
gülerek yandı Jokond....

KAYNAKÇA

1. A. Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul, 1982.
2. W. Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, İstanbul, 1977.
3. A. Coomarasvamy, Oriental Philosophy of Art, New York, 1956.
4. H. Corbin, İslam Felsefesi Tarihi, İstanbul, 1986.
5. K. O. Dorn, L'Art de L'Islam, Paris, 1967.
6. B. Fletcher, A History of Architecture, Londra, 1956.
7. D. Kuban, Türk ve İslam Sanatı Denemeleri, İstanbul, 1982.
8. H. Pirenne, Ortaçağ Kentleri, Ankara, 1982.
9. E. Panofsky, Hümanist bir bilim dalı olarak sanat tarihi, İst. 1969.
10. D. T. Rice, Islamic Art, Londra, 1984.
11. N. Hikmet, Bütün Eserleri 2, İstanbul 1975.
12. S. M. Naoy, Die Stadt als Schicksal, 1968, Münih.
13. M. Simpson, Art İslamique, Paris, 1983.
14. H. Stierlin, Die Architekture der Welt, 1977, Münih.
15. H. Stierlin, İran des Batisseurs, 1971, Cenevre.
16. H. Stierlin, Le Monde de l'Inde, Cenevre, 1978.
17. B. Zekiyan, Humanizm, İstanbul, 1982.
18. V. Zimenko, The Hümanism of Art, Moskova, 1976.

EKİN BELLETEN 88 YAZ FELSEFE Sayfa 30-36

F. KAFKA'DA YABANCILAŞMA VE KİMLİK ARAYIŞI

Ö. Faruk ÇOLAK*

I- GİRİŞ

Franz Kafka, 3 Temmuz 1883'te Prag da doğdu. Ve tüm yaşamını aralıklı kesintiler dışında bu kentte geçirdi. Yahudi bir ana ve babadan dünyaya gelen Kafka yaşamı boyunca Almanya'ya ait olan ancak bir Çek yurttaşı olarak, hep ikilemi içerisinde hissederek yaşadı.

41 yıllık hayatının 14 yılını hukukçu olarak Bohemya Krallığı İşçi Sigorta Şirketi'nde geçirdi. Kafka bu süreç içerisinde tüm yapıtlarını sadece geceleri çalışarak üretti. Kafka'nan 1902 yılında tanıştığı Max Brod belki de bugün yapıtlarının elimize geçmesini sağlayan bir şansdır diyebiliriz.

Oldukça kısa olan yaşamına karşın Kafka günümüz insanına, yaşam sürecinin küçüklüğünü aşan büyük yapıtlar bırakmıştır. Yapıtları: Şato, Dava, Amerika, Taşrada düğün Hazırlıkları, Bir Savaşın Tasviri, Hikayeler başlığı altında toplanan öyküleri ve 3000 sayfayı bulan günlüğüdür(1).

Hiç şüphesiz Kafka'da tüm diğer yazarlar gibi farklı yönlerden ele alınıp,eleştirilebilir. Ancak bu eleştirilerin tümünü toplayıp, bir dizin haline soktuğumuzda temel kavramların bazılarında yalın olmayan, tümü ile yanlışlığı içinde barındıran algılamalar görmekteyiz. Onu boğuntuların yazarı olarak niteleyip aşağılamak ise büyük ölçüde bayalığı içinde barındırır. Çünkü o bazı yazarlar gibi bulantı ve boğuntularını, umutsuzluğunun içine atmamıştır. Nitekim 1910 yılında günlüğüne şunları yazıyordu: "Gerçek umutsuzluk, hemen ve her vakit kendini aşmıştır"(2). Yine aynı tarihli günlük de sanki kendisini umutsuzluğun yazarlığına mahkum etmeye çalışanlara yanıt veriyordu.

*Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü araştırma görevlisi, yayınları: Para Banka Sözlüğü (1987), Malthus'un Nüfus ve Değer Teorisi (1986), Latin Amerika'da Dış Borçlar Sorunu (1986).

(1) Klaus WAGENBACH, *Franz Kafka* çe: Necmi Zeka, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1984.

(2) Frans Kafka, *Günlükler*. Çev: Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul 1985, s.9

"Umutsuzluğa mı düştün?
Ya? Umutsuzluğa düştün demek?
Kaçıyor musun? Saklanacak mısın?
Yazarlar, pis koku konuşuyor" (3).

Kafka'da belki umutsuzluğu ve boğuntunun öne çıkarılmasının nedeni, onun yapıtlarında ortaya çıkan otoriteye karşı boyun eğmişlik ve bu otoritenin baskısı karşısında yerilmişlik duygusudur. Doğrusu bu duyguyu Kafka kendi yaşamında da hissetmiş ve yaşamıştır. Onun için otorite babasıydı ve ölümüne değin gizli olarak hep onunla savaşmıştı. Yazdığı bir mektupta babası için "Koltuğundan bütün dünyayı yönetiyordun... Benim gözümde hakları düşünceden değil, kendi kişiliklerinden kaynaklanan tüm tiranların o gizemli yanına sahiptin... İnsan senin karşında tam anlamıyla savunmasızdır."(4)

G. Lukacs "Avrupa Gerçekçiliği" adlı yapıtında büyük yazar ve ikinci sınıf yazarların ayrımını sanki Kafka için tek bir cümlede yapmaktadır. "Kendi özel dünya görüntülerini karşı... acımasızları, bütün büyük gerçekçilerin kıratlarını gösterir işarettir; bu, kendi dünya görüşlerini gerçeklikle bir "uyum"a sokmayı başaran ikinci sınıf yazarlarla kesin bir ayrığıdır büyük yazarların" (5). Kafka içine daldığı ormanın çalılar, dikenler ve vahşi yaratıklarla dolu olduğunu bilmiyordu. Ulaştığı bu yargısını yaşamını sarmalayan tüm kavramlara uygulamıştır. Kızkardeşi Ottla'ya 11 Haziran 1920'de yazmış olduğu mektubunda "Hiçbir şey kolay değil, mutlulukta öyle hatta gerçek mutluluk -yıldırımlar, şimşekler, yücelerden gelen buyruklar- korkunç bir yüktür" diyordu(6).

Şüphesiz burada Kafka'yı irdelerken yapmış olduğumuz "doğru olan her belirlenim, belirsizlik öğelerini de içermek zorundadır; Bu açıklığın korunabilmesi için gereklidir" (7).

Bu olguyu gözönüne alarak yapılan bir çalışma Kafka için yapılan saptamaları daha bir netleştirecektir sanısındayım.

II. YABANCILAŞMA KAVRAMININ KAFKA'NIN YAPITLARINDAKİ YERİ

Yabancılaşma kavramının içeriği konusunda sosyologlar birbirinden farklı görüşlere sahip olmasına karşın temelde iki soru öne çıkmaktadır. Yabancılaşma sosyal yapı içerisinde mi belirginleşir yoksa bireyin kendi iç dünyasının bir sonucu mudur? Hegel, toplumda varolan her nesnelleşme olgusunu yabancılaşma olarak ele almaktadır. Marx ise "nesnelleşme ile yabancılaşmayı açıkça ayırır... İnsan etkinliği, özünde yabancılaştırıcı bir etkinlik

(3) a.g.y., s. 9

(4) Ahmet ÖZTÜRK, "Yaşama Açlığı Şampiyonu" *Yazko Çeviri Dergisi*, Özel Sayı, Ocak-Şubat 1984, s. 63.

(5) Georg LUKACS, *Avrupa Gerçekçiliği*, Çev: Mehmet H. Doğan, Payel Yayınevi, İstanbul- 1987, s. 20

(6) Hartmut BINDER ve Klaus WAGENBACH (editörler), *KAFKA'nın Ailesine Mektupları*, Çev: Kamuran Şipal, Düşün Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 77

(7) Georg LUKACS, *Estetik*, Cilt: 2, Çev: Ahmet Cemal, Payel Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 301.

değildir. Özsel güçlerin bu nesnelleşmesini, toplumsal ilişkiler gelişmelerinin belli bir düzeyinde, yabancılaşma durumuna düşürürler. (8) Marx, yabancılaşmayı tarihsel süreç içerisinde ele alıp, Hegel'in nesnelleşme kavramı ile kurduğu bağlantıyı açmaya çalışır. 1844 El Yazmalarında bunu şöyle belirtiyor: "Tüm yabancılaşma tarihi ve bu yabancılaşmanın tüm onarımı, soyut, yani mutlak düşüncenin, kurgusal mantıksal düşüncenin üretim tarihinden başka birşey değildirler. Bu yoksunlaşma ve onun kaldırılmasının, demek ki asıl önemli yanını oluşturan yabancılaşma, düşüncenin kendi içinde, kendinde ile kendisi için, bilinç ile kendisinin bilinci, nesne ile özne karşıtlığıdır, yani soyut düşünce ile duyulur gerçeklik ya da gerçek duyulur karşıtlığı. Tüm öbür karşıtlıklar ve onların hareketleri, o öbür karşıtlıklar yabancı karşıtlıkların anlamını oluşturan tek ilginç karşıtlıklar olan bu karşıtlıkların görünüşünden, dış görünüşünden... başka bir şey değildir." (9).

Kafka'nın yapıtlarındaki bireyler özde kendi iç dünyalarına yabancılaşmış görünümü gösterirler. Halbuki bu görünüm tümü ile iç dünyanın bir yansıması değil, bununla birlikte gelen bireyin içinde yaşadığı toplumun, sistemin kendine yüklediği ve bu yükün sonucunda kendini hem toplum içinde, hem de kendi içinde "hiçleştirmesi" dir. Dava'da Josef K. birden bire suçlu durumuna düşmüştür. Nedendir bilinmez, belirsiz umudu ile basit bir çözüm aranır." *Biri iftira atmış olacaktı* Josef Kıya,* çünkü bir sabah durup dururken tutuklandı. Her gün saat sekize doğru kahvaltısını getiren pansiyon sahibi Bayan Grubach'ın hizmetçisi o sabah ortalıkta görünmemişti. *Böyle birşeyle ilk kez karşılaşıyordu"* (10). Evet gerçekten ilk defa böyle bir şeyle yüz yüze geliyordu. Zira Josif K. sistemle belirlenmiş olan kendi yerinden memnun bankadaki işine gidip gelmekte ve işinde daha üst bir yere geleceği günleri bekliyordu. Şimdi nereden çıkmıştı bu tutuklama? Bu onun için tam bir bunalımdı. Halbuki Josef K., kendisinden önce de (sonra da) başkalarının aynı durumlara düştüğünü (düşebileceğini) düşünemiyordu. Çünkü birden bire sistemden dışlanmış, ona yabancı haline gelmişti. Kafka'nın diğer bir romanı *Şato*'da Bay K'nın Şato'ya ulaşma çabalarının hep sonuçsuz kalması eskiden bahanelere yürekten inanan Bay K'yı şüpheye düşürmektedir. Çünkü Şato'daki yüce makamlar "Sudan şeylerde... daha baştan enikonu lütufkar davranarak, küçük çapta, hafif yollu zaferler kazanabilmekten ve bunun sağlayacağı memnunluk ve ilerdeki daha büyük savaşlar hesabına bunun doğuracağı güvenlik duygusundan onu yoksun bırakıyordu. Buna karşılık, şüphesiz yalnız köy içinde, K'nın dilediği yere sokulmasına göz yumuyor, onu şımartıp güçsüzleştiriyor, kısaca herhangi bir savaş olasılığını kapı dışarı edip, K'yı görevi dışında, *önü arkası görülmeyen, bulanık ve yabancı bir yaşam içerisine sürüyorlardı"* (11)

Kendi kendini dışlamayan başkalarınca dışlanan ve sisteme yabancı haline getirilen bireyin kendisince öznel olarak boğuntunun içine girdiğini söyleyebilmek olanaksızdır. Şüphesiz burada vurguladığım yabancılaşma emeğin üretim sürecine yabancılaşması değil. Ancak bunu da içeren yabancılaşmanın

(8) E. BOTTIGELLI, *1844 El Yazmaları'na Yazdığı Sunuş Yazısı*, K. Marx, Çev: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara,, 1976, s. 71.
(9) Karl MARX, *1944 El Yazmaları*, Çev: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1976
(10) Franz KAFKA, *Dava*, Çev: Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984.
(11) Franz KAFKA, *Şato*, Çev: Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 71-72.

kişisel yaşantıya, öznele dışarıdan otoritenin uygulanması ile yapılan bağlantıdır. (12)

Kafka'nın yapıtlarında olaylar birdenbire gelir ve insanın yaşamında tam bir dönüşüme neden olur. Değişim.de "Gregor Samsa bir sabah tedirgin düşlerden uyandığı zaman kocaman bir böceğe dönüşmüş buldu kendini" (13). Dönüşümün, sistemin dışına çıkışın nedeni nedir? Kafka nedeni basitçe kendisi söylemez.

Gregor Samsa kurmuş olduğu yaşam dengesini bir günde yitirir. Çünkü kendisinin yaşamayı isteyip, yaşamadıklarını bir ülkü olarak içinde taşımakta, küçük hayallerle avunmaktadır. Samsa özenti ile bakılacak bir ağabey ve evlattır. Çünkü Samsa emeğini ailesi için satmaktadır. Ama ne zaman ki dönüşüm ortaya çıktı artık baba mahlis değil, çizmeli ezen ve yokeden bir otoritedir. Otoritenin bu şekildeki görünümü Kafka'nın iç dünyası ile ilinti olmasının yanında Kafka'nın yaşadığı dönemdeki Avusturya'nın başındaki Hapsburg Krallığının tam bir baskı rejimi kurmuş olmasının önemli bir yeri vardır.

Benzer ancak farklı bir boyutta Dostoyevski'nin ele aldığı yabancılaşma kavramı Kafka'daki kadar belirgin değildir. Ancak her iki yazar da farklı bir toplumda yaşamalarına karşın insanın, insanlığından çıkarılışını, ezilmişliğini net bir şekilde görmüşlerdir. Dostoyevski'nin "Yeraltından Notlar" adlı yapıtında kahramanı şöyle seslenmektedir: "Tüm içtenliğimle söylüyorum, ben pek çok kez *bir böcek olabilmek istedim.* Ama bunu bile başaramadım... Neden iyilik üstüne, "güzel, yüksek şeyler" üstüne anlayışım derinleştikçe daha da *saplanıyorum bataga?"* (14). Dava'da Josef K'nın, Şato'da Bay K'nın çabalarının neden sonuçsuz kaldığına ilişkin sorularına Dostoyevski'nin yapıtında yanıt bulabiliriz. Yanıt hazırdır. "Doğa size soru sormaz; *onun için isteklerinizle, ya da yasalarm sizin hoşunuza gidip gitmemesiyle işi yoktur."* Doğayı olduğu gibi, tüm sonuçlarıyla kabul etmek zorundasınız. Duvar, duvar demektir; duvar vardır... (15).

Kafka insanın özünün içinde yaşadığı dünya ile olan çatışmasının yarattığı bunaltı ve boğulma karşısında tümü ile çaresiz mi kalmıştır? Hayır, çatışmanın sonucu belki yenilgi ile bitmiş ise de bu çatışmada, yengi alana olan nefreti kusmuş ve bu çatışmada yeterince savaşım vermeyene de utanç ile bakmıştır. Peki Kafka dışlanmışlığa karşı nasıl durmuştur? Yeni bir kimlik arayışı ile diyebiliriz.

III. YABANCILAŞMA ve KİMLİK ARAYIŞI

Yaşamında yer alan nesnelere ve mekan boyutuna yabancılaşan bireyin yapabileceği şey, içinde yer aldığı ancak tutunamadığı dünyanın, zaman ve mekan boyutunda yer alma savaşı mıdır? Ancak o dünyaya girebimesi çok zordur ve ölümü ile bunu başarabilecektir. Çünkü amacına erişimi engelleyen hep bir engel, hep bir kapıcı, kendini beyinin yasalarına adamış, varlığı sadece

(12) J. LBARROLA, *Ekonomi Politik Yabancılaşma ve Hümanizm,* Çev: Kenan Somer, El Yayınları, İstanbul, 1987, s. 87.

(13) Franz KAFKA, *Hikayeler,* Çev: Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 69.

(14) Fyodor DOSTOYEVSKİ, *"Yeraltından Notlar,* Çev: Ahmet Ekeş, Cem Yayınevi, İstanbul 1973, s. 11-12.

(15) a.g.y., s. 19.

nesne anlamında ortaya çıkan koruyucu ile karşılaşmıştır. Kafka, "kanun" adlı öyküye şöyle başlar: *Kanun önünde bir kapıcı durmaktadır.* Bu kapıcıya taşradan bir adam gelir, Kanun'dan içeri girmek için izin ister. Ama kapıcı, onu şimdilik içeri koyveremeyeceğini söyler. Adam düşünüp taşınır, yani ilerde gelse girebilip giremeyeceğini sorar. "Belki" der kapıcı, "ama şimdi giremezsin... "Kapıcı "Madem bu kadar istiyorsun, olmaz dememe aldırma, bir dene bakalım" der. "Ancak unutma ki, ben güçlü bir kapıcıyım ve kapıcıların da sadece en küçüğüyüm. Ama her salon başında bir başka kapıcı vardır, biri de ötekinden güçlüdür. Daha üçüncüsünü görmeye ben bile katlanamam" (16). Kafka'da insanın itelenmişliğe karşı savaşımının doruklara ulaştığını görebiliriz. Birey kendine yeni bir yer aramayı tüm umutsuzluklar, yenilgilere karşı hep sürdürmüştür. Çünkü Kafka insanın, insan onuru korumasını birincil yer veriyordu. O, insandı ve sadece o doğaya, ve egemen güce karşı direnebilirdi. Bu özelliği ile "Kafka, kendisinden önce kimsenin yapmadığı biçimde, yabancılaşmayı en uç noktasına değin betimledi, ama bunun yanısıra da çaresizlik içerisinde bir çıkış yolu bulmak için savaştı. Kafka'yı,yalnız karanlık, yalnız arayan, yalnız nihilist ve sürekli umutsuz biri diye gören, onun kişiliğini çarpıtmış olur." (17).

Bireysel çıkışlar, yenilgiler, umutsuzluklar ve yokoluşlar Kafka'nın yazımında sürekli olarak kullanılan ve içi dopdolu olan kavramlardır. Ancak Kafka'nın bireyleri kendilerini umutsuzluğun köşelerinde kendilerinin dışına ilişkin ahkam kesmez, savaşım vermediği alanı vermeye kalkıp gülünç olmaz. Kafka'nın küçük kent soylu kahramanlarını Gogol'un Akaki Akakiyeviç'i gibi küçük mutlulukların peşinde koşmamasına (18) karşın büyük ülkülerden de habersizdirler. Çünkü Kafka'ya göre "Kendinden dışarı çıkarak bir şey ele geçiremezsin, üstelik bulunduğun çemberi de elinden kaçırabileceğin gibi... ne çok şey olabilir" (19).

Birey kaçarak nereye ulaşabilir? Kendini yok etmeye başlayan topluma karşı birey çıkış yolunu bulabilecek midir? Kafka'nın şaşkın ve kendini yitirişin içinde bulan insana yol göstermek gibi bir kaygısı yoktur. O sadece bireye bu dışlamaya karşı, yenilgiye rağmen savaşımın sürmesi gerektirdiği kanıtlamaya çalışır. Bunu yapmayan insan ise yokoluşu ile birlikte çabasızlığının utancını da sonsuza değin taşıyacaktır. *Dava*'da Josef K'nın ölüm ile bu düşüncesini belirginleştirmeye çalışırken şöyle yazar: "Son nefesini veren K., az ilerisinde bayların yanak yanağa dikilmiş, can çekişmesini izlediklerini gördü.' Bir köpek gibi!' dedi. Sanki bunun utancı kendisinden sonra da yaşayacaktı" (20).

O utanç ile kaçmak sonuçsuz kalmıştır. Mekan boyutunu değiştirmek de yine bireyi dışlanmışlıktan kurtaramayacaktır. Zira onu yok etmeye karar verenler, her yerde onu beklerler. "Amerika" adlı romanın ilk cümlesi şöyledir: "Bir hizmetçi tarafından baştan çıkarılıp kendisinden bir çocuk peydahladığı için

(16) Franz KAFKA, *Hikayeler*, s. 152

(17) Ernst FISCHER, *Franz Kafka*, Çev: Ahmet Cemal, Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, İstanbul 1985, s. 56.

(18) Akaki Akakiyeviç, Nikolay Gogol'un Bir Delinin Hatıra Defteri adlı kitabında "Palto" adlı öykünün kahramanıdır. Bkz. *Bir Delinin Hatıra Defteri*, Çev: Nihal Yalaza Tahuy, Varlık Yayınları, İstanbul 1984, s. 41-81.

(19) Franz KAFKA, *Günlükler*, s. 12.

(20) Franz KAFKA, *Dava*, s. 257.

yoksul ailesinin Amerika'ya gönderdiği onaltı yaşındaki Karl Rossmann, yol kesmiş gemiyle New York limanına girerken, uzun süredir izlediği Özgürlük Tanrıçası'nı sanki ansızın güçlenmiş bir güneş ışığı altında gördü. *"Tanrıça'nın kılıç tutan kolu adeta o anda yukarlara uzanıyor*, vücudunun çevresinde özgür rüzgarlar esiyordu." (21). Kafka böylece *yeni dünyanın da yolunu kapatıyordu.* Sanki Kafka bireye yeni dünyaların keşif edilemeyeceğini ancak yaratılabileceğini söylüyordu. Böyle bir yorum hiç şüphesiz Marx'ın yabancılaşma kavramının geçerliliğini büyük ölçüde artırır.

Bireyin mekan boyutundan kolayca kendini sıyıramayacağını Amerika'da anlatan Kafka, dışsal unsurları kullanarak bireyin çevresindeki çelik camekanları kıramayacağını "Ceza Sömürgesi" öyküsünde netleştirir.Bu netleştirmeyi sağlayan etmen yabancılaşmış olan dünyanın insanı sürüklediği bilinemezliktir. Yani birey kendisinin yokoluşunun nedenini öğrenemeyecektir. Zaten onun böyle bir niyeti de yoktur. Yenilginin sonrası umarsızlıktır. Ceza Sömürgesi'nde konuğun "Demek nasıl bir yargının kendisini beklediğinden haberi yok?" sorusuna subay "Hayır... bunu ona bildirmek boşuna zahmettir, çünkü *nihayet kendi vücudunda öğrenecektir*" '(22) Zira bireyin savunma fırsatı yoktur. Yani birey suçludur yaşama ve kendisine karşı, Kafka belli noktalarda sisteme yüklenirken, belli noktalarda kendini çabasızlığa mahkum eden, umarsızcalaşan bireye kıyasıya saldırır. Aynı öyküde bireyin vücuduna çiviler ile yazılacak olan "üstlerine saygılı davran" tümcesi Kafka'nın kendi geçmişi ile sürekli varolan hesablaşmasının öne çıktığını görmekteyiz. Kendisinin beceremediği, ya da alamadığı kararları, Kafka kahramanlarına yaptırmaya çalışır, ancak onların sonu da, kendisinin uğradığı hüsranlara benzer şekilde sona erer. Fakat bu yenilgiler Kafka'yı yıldırmaz. Kendisinin yaşamı boyunca taşıdığı Kudüs'e göç etme hülyası, yazarlığı ile birlikte ayakta tutan ana güçler olurken, bu umudu kahramanlarına verir. Hem Şato'daki "Bay K" , hem de Dava'daki "Josef K" sürekli olarak mekan ve zaman boyutlarında değişiklik yapmaya çalışırlar.

Kafka'da birey çevresinden dışlanma ile birlikte kendisini,kendi yüreğinde de dışlamaya kalkmasına karşın bu davranışın da tutarlılığı yoktur. Bunun başlıca nedeni, o zavallı denilen hep bir yerlede ışık bekleyen birey içinde hala gizemli bir umut taşımasıdır. Ancak bu umut açık bir şekilde öne çıkamaz. Sanki çıkarsa gizemliliği bozulacaktır. Onu engelleyen birşeyler vardır duygusuna kapılırsınız. Nitekim 16 Ocak 1922 tarihli günlüğüne de bu düşüncesini açıklar. "Yıkılış, uyuma olanaksızlığı, uyanık kalma olanaksızlığı, yaşamın kendisine, daha doğrusu yaşam olaylarının ard arda birbirini izleyişine katlanma olanaksızlığı, ya da iblisçe veya en azından insanlıkla bağdaşmaz biçimde koşturuyor, dıştaki ise bir olağan üstünlüğü içermeyen duraksamalı bir akış izliyor. Böyle olunca, bu iki değişik dünyanın birinden ayrılmasından başka ne beklenebilir? Ve ayrılıyorlar birbirinden, ya da en azından korkunç biçimde biribirlerini çekip duruyorlardı. İçteki saatin çalışmasındaki azgınlık değişik nedenlerden kaynaklanabilir; aralarında en somutu da kendini gözlemdir, bunların, öyle ki, hiç bir düşünceyi rahat bırakmaz, sürüp atar yerinden, ama sonra kendisi de bir düşünce olduğu için yeni kendini gözlemler tarafından sürülüp atılır. İkincisi: Söz konusu koşturma insanlığın dışına doğru bir yol izliyor" (23).

21) Franz KAFKA, *Amerika*, Çev:Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 5.
22) Franz KAFKA, *Hikayeler*, "Ceza Sömürgesi" s,. 199.23)
23) Franz KAFKA, *Günlükler*, s. 492.

İnsanı ve onun dünyasının gizlilğini,kapalılığını başkalarınca açığa çıkarılması onların belirsizliklerini, hayallerini çökertmek ancak tek bir amaç için yapılmaktadır. İnsanı özgürsüzleştirmek, yani onu hayvanlaştırmak. Kafka kendi yaşamında yok olan gizemliliği hep ailesine yüklemiştir. *"Aile denen hayvandan"* aile organizmasından sözederek, şunları ekler. "İnsanlık içerisinde her insanın yeri ya da en azından kendi seçtiği biçimde yıkılıp gitme olanağı vardır; anayla babanın egemenliğindeki ailede ise ancak çok belli kişilerin yeri olabilir, bunlar kesinlikle belirlenmiş istemlere, ayrıca da büyüklerin koyduğu sınırlara uyan kişilerdir. Uymadıkları takdirde aileden atılmazlar -böyle-si çok güzel birşey olurdu, ama düşünülemez, çünkü sözkonusu olan, bir organizmadır ama bunca... tüketilirler" (24). Ve Kafka bu küçük organizmanın dışına kendini banyoya atarak kurtulur. Kafka, önemli konuları hep banyoda halletmeye çalışır, ablası Ottla ile dertleştiği yer de o küçük mekandır. Ancak nesnel büyüklük Kafka için öznel büyüklüğü beraberinde taşımamaktadır.

Kafta yabancılaşmanın sonucunda kendini bir anda tersyüz olarak bulmuş olan bireye yeni dengeleri hemen kurdurmaz. Onu arayışı, kendini aramaya iter. Ancak birey bu arayışta kendini yitirir ve yok olur. Ancak bu yokoluşun bir savaşımın sonucunda olması, Kafka'nın çözüm yollarını bulamamasına karşın arayış çabasını sürekli gündemde tuttuğunu göstermektedir.

IV. SONUÇ

İnsan ana rahminden çıktığı an yepyeni bir çevre içine girer, özgürleşir, çünkü mekan boyutu genişlemiştir. Ancak bireyin gelişimi sonucunda bu mekan ile girdiği ilişkiler sonucunda aynı zamanlarda çatışmaya da başladığı bir sistem ile karşı karşıya bulacaktır. Bu çatışma sonucunda öyle bir an gelecektir ki, birey en yakındaki kurumlaşmış yapı ile gizli -ya da açık- bir savaşıma girecek ve ona tiksinti ile bakacak ve yabancılaşacaktır. Ancak bir sorun burada kendini hemen belli eder, birey her kuruma ve sisteme karşı yabancılaşır mı ya da her kurum ya da sistem bireyi kendinden dışlar mı? Bu sistemin içsel yapısına bağlı olmanın yanında, aynı zamanda o bireyin sistem ile uyuşabilme derecesine de bağlıdır. İşte biz Kafka'da sistem ile uyumlu ya da uyumsuz bireylerin dünyalarını tanırız. Yaşadığı zaman ve mekan boyutundan dışlanan, ona karşı yabancılaşan -çok zaman birey bunun farkına bile varmaz ya da son aşama da bu çelişkiyi görür, Şato'da Bay K'nın farkettiği gibi- insan bu olgu sonucunda zorlanarak ya da isteyerek girdiği varolma, egemen gücün altında ezilmeme savaşımını görürüz.

Ancak Kafka'da en olmayacak, en garip durumlar bile, öyle canlı bir ayrıntı zenginliğiyle verilir ki, bunlar gerçekleşmiş gibi görünür. Ayrıntılardaki bu gerçekçilik olmasaydı, Kafka'nın yansıttığı insan yaşayışının hortlaksı niteliği bir karabasan omaktan çıkar, bir vaiza dönüşebilirdi" (25). Hiç şüphesiz Kafka böyle duruma düşecek bir yazar değildir. Zira o "çok yoğun ışıklandırılmış, ama içinde yer aldıkları bağlamın çoğu kez karanlıkda kaldığı bir dizi resim sergiler. Bunlar aynı zamanda hiyerogliftir,harflerden oluşan bir alfabe değildir" (26).

Kafka gerçekçi bir yazardır, ama o gerçekçiliği buz kovasındaki buzlar gibi düz ve ayrıntısız algılamaz. Kafka gerçekçidir, çünkü onun yarattığı bireyler günümüz insanının ezilmişliğe düşmemesi gerektiğini göstermeye çalışır. Nasıl mı, oldukça zorlu bir yolu kat edecek, kendileri yaşayarak.

(24) Ernst FISCHER, *Franz Kafka*, s. 26.
(25) Georg LUKACS, *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı*, s. 56.
(26) Ernst FISCHER, *Franz KAFKA*, s. 98.

EKİN BELLETEN YAZ SOSYAL BİLİMLER Sayfa 37-56

SOLUN TARİHİNE BAŞLANGIÇ

Yalçın KÜÇÜK*

Türkiye, sömürücüden kurtarılmalıdır; bu söze, sağda veya solda katılmayacak bir kimseyi bulmak mümkün görünmüyor. Sözlük'te bir sözcük olarak sömürücü'ye karşı olmayan bir kimseyi bulmak mümkün değil, herkes sömürücüye karşıdır. Ve bu kadarı, güzel görünüyor.

Ancak yalnızca güzel görünüyor. Somut olarak sömürücünün tartışması söz konusu olunca tartışma başlıyor. İki tür sömürücüden söz edebiliyorum; normal olarak sömürücü tanımı içine alınmıyor. Bunlardan birisi "fıkra" yazarıdır; diğeri ise "mizah" yazarı oluyor.

Fıkra yazarı ile mizah yazarının ortak noktası nedir, ütopyacısı ile polisiye romanının kıt ve fıkracısı ile mizahcısının çok olduğu bir ülkede bu soru sorulmalıdır. Eğer şimdiye kadar sorulmamışsa, bu bir eksiklik oluyor. Ortak noktası şudur: Mizah, düzeltilebilir ve dolayısıyla da affedilebilir hatalar üzerine kuruluyor.

"Hata yapmak ayıp değil, kabul etmemek ayıptır" sözünün bir hikmet sayıldığı bir ülkede düzeltilebilir hataları bir sanat türü yapan mizahın geçerli sayılmasına şaşmamak gerekir; kabul ettikten sonra ayıp sayılmayan hatalara herkes razı oluyor. Mizah, budur. Hatalarını mizah yapan sanatçılar karşısında gülebilen yöneticileri uygar sayan bir topluma acımak gerekiyor.

Mizah, sınıflı toplamların en uysal sanatıdır. Mizahçılar köyün delisi, kentin eğlendiricisidir. Kimseye bir zararları dokunmuyor. Tekelsi aşamaya girildikten sonra artık Türkiye'de fıkra yazarları aynı ölçüde zararsız oluyorlar. Nasıl zararlı olabilirler; tekelsi ahtapotların her gün bozdukları bir platformda bir gün sonra yalanlanacak yazıları yayınlamayı meslek ediniyorlar.

"Fıkra" yazarları, aynı anlama gelmek üzere köşe yazıcıları, bir gün sonra kimsenin umursamayacağı yanılgıları dile getirmekle, "mizah" yazarları, her zaman düzeltilebilir yanılgılardan bir edebiyat çıkarmayı denemekle yaşamlarını kazanıyorlar. Tekelsi aşamada her iki küre de, egemen bir dokunma söz konusu değil; süs oluyorlar.

Ütopya, tarihin, akla getirdiği sınırları aşma denemesidir; ütopyacı, bir yandan toplumsal akılsızlıkların aşılabileceği türünden insanı yücelten bir ilkeye dayanıyor ve diğer yandan da, toplumsal akılsızlıkları geride bırakabilmek için tek başına aklın demonstrasyonunun yeterli olduğu yanılgısından kaynaklanıyor. Ütopyacılar, aklın imkanlarına büyük bir susuzluğu anlatan Aydınlanma Çağı'nın çocukları oluyorlar.

Polisiye, tekelsi dönemin başlarında, insan aklının imkanlarını kütlesellikle uygulama denemesidir;insanlığı genişleten aklın imkanlarını, insanın birbirini

*Doç. Dr. Gazi Üniversitesi eski öğretim üyesi, yayınları arasında Sovyetler Birliğinde Sosyalizmin Kuruluşu (1988), Aydın Üzerine ve Türkiye Üzerine Tezler ile çeşitli konularda eleştiri yazılarını topladığı kitapları vardır.

yok etme alanına sınırlama çabası olarak ortaya çıkıyor. Polisiyede başlangıç, düzeltilmesi mümkün olmayan yanlışları yakalayarak zorunlu çözümlemeye tabi tutmaktır; polisiye, düzeltilemeyen yanlışları affetmeyen bir aklı harekete geçiriyor. Bir veya iki, çok zaman da pek önemsiz görünen yanlıştan hareketini başlatan polisiye akıl, görüntünün armonisini bir kenara bırakarak, daha zorlu bir kurguya ulaşıyor.

Bütün bunlar, Türkiye'de solun tarihi ile ilgilidir; bugüne kadar yazılmış olan solun düzeltilebilir ve affedilir yanlışlara dayalı bir tarihidir. Şimdiye kadar yazılmış olan solun tarihinde, aklın zorunlu ve önündeki akılsızlıkları zorlayan bir yürüyüşü görülmüyor; bilimselliğin dışında kalan bir yazım var. Bilimsel bir yazım, düzeltilemeyen ve bu nedenle de affedilmeyen yanlışları, önce teşhis etmek ve sonra da, akıl yürütmesine dayanak yapmak durumundadır. Düzeltilemeyen ve bu anlamda önlemeyen yanlışları teşhis etmek, aynı zamanda, bilimsel çalışmanın başlangıç doğrularını da bulmak demek oluyor; gözlemlerin doğrultulmasıyla başlıyor.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının boğulması düzeltilemeyen bir yanlışlıktır; sistematik bir doğru oluyor. Bir dizi baskıdan bir tanesidir; solun kaynak-larını tüketmeyi anlatıyor. Sistematiktir; burjuva ihtilalcilerin hepsini bağlıyor.

Burada bir tezi yazmak zorunluluğunu duyuyorum; Türkiye'de solun tarihini yazmaya çalışmak, Türkiye rejiminin tarihini yazmaya başlamaktır. Çünkü Türkiye rejiminin en temel politikalarından birisi, kendisini sürdüren bir kaç dinamikten biri, sol politikası ve sola uyguladığı eylemler paketi oluyor. Türkiye solunu bastırmak, bu mümkün olmadığı zaman bozmak ve böylece denetim altına almak, Türkiye rejiminin en temel ve en gelişmiş, sürekli politikalarının başında yer alıyor, rejim, kendisini, çok önemli ölçüde bu işleve göre hazırlıyor ve geliştiriyor.

Türkiye'de solun tarihini çözümlemeye başlamak, Anadolu İhtilali bir başlangıç sayılacak olursa, kaynaklarını ortaya çıkarmayı gerektiriyor. Bakü'deki Mustafa Suphi ve arkadaşları bir kenara konduğunda, üç ayrı kaynak teşhis edilebiliyor. Bunları, Ankara Grubu, İstanbul Grubu ve Kuvayi Seyyare içindeki grup olarak sıralayabiliyorum.

Birbirinden tam ayrılmıyorlar ve ayrıca birbirini tümüyle kabul etmiyorlar. Bütün bunlara karşın, böyle bir üçlü ayrımın çözümsel değeri olduğuna inanıyorum. Farklı etki ve beslenmeleri dile getiriyor. Mücadele bu üç platform üzerinde yürüyor.

Türkiye solunun kaynakları içinde ve başlangıç kesitinde en etkisiz ya da etkisi en az olan Mustafa Suphi Grubu'dur; ancak en çok biliniyor. Mustafa Suphi ve arkadaşlarının gaddarca öldürülmeleri, Türkiye Komünist Partisi'nin kendi tarihine, bu aynı zamanda Türkiye solunun da tarihi oluyor, başlangıç olarak Mustafa Suphi başkanlığında ve 1920 Eylül ayında Bakü'de yapılan kongreyi alması, ilk kongrenin dünyadaki ilk sosyalist ülkede yapılması ve daha sonraki yıllarda Mustafa Süphi'nin yaşamanın destanlaştırılması, Bakü'deki başlangıcın abartılmasına da neden oluyor. Aslında bu başlangıç çok kısa bir zamanda duraklıyor ve eriyor. Fakat Türkiye sol hareketin gelişimine Mustafa Süphi'ye, dramatik ölümü nedeniyle, abartmalı bir yer ayrılması, gerçeklerin üzerinin örtülü kalması sonucunu da doğuruyor.

Gerçeklerin üzerindeki örtüyü kaldırabilmek için bir kaç çizgiyle Mustafa Suphi'yi resmetmem gerekiyor; Sinop'a sürülünceye kadar mücadele arkadaşı Ahmet Bedevi Kuran'ı aktararak başlayabiliyorum. Şunları yazıyor: "İfram Gazetesi sahiplerinden Mustafa Suphi Bey, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin

amansız aleyhtarlarından biri idi. Bu zat, itimat ettiği arkadaşlardan bir teşekkül vücuda getirmeye çalışıyordu. Evvela bir Türk ve İslam farmasonluğu teşkilini, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin beynelmilel farmasonluğuna karşı 'milli' bir farmasonluk kurumunu tecrübe etmek istedi. Pek mahdut olmamakla beraber, bir kaç arkadaş bu noktada birleştik."(1) Mustafa Suphi, Ahmet Bedevi'nin arkadaşı oluyor, Ahmet Bedevi, ünlü bir anglofil'dir ve bu nedenle İttihat ve Terakki'ye muhalefet ediyor. Bu projeler, Sinop'ta ve kalebendlik durumunda hazırlanıyor; bu projeyi gerçekleştirmek için Sinop kalesinden kaçmayı planlıyorlar. "Nevres, Mülazim, Lütfi, Süphi, Münir, Servet, Salih, Sıtkı, Raşid Mehmed ve Sabahattin ve ben ve kayıkçılar da dahil olduğu halde tam on iki kişi. Tesadüfün lütfuna kendimizi teslim ederek denize açıldık." Kaçıyorlar.

Mustafa Suphi, Karadeniz'i, bu kez aşabiliyor; 1914 yılmında Rusya'da savaş esirliği dönemi başlıyor. 1917 Ekim Devrimi'ne kadar savaş esiri yaşam ve yazgısı yaşıyor; tarihçi Carr, Bolşevik Devrimi'ni yazarken, Lenin'in, savaş esirleri arasında komünist propagandaya çok önem verdiğini ve bunun, "Üçüncü Enternasyonel'i yaratmak için yapılanların gerçek temeli olduğunu" söylediğini yazıyor. E. H. Carr, burada hemen Suphi'ye geçiyor ve şunları ifade ediyor: "Suphi, a Turkish socialist who had fled to Russia in 1914 and been interned, was principal agitator among Turkish prisoners of war."(2) Suphi, Rusya'daki savaş esirleri arasında en önde gelen ajitatör olarak kendisini belli ediyor. Carr, Suphi'ye ayırdığı kısa paragraflarında, Mustafa Süphi'yi abartmacı olarak niteliyor, Suphi'nin 1918 yılında, Rusya'da Türk Askeri-Devrim Örgütleri'nin bulunduğunu ve 1918 yılında bile "binlerce Türk Kızıl Ordu mensubunun, Sovyet Cumhuriyeti'nin çeşitli cephelerinde Kızıl Ordu saflarında savaştığını" iddia ettiğini yazıyor. Bunu "önemli ölçüde abartma" olarak kaydediyor.

Abartmacı veya belki de iyimser; tartışılabilir. Her devrimci belli ölçüde iyimser olmak durumundadır; hepsinde bir saf yan bulunuyor. Ancak iyimserlik, sadece her durumda sezgisel olarak saptanabilecek ölçüyü aştığında, maceracılık başlıyor.(*) Doktor Hikmet Kıvılcımlı, Mustafa Suphi'yi açıkça volanterizm ile eleştiriyor.

Fakat Suphi'nin aşırı iyimser olduğundan kuşku duymuyorum; aşırı iyimserlik bir devrimci coşkuya değil sınıfsal miyopluğa kaynaklık ediyor. Tutucu tarihçi Hikmet Bayur, 1971 yılında, Türk Tarih Kurumu'nun Belleten'inde Mustafa Suphi üzerine bir inceleme yayınlıyor. Bu incelemede verilen bilgilere göre Suphi, TKP'nin kuruluş toplantısı olarak kabul edilen Bakü Kongresi'nde, Eylül 1920 tarihinde, şunları söylüyor: "Türkiye'deki son vakaları tetkik etseniz, gelen arkadaşları dinleseniz, fikramıza gönderilen mektupları görseniz, memle-

(*) "Özü itibariyle bir Bakunizm'den ibaretti. Burjuva Paşası'nın hilesine kanarak, Bolşevik Devrimi'nin serbest bıraktığı esir Türk subay ve erlerinden alelacele yaptığı bir alayla Türkiye'de bolşevizmi kurmaya yürüdü."

"Her hareketi dediğiyle değil, ettiğiyle ölçmek kaçınılmaz ise, Mustafa Suphi hareketini hayalci sosyalizmden ve Bakuninizm'den ayırt etmek hayli güçleşir."

"En ufak siyasi bir teşkilat, kitle ile en basit temas olmaksızın, Onbeşler, hangi sosyal kuvveti temsil ederek ve o kuvvete dayanarak burjuva gibi kancık ve zalim bir sınıfla elele verebilirdi?"

Dr. Hikmet Kıvılcımlı, TKP'nin Eleştirel Tarihi-Yol, Yazımı 1930 yıllarının başı, İstanbul, 1978, s. 102 ve 105.

1) Ahmet Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılap Hareketleri, İstanbul, 1959, s. 620.

2) E. H. Carr, The Bolshevik Revolution 1917-1923, Vol. 3, Penguin Books, s. 83

ketimizin son ümidinin bolşevizmde olduğu kanaatini anlarsınız." (3) Türkiye Komünist Fırkası Bakü Kongresi'nin belgelerine göre, Hikmet Bayur 1971 yılında "Milli Mücadeleye el Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar" başlığıyla aktarmalar yapıyor, Mustafa Suphi, yaptığı konuşmada, şunları da söylüyor: "Rusya proletaryası öyle bir inkılap ordusu vücuda getirdi ki cihanı hayran bıraktı. İşte bu inkılap şimdi demir ellerini Şark'a uzatıyor, Şark siyaseti Üçüncü Beynelmilel'in ruznamesinde birinci maddeyi teşkil ediyor." Ekim Devrimi'nin yarattığı coşku belli oluyor ve bu coşkuyla olmalı, devam ediyor: "Türkiye Komünist Kongresi, Rusya'dan uzanan bu demir elleri tutabilecek kuvvetler yetiştirecek ve fırkamız yalnız Türkiye'de değil bütün Şark'ta inkılabın alemdarı olacaktır." Suphi, İttihat ve Terakki'ye düşman olmakla birlikte, hem İttihat ve Terakki'nin sınırlar ötesinde inkılaplar yapma programından ve hem de 1920 yılında henüz zayıflamamış enternasyonel revolüsyoner baskılardan etkilenmiş görünüyor; Türkiye Komünist Fırkası'nı, yalnız Türkiye'de değil bütün Doğu'da devrimin öncüsü düzeyine çıkarıyor ve ilan ediyor.

Aşırı iyimser ve sınıf miyobu Mustafa Suphi, Komintern içindeki uyarıları pek önemsemiyor; İttihat ve Terakki'nin yenik liderlerinin süren hareketin yönetimini, ikinci takıma veya sonradan katılanlara kaptırmalarından duydukları burukluğu abartıyor. Hareketin oluşmakta olan yönetiminin, Jön Türkler liderliğine göre, çok daha tutucu olduğunu görmek istemiyor; 1920 yılı yaz ortasında Süleyman Sami'yi Ankara'ya gönderiyor. 1920 yılı Eylül ayı içinde Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'nda Ankara delegasyonunun misyonunun, öncelikle olduğundan daha devrimci görünmek ve ayrıca bilgi toplamak olduğunu da teşhis edemiyor. 1920 yılı sonlarında Ankara'ya geçmek üzere hareket ediyor. Bu sırada hem Sovyet Rusya'nın Ankara'ya tayin ettiği Midivani ve hem de Ankara'nın Moskova'ya atadığı Ali Fuad Paşa da yola çıkıyorlar, Aralık 1920 tarihinde heyetler Kars'a ulaşmış oluyor.

Ali Fuat Paşa, anılarının bir yerinde, şu bilgileri veriyor: "Mustafa Suphi, benimle görüşmek ricasında bulunduğu zaman kendisini kabulde bir mahzur görmedim. 2 Ocak 1921 de ziyaretime geldi. Ankara'da iken resmi dosyalardan bu zata ve teşkilatına dair bazı malumat almıştım; fakat bir defa da kendisini dinlemek her halde faydalı olacaktı." (*) Bunlar, Osmanlı Paşası'dırlar ve istihbarata önem veriyorlar.

(3) Türkiye Komünist Fırkası Birinci Kongresi, Bakü, Eylül 1920, Hikmet Bayur, Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar, **Belleten,** Ekim 1971, s. 625.

(*) General Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, İstanbul, 1955, s. 40.

Bu dönem üzerinde ve özellikle arşivlerde yapılacak çalışmaların Kurtuluş Savaşı yöneticilerinin istihbarat düşkünlüğü ve kaynakları konusunda önemli açıklıklar sağlayacağına inanıyorum. Bulabildiğim açıklıklardan birisini buraya aktarıyorum.

"Rütbesi piyada mülazimi olan Saffet Bey'i bu devrin kahramanlarından biri olarak tanıtmak isterim. Zira zahiren Kuvayı İnzibatiye zabiti bulunan Saffet Bey, hakikatte milli cepheye sadık, gizli teşkilatımıza dahil bir kimse olmakla kalmamış, her an temas halinde bulunduğu İngiliz Askeri İstahbarat Şefi Mahut Kumandan Benet ve onun muavini Yüzbaşı Cunnigham ile çalışmakta ve bütün onlarca ittihaz edilen mukarreratı bize bildirmekte idi."

"Saffet Bey bu tarihlerde son derece faal bir rol almış bulunuyor, bir taraftan komünistlerle düşüp kalkıyor, diğer taraftan Vrangel ordusunun mülteci zabıtanı ile dostluk temin ederek en yüksek bir istihbarat vazifesi ifa ediyordu."

"Nazım Hikmet'in büyük dayısı Ali Fuat Paşa'nın izlenimlerini, anılarında yer aldığı biçimiyle, buraya aktarmak istiyorum. Şunları bırakıyor: "Konuşmamız bir hayli uzun uzun sürdü. Sorduğum suallerin ekserisini cevaplandırdı. Tekrar görüşmek temennisi ile veda ettiği zaman, intibalarım şunlar olmuştu: Mustafa Suphi'yi şöhret ve ihtiras peşinde koşan zeki, kurnaz veazim sahibi bir şahsiyet gibi görmüştüm. Rusya'daki Bolşevik liderlerin muvaffakiyetlerini yakından tetkik fırsatını bulan bu zatın, bir gün gelip Türkiye'nin Lenin ve yahut Stalin'i olması ihtimalini hatırından geçirdiği muhakkaktı. Komünizme inanıyor, fikir ve prensiplerini kendi siyasetine bir vasıta yapmak istiyordu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının harici düşmana karşı mesaisini tasvip ediyor ve bundan müstağni kalamıyordu. Hariçteki İttihatçıların memlekete girmemeleri ve dahilde İttihat ve Terakki Fırkası'nın her ne suretle olursa olsun ihya edilmemesi hakkındaki Mustafa Kemal Paşa'nın noktai nazarına tamamıyla iştirak ediyordu. Belki de daha ileri giderek ya Mustafa Kemal Paşa ile ve yahut arkadaşları ile komünizm tatbikine başlamayı bile hatırından geçiriyordu. Mustafa Suphi, her ihtilalci ve inkılapçı gibi sakin, kurnaz ve kuvvetli bir şahsiyet gibi görünmeğe çalışıyordu"(4). İttihatçılara kini, sınıf miyopluğunu da aşarak şaşılığına ve Kemal Paşa ile arkadaşlarıyla birlikte komünizmi kurma planları ise aşırı iyimserliğe ulaşıyor.

Bakü Grubu'nun etkinliği burada sona eriyor; İstanbul Grubu'na kısaca geçmek durumundayım. Ancak yanılgıların ve yanlışların transplantasyonu ile ilgili küçük bir parantez açmak zorundayım; Mustafa Suphi'nin değerlendirme yanlışlıkları Mustafa Suphi'de bırakılmak istenmiyor. Kemal Paşa ve arkadaşlarına da verilemez, böyle bir durumda İttihat ve Terakki'yi vulgar son yazımının günah keçisi yapmak zorunlu oluyor. Vulgar sol, bir günah keçisini taşlayınca, sıkıntılarından ve şeytana uyarak yaptığı yanlışlardan kurtuluveriyor.

Bulgar gazetecisi Dimitir Şişmanov'un "Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi" kısa tarihini yayınlayan "Belge Yayınevi", yayınevi imzasıyla bir de giriş yazıyor; girişe, bir otorite verilmiş oluyor. Bu Giriş'ten bir paragraf aktarmak istiyorum. Vulgar tarih yazımının övünme faktörü ile günah keçisi yan yana görülüyor. Giriş yazısı bir yerde şöyle sürüyor: "1920 yılı boşlevizmin Anadolu'da en gözde olduğu yıldı. Emperyalistlerce yokedilme tehlikesi karşısında, ittihatçısından kemalistine dek tüm politikacılar, bolşevizmi benimsemeyi düşündüler. İslamcı-milliyetçi görüşler bolşevizmle bağdaştırılmaya çalışıldı. Bir yandan çete hareketleri bolşevizmin etkisi altına girerken öte yandan milliyetçilerden bağımsız olarak Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası oluşturuldu. Kemalistler açısından en büyük tehlike üç hareketin, yeni Halk İştirakiyyun Fırkası, Mustafa Suphi Hareketi ve çete hareketinin birleşerek ulusal kurtuluş

Mülazim Saffet Bey'in gizli bolşevik ajanlarıyla teması devam ederken vatanperver ajanlarımızdan Hemşinli Mehmet, Hemşinli Mahmut ve Hemşinli Abdullah adındaki zevat da komünistlerden haber alıp bize bildirmekte idiler. Gizli teşkilatımıza dahil bulunan Ahmet Hamdi Bey de Ruslarla yakından görüşüyor, onların itimadını elde etmiş bulunuyordu."

Samih Nafiz Tansu, anlatan Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1969, s. 278 ve 279.

Adı geçen Ahmet Hamdi, "Limancı" adıyla ünlenen Ahmet Hamdi Başar olmuyor. Şükufe Nihal ile evleniyor; Bolşeviklerle görüşmelerde Şükufe Hanım, zaman zaman Fransızca çevirmenliği yapıyor.

(4) General Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, İstanbul, 1955, s. 41.

hareketinin önderliğini ele geçirmesiydi. Ancak çete hareketinin üstten denetim altında tutulması ve bağımsız solun boğulması konusunda İttihatçılarla kurulan ittifak sonucu, bu üç hareketin hesabı teker teker görüldü."(5) Hiç bir sol tarih bu ölçüde Kemalist bakış ile içerilmiş olarak yazılmıyor, bir tezin formülasyonuna imkan veriyor.

Sol vurgar tarih yazımı ile tarihin Kemalist falsifikasyonu üst üste biniyor.

Vulgar yazım, bir bulanık cümle içinde, hem "çete hareketinin üstten denetim altında tutulması" cümleciği ile Çerkez Ethem ve kardeşleri'ne yönelik Kemalist suçlamalara kapı açıyor ve hem de "bağımsız solun boğulması konusunda İttihatçılarla kurulan ittifak" cümleciği ile İttihatçıların günah keçisi yapılmasıyla ilgili restorasyon cumhuriyetinin tekerlemeleri, Suphi'nin yanılgısına bulanarak, tekrarlanmış oluyor.

Sistematik bir boğma var; üçü birden boğuluyor. Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Karadeniz'de boğulmalarıyla Çerkez Ethem ve arkadaşlarının Batı Anadolu ile İç Anadolu'nun birleştiği yerdetasfiye edilmelerinin tarihin aynı noktasında gerçekleştirilmesi üzerine daha önceki kitaplarımda uzun uzun durdum. Aynı tarihte ortaya atılan bir "İnönü Zaferi" eğer Tanrı'nın Kemal Paşa ve arkadaşlarına gönderdiği bir lütuf değilse bir uydurmadır; bu hipotezle hareket edince en azından Birinci İnönü Zaferi'nin, bu ikili tasfiye operasyonunun yaratabileceği moralsizliği gidermek için geliştirilmiş bir hikaye olduğunu gösterebildim. Öte yandan Kılıç Ali ile Topçu İhsan'ın üye oldukları İstiklal Mahkemesi 9 Mayıs 1921 tarihli bir Kuvve-yi Seyyare Kumandanı Ethem ve kardeşleriyle birlikte "hafi Kömünist Partisi teşkili suretiyle yine taklib-i hükümet cürmünü irtikap teşebbüsünde bulundukları" anlaşılan Tokat Mebusu Nazım Bey ile Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih ve arkadaşlarını mahkum ediyor. Yazgıları birleşiyor, Çerkez Ethem ve kardeşleri gıyaplarında idama ve Nazım ve arkadaşları yüzlerine karşı on beşer yıl küreğe mahkum ediliyorlar.

Vulgar sol tarih, bunları birbirinden ayırıyor, Çerkez Ethem ile ilgili Kemalist suçlamaları açık ya da kapalı olarak kabul ettikten sonra diğerlerini İttihatçıların sırtına yüklüyor. İttihatçıları günah geçisi yapıyor ve her zaman olduğu türden Kemalistleri beraat ettirmeye çalışıyor.

Çok daha ciddi bir hipotez ileri sürülebilir; Kemalistlerin işin başında böylesine cüretkar adımlar atmaları, sınıf bilinçlerinin yüksekliğinin yanında, savaş halinde oldukları emperyalist güçlere, Anadolu topraklarında hiç bir sosyalist veya komünizan düzenlemeye izin vermeyecekleri konusunda güvence vermek isteyişleriyle de açıklanamaz mı? Bir yanıyla politik mücadele ham-lelerin iletişimi oluyor(*), Kemalistlerin, daha yola çıkarken, kontrol edebil-dikleri yerlerde sosyalizan plan ve niyetlerin kökünü kazımada gösterdikleri kararlılık ve uygulamadaki ustalıklarının, emperyalist merkezlerde not edildiği-ne ve gereğiyle değerlendirildiğine inanıyorum.

İstanbul Grubu'na geliyorum; Türkiye'de solun oluşumunda en etkili kaynağın buradan doğduğuna inanıyorum. Çok ihmal ediliyor; Sovyet bilim adamı

(5) Dimitr Şişmanov, Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi, 1908-1968, İstanbul, 1978, s. 6-7.

(*) Eski politikacıların, bir politik eğitim olarak, satranca düşkünlüklerinin buradan geldiğini sanıyorum. Satrançta ustalaştıkça düzeltilebilir yanlışlıkların düzeltilmesine de izin veriliyor. Hamle olduğu sürece, ayrıca haberleşmeye gerek kalmıyor.

Noviçev'in(*) de işaret ettiği üzere karanlıkta kalıyor. Aydınlatılması gerekiyor.Dr. Hikmet Kıvılcımlı, "Türkiye'de bilimsel sosyalizm, ilkin bir aydın davranışı olarak başladı" derken, öyle anlaşılıyor, hem İstanbul Grubu'nun önemine eğilmiş oluyor ve hem de bunun bir aydın hareketi olduğunu ileri sürüyor.(**) Doktor Hikmet'in de içinde olduğu İstanbul Grubu, bir yandan varolabilecek en gelişkin proleter çevre içinde ve diğer yandan da Kemalist denetimden en uzak noktada oluşuyor. İstanbul Grubu'nun da Kemalist darbeyi tadabilmesi için, önce Kemalist kuvvetlerin İstanbul'a girmesi ve daha sonra-dan da Şeyh Sait İsyanı gerekçe gösterilerek uygulamaya konan Takrir-i Sükun terörünün kapsamına, İstanbul Grubu'nun Şeyh Sait İsyanı'nda kemalistlerin yanında görünmek için gösterdikleri olağanüstü aceleciliğe rağmen, alınmaları gerekiyor.

Şimdi tezleri yazıyorum: 1923 Takrir-i Sükun Darbesi, Türkiye'de en uzun sosyalizan aydın suskunluğunu yaratıyor. 1925 Darbesi, Türkiye Sol hareketini aydın kaynağından koparıyor.

1925-1949, Türkiye solunun aydınsızlık dönemidir.

Artık ikinci tezi daha açık yazabiliyorum: Kırk Kuşağı aydınlarını sol içinde saymıyorum. Bunların kafaları burjuva iktidar veya muhalefet partisine gömülüdür. Çamura bulanmış bir köycülük ile burjuvaziye kiralanmış bir parlamenterizmi yazıp çiziyorlar.

Tek tek kişileri bir kenara bırakılacak ve eğilim çıkartılacak olursa, 1940 kuşağı denilenler, hem korkaktır ve hem de hedonist; bu iki özellik birbirisinden pek ayrılmıyor. Fahri Erdinç, bir yandan Necip Fazıl'ın Büyük Doğu Dergisi'nde yazıyor(***) ve diğer yandan da, solculuğuna Türkiye'yi dar bularak, Bulgaristan'a geçmeye çalışıyor, sonunda geçiyor.(****) Korkaktır. Sabahattin Ali de hem hazzını maksizime etmeye çalışıyor ve hem de Milli Emniyet'le bir pazarlık kurup Bulgaristan'a geçmek istiyor, geçemiyor. Korkaktır. Ancak Sait Faik'in korkaklığıyla titrekliğine her ikisi de yetişemiyor. Korkaktır. Cahit Sıtkı, daha da da korkaktır.(*****) Abidin Nesimi, solumsu bir parti kurabilmek için, Bakanlar Kurulu üyelerinden izin ve güvence almaya çalışıyor, kendi solculuğundan kor-

(*) Noviçev, 1919-1923 dönemini olağanüstü önemli buluyor: Çrezviçayno vajnim periodam ve istaroii raboçevo klassa turtzii bili godı natrional 'no-burjuaznoy revolyutzii (1919-1923)"

"Ekim Devrimi'nin başta işçi sınıfı olmak üzere emekçi yığınlar üzerinde etkisi, her şeyden önce onların kendiliğinden komünizme yönelmelerinde, komünistlere yakın sol örgütlerin ve giderek Türkiye Komünist Partisi'nin kurulmasında görüldü."

"Fakat hala, söz konusu dönemde Türkiye proleteryasının tarihini gereklikli bütünlükle ortaya koymayı sağlayacak yeterli kaynaklardan yoksunuz".

A. Notiçev, İstoriya Paboçevo Klassa Turtzii ve İstoçnikah i Literature, Sosyetskoe Vostokovedenie, Yıl 1958, Sayı 5, s. 137 ve 138.

(**) Dr. Hikmet Kıvılcımlı, TKP'nin Eleştiriler Tarihi-Yol, Yazımı 1930 yıllarının başı; İstanbul, 1978.

(***) Bir örnek vermekle yetiniyorum; 1946 yılına ait Büyük Doğu Dergisi'nin 27 nci sayısı, kapağında, Oktay Akbal, Sait Faik, Fahri Erdinç ve Salah Birsel imzalarını ilan ediyor.

(****) "Bir dergide iş bulmuştu. Hikayeleri çıkıyordu, ama öylesi. Bir hikaye, bir kaç şiir yayınlamakla, gönlünü hoş edecek, çehresi dolacak kişilerden değildi. Büyük, daha büyük işlere katılmak istiyordu. Neye, nasıl katılacağını da ayarlayamıyordu"

"Bir gün yurtdışına çıktığını gazetelerden okudum. Kurtulmuş muydu, yeniden başını derde mi sokmuştu, bilmiyorum."

Mehmed Kemal, Acılı Kuşak, Ankara, 1967, s. 44 ve 45.

(*****) "Sadri, Polis Koleji'nde hocaydı. Nurullah Ataç, Atatürk Lisesi'nde hoca, Cahit

kuyor.(*) Hedonizm ve korkaklık, bu kuşağı anlatıyor ve çoğu devlet memuru olarak yaşıyorlar.

İstanbul Grubu'na dönüyorum; aslında bunlara Berlin Grubu demek daha doğru olmuyor. Bu Grup içinde yer alan ve daha sonra Türkiye Komünist Partisi'nde Genel Sekreterlik yapan Vedat Nedim, anılarında ve bir yerde şunları yazıyor: "Erzurum ve Sivas Kongreleri'nden geçerek Ankara'ya kadar uzanan ulusal şahlanışın yankıları, Berlin Türk Klübü'nde kader birliği yapan gençlerin iradesini bir çelik banyosu gibi güçlendiriyordu. Bütün bir düşman dünyaya karşı yokluklar ve yoksulluklar içinde savaşan Anadolu'nun masal kahraman-ları gibi liderlerine, Mustafa Kemal'e dostluk elini uzatan tek devlet, "Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri Birliği" olmuştu. Bu davranış Berlin'deki yüksek öğrenim gençliğini adeta büyüledi. Nurullah Esat Sümer, M. Mermi, Mümtaz Fazlı Taylan, Vehbi Sarıdal, Nizamettin Ali Sav, Sadık Ahi ve daha şimdi adlarını hatırlayamadığım bir kaç arkadaş, 'Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'ni
kurduk. 'Kurtuluş' adlı bir dergi de yayınlamaya başladık. Berlin Türk Kulübü'nde heyecanlı toplantılar yapılıyor, konferanslar veriliyor, çetin çatışmalar oluyordu."(6) İstanbul Grubu'nun en büyük bölümü, Berlin'den geliyor, ancak, Şefik Hüsnü türünden Almanya'da değil Fransa'da okuyanları da kapsayacak bir biçimde bu kaynağa İstanbul Grubu demeyi uygun buluyorum.

Bu kaynak üzerinde, kısaca ve ayrıntı ile durmam gerekiyor; fakat bundan önce yönteme verdiğim önemle paralel olarak bir küçük parantez daha açma gereğini duyuyorum. İnsan aklının çalışması, tarihin işleyişine ve tarih yazımına benziyor; tarih hep başarılı olan ve ayakta kalana göre yazılıyor. Anılar, insan aklının zaman boyutunda işlemesinin sonucudur; başarılı olan ve ayakta kalana göre biçimleniyor.

Vedat Nedim'in sözünü ettiği 'Kurtuluş' Dergisi'nin ilk sayısı 1 Mayıs 1919 tarihinde çıkıyor; bu tarihte Mustafa Kemal, İstanbul'da ne yapacağını bilmeyen işsiz bir generaldir. Berlin'de, daha sonra İstanbul'a taşınacak olan ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'nden Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası olarak değişecek olan hareket başladığında Mustafa Kemal'in adının Türkiye'de bile pek bilinmemesi bir yana Sovyet Rusya'dan da herhangi bir yardım söz konusu olmuyor. Bilinen şudur; genç Sovyet Rejimi, güneyde emperyalizme karşı bir direnme ve mücadele istiyor. Bu nedenle de İstanbul'a gönderdiği gizli elçileri kanalıyla son Osmanlı yöneticileri arasında mücadele ve yardım imkanlarını arıyor.

Son Osmanlı döneminde yurt dışında okuyanlar Osmanlı düzeninin yüksek bürokrat ailelerinin çocuklarıdırlar, daha sonra TKP Genel Sekreteri olan Vedat Nedim; Yaveran-ı Hazret-i Şehriyari Vedat Bey'in oğlu oluyor. Sadrettin Celal, Adalet Bakanı Celal Bey'in ve Nurullah Esat da Allamezade Esat Bey'in, Nizamettin Ali, Hüseyin Hüsnü Paşa'nın oğludur, hepsi mensubu oldukları düzenin acı çöküşünü görüyorlar. Kurtuluş arıyorlar, bu dönemde Ekim Devrimi ve yeni Sovyet Düzeni, bütün kurtuluş arayıcılarına bir umut kapısı olarak görünüyor.

Sıtkı Çalışma Bakanlığı mütercimi. Ötekilerin de Devlet'te işleri vardı. Allah Allah, bu solculuk da nereden çıkıyordu?"

Mehmed Kemal, Acılı Kuşak, op. cit,, s. 79.

(*) Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, İstanbul, 1979, s. 230

(6) Vedat Nedim Tör, Yıllar Böyle Geçti, İstanbul, 1976, s. 9.

Daha sonra Mustafa Kemal, hem bir kurtuluş kapısı olarak görülüyor ve hem de rejimini perçinliyor, kurtuluş arıyarak sosyalizme yönelen ve sosyalizmi hiç bir zaman sindirmeyen İstanbul Grubu'nun tümüne yakın bir bölümü Kemalizme geçiyorlar. Bu çok sonradır ve bunun için de önce sopa gerekiyor, 1925 Darbesi'nin tarihselliği buradan gelmiyor. Ancak akıllarının zaman içindeki işleyişinde bunu başa alıyorlar, çok büyük ölçüde bir tahrifat yaptıklarını sanmıyorum(*). Neden-sonuç ilişkisinde zaman boyutunda yaptıkları bir değişiklikle tarihin daha doğru yazıldığını ileri sürebiliyorum.

22 Eylül 1919 tarihinde Dr. Şefik Hüsnü Değmer'in başkanlığında, Ethem Nejat, Ahmet Akif, Sadrettin Celal, Namık İsmail, Cevat Cevdet, Servet, Nafi Atuf Kansu ve Mehmet Vehbi Sarıdal'dan oluşan bir grup Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı kurmak üzere Dahiliye Nezareti'ne başvuruyor. Fırka, bu tarihten itibaren kendisini kurulmuş sayıyor. Bir süre sonra da "Aydınlık" Dergisi çıkarılıyor, Nazım Hikmet ve Doktor Hikmet de bu çevrede yetişiyorlar.

Türkiye solunun, olumlu veya olumsuzluğuyla, en etkin kaynağının İstanbul Grubu veya daha açıklayıcı bir nitelendirmeyle "Aydınlık Grubu" olduğunu tekrarlamak durumundayım; kısa bir değerlendirmesini kaçınılmaz buluyorum. Türkiye Komünist Partisi'nin kendi içinde ve kendisi için böyle bir değerlendirmeye başlamış olduğu biliniyor; bu başlangıçtan yararlanmak gerekiyor.

Doktor Hikmet, belki de en önemli çalışmasına, "bu notları niçin kaleme alıyorum" sorusuyla başlıyor; yayınlayıcıları, Doktor Hikmet'in "TKP'nin eleştirel Tarihi-Yol" çalışmasını 1930 yıllarının başlarında kaleme almış olduğunu belirtiyorlar. Doktor Hikmet, "Leninci tartışma" olarak nitelediği ve "partici artı devrimci artı proleterci" olması gerektiğini söylediği bir tartışmayı başlatmak istiyor. Tartışmanın "parti çerçevesi içinde" ve "parti disiplinine uygun" olarak sürdürmesi gerektiğini vurguluyor, böyle yapıldığını düşünüyorum. Doktor Hikmet'in bu eleştirileri kaleme aldığı sırada ve hemen sonrasında TKP'nin önde gelen yöneticilerinden birisi olduğundan ve bu dönemde TKP tarafından milletvekili adayı gösterilmiş olduğundan da kuşku duymamak zorunlu oluyor. Bütün bu nedenle Doktor Hikmet'in değerlendirmelerini bir parti değerlendirmesini hazırlık sayabiliyorum.

Doktor Hikmet, kendisinin asıl dönemini, Doktor Şefik Hüsnü ile birlikte, 1920-1925 yılları olarak gösteriyor, katılmıyorum. Asıl dönemi, 1930 yıllarıdır, bu dönem, yalnızca ve yalnızca iki Hikmet'e kalıyor. Nazım Hikmet estetik planda ve Doktor Hikmet, teorik platformda, Türkiye solunun iki düşünen adamı ve iki mücadele edeni ve iki aydını olarak kalıyorlar. Aralarındaki sürtüş-meyi de bu yalnızlıkta aramakta yarar var, bu dönemin sonunda artık bir hapislikten daha çok bir tür rehin alınmaya benzeyen bir biçimde kapatılmaları da buradan kaynaklanıyor. Kemalist rejim, 1920 yıllarının bu iki inatçı gencini, 1930 yıllarının bu iki bayrak taşıyıcısını, 1940 yıllarında kapatıyor, sosyalist sistemin tek ülkede varlığını sürdürebilmesi için emperyalizmin saldırısını geciktirecek veya yavaşlatacak her türlü mücadeleye çok büyük ihtiyaç

(*) İçlerine hiç sindiremedikleri komünizmi bırakıp kemalizme geçince çoğu yükseliyor, Nurullah Esat bakan oluyor. Nizamettin Ali Sav, Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Başkanı ve Milletvekili, Namık İsmail, Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü, Hamid Sadi Selen ve Sadrettin Celal profesör, Mümtaz Fazlı Taylan büyük işadamı, Mehmet Sadık Ahi, milletvekili, Vedat Nedim Tör Matbuat Umum Müdürü oluyorlar.

Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, Ankara, 1978, s. 295.

duyduğu bir dönemde, parti disiplini içinde kalarak sürekli hücum kapıları arayan bu iki Hikmet'i geriletebilmek için çok uzun bir süre her türlü eylemin dışına çıkartıyor.

Doktor Hikmet, 1930 yılları başlarında ve TKP içinde, 1920 yılları başlarındaki hareketi değerlendirirken hiç ikircikli davranmıyor ve şunları kaydediyor: "Kurtuluş, edebi bir tenkit mecmuasıydı, marksizme özeniyordu. Aydınlık, marksist bir tenkit mecmuasıydı, edebiyattan yakayı kurtaramamıştı".(7) Bir cümle ile her ikisini de yerine koymak istiyor. "Kurtuluş" önemli olamıyor ve Doktor Hikmet eleştirilerinin çoğunu daha uzun ömürlü ve etkin "Aydınlık" Dergisi'ne yöneltiyor. Bunlara "müterakkip"(*) adını da takıyor ve mahkum edici eleştirilerini kaleme alıyor.

Hikmet, üç kişi üzerinde özellikle duruyor; bunlardan birisi Sadrettin Celal Antel oluyor. Komünist mücadeleden ayrıldıktan sonra İstanbul Üniversitesi'ne profesör yapılan Sadrettin Antel için şunları yazıyor: "Aydınlık denilince hatırımıza gelen onun sahibi Sadrettin Celal Bey olur. Aydınlık, çok kere daha devrimci unsurların elindeydi. Fakat yeni hamlelere işaret olan yazıları, -kiler sıçanı gibi gizli gizli- sistematikman kemiren kişi Sadri'dir, Sadrettin Celal, İstiklal Mahkemesi'nde, devrimciliğin sırf 'harici havadislerle alakadar olduğunu' iddia etmişti. Demek istiyordu ki, ben Türkiye'de marksist devrimle o kadar alakadar değilim. Maksadım dünya hadiselerinde cezri, köktenci, bir objektiflik göstermektedir. Sapık Aydınlıkçılığın açık ifadesi budur. Onun için Türkiye'de marksist devrim mevzubahis değildir."(8) Sadrettin Celal, legal marksizme ve "Aydınlık" çizgisine model olarak seçiliyor.

Şevket Süreyya ise ekonomizme ve Doktor Hikmet'in "müterakkipçilik" olarak adlandırdığı eğilime örnek yapılıyor ve Doktor, "müterakkipçiliğin ana karakteri ne idi" diye sorduktan sonra cevap veriyor: "Yine 925 tedhişine, İstiklal Mahkemesi'ne dönelim. Savcı Necip Ali, sosyalistlerin bir gün gelip kuvvetlenirlerse, şimdi yararlandıkları demokrasiyi ve cumhuriyeti bir basamak gibi çiğneyip geçeceklerini söylediği zaman, Şevket Süreyya 'tabanı yanmış bir it gibi' yerinden fırlayarak heyecanla bağırmıştı: "Onu hiç bir zaman göremeyeceksiniz. Müterakkipçiliğin mahut demagog'unun, -Şevket'in hapishane hayatındaki lakabı demagog idi, yani bu sıfatı tesadüfi değildi- sarfettiği yukarıki cümle, tahmini bir söz değil, aynen söylediğinin ta kendisidir." Hikmet, bu bilgiyi veriyor ve bununla Şevket Süreyya'nın ne demek istediğini açıklamaya çalışıyor. Bu açıklamaya göre, müterakkip Şevket, şunları söylüyor: "Ey efendim, sermayedarlık! Sen korkma, maksadımız seni basamak etmek değildir. Bilakis senin yapamadığın şeyi yapacağız. Yeni işçi sınıfını sulh ve müsalemetle (barışçıl yoldan, y.k.) sana basamak yapacağız. İşçi sınıfının siyasi mücadeleyi yükseltmek arzusu önünde öyle mahirane bir merdiven kuracağız ki, bu merdiven o kadar namütenahi (sonsuz, y.k.) basamaklı bulunacaktır ki, hiç kimse onun sonuna kadar yükselemeyecektir."(9) Bu açıklamadan sonra Doktor Hikmet, 1925 Darbesi ile başlayan İstiklal Mahkemesi'nin, Şevket'in konumunu

(*) "Aydınlık ve Müterakkipçilik: Legal marksizm ve ekonomizmin Türkçeleridir." Doktor Hikmet Kıvılcımlı, TKP'nin Eleştirel Tarihi-Yol, İstanbul, 1978, s. 138. "Müterakkib: Gözeten, bekleyen, uman."
Mustafa Nihat Özon, Osmanlıca-Türkçe Sözlük, s. 633.

(7) Dr. Hikmet Kıvılcımlı, TKP'nın Eleştirel Tarihi-Yol, İstanbul, 1978, s. 146.
(8) İbid., s. 142.
(9) İbid., s. 144.

ve söylediklerini iyice anlamadığını ileri sürüyor.(*) 1925 Darbesi, buna 1925 terörü de denilebilir, eline geçirebildiği adınlıkçıları ağır hapse mahkum ediyor; tarih, anlamamaktan değil, Türkiye solunun aydınlıksızlaştırmak için aydınlıkçı aydınları çok ağır hapislerle karşı karşıya getiriyor.Birleştiriyor: "Müterakkipçilik denince göz önüne Şevket Süreyya ve Vedat Nedim gelir. Legal marksizm zamanı, Sadri'nin yayın sahasında yaptıklarını bu iki demagog serseri, teşkilat içinde yapıyorlardı. Sadri devrimci yayını boğmakla uğraşırdı. Şevket ve Vedat teşkilatı kemirirler ve 8-10 aristokrat işçinin laklakiyat için toplandıkları bir dernek faaliyetini parti teşkilatı ve faaliyeti ile karıştırırlar idi." Hem yayın politikasında ve hem de örgüt ve ideoloji alanında hareketi kemiren ve gerileten bir yönetim ortaya çıkıyor ve Doktor eleştirilerini sürdürüyor: "1925 tedhiş devrinden sonra Sadri daha namuslu çıktı. Bu deveyi güdemeyeceğini söyleyerek, tereyağından kıl çeker gibi hareketten kopuştu. Lakin Vedat'la Şevket'in serserilik tarafları galip çıktı. 'Serseri' kelimesini bir küfür olsun diye söylemiyorum. Vakıadır. Ş ve V. devrimci harekete aylıklı serseriler kliki halinde bağlıydılar. Arkos şirketinde dolgun ücretlerle iş ve hatta dolap çevirdikleri için için hareketten kopamıyorlardı."(**) Londra'daki Sovyet ticaret şirketi Arcos'ı, All-Russian Cooperative Society, Genel Grev gerginliğini atlatan Britanya güvenlik kuvvetleri basıyorlar; İstanbul'da Arkos Şirketi'nde görevli Vedat Nedim'i korku tutuyor. 1925 Darbesi ile korkusunun başlamış olduğu anlaşılıyor ve 1927 yılında, İngiliz polisinin Londra'daki Arcos Binası'na saldırması üzerine, hiç bir zaman içine sindiremediği komünist mücadeleyi bırakıyor.

Doktor Hikmet, "emperyalizm düşmanlığı ile gerçek sosyalizmi birbirine karıştırmak o kadar yeni birşey değildir" diyerek Almanya ve Fransa'da da benzerlerinin bulunduğunu kaydediyor; aydınlıkçılarla alay ediyor. "Hiç şaşmayın" diyor Doktor ve örnek veriyor: "Gılıç Ali, müterakkipçilerin ağızlarının suyunu akıtacak bir 'ingılapçı'(***) örneğidir. Hatta işçi sınıfı Türkiye'de bir devrim yaparsa, burjuva devrimcilerini Kırım'daki Beyaz Saray'a götürüp ahir ömürlerine dek izzet ve ikramdan geri kalmaları mıdır."(10) Burjuva devrimcilerini aşırı önemseyerek bir ideal haline getirme yoluna tepki, Doktor Hikmet'le başlıyor.

Kuşkusuz böyle bir bakış açısı, sınıfsal bakmamaktan ve sınıf mücadelesini tarihin motoru olarak görememekten kaynaklanıyor; Doktor Hikmet,

(*) 1925 Terörü ile ağır cezalara çarptırılanlar kısa bir zaman sonra bir afla çıkıyorlar. 1927 TKP Tevkifatı ile solla bağlarını koparıyorlar. Doktor, Şevket'in 1927 Tevkifatı duruşmalarında, normal mahkemede yapılıyor, "vatanımı sosyalizm kadar severim" dediğini de yazıyor.

Dr. Hikmet Kıvılcımlı, TKP'nin Eleştirel Tarihi, op. cit., s. 144.

(**) Vedat Nedim'i ve 1927 Tevkifatı'nı incelemeyi başka çalışmalarımda denedim. Söz konusu çalışmalarımda, Türkiye ve sol tarihlerdeki bu önemli yanlışılğı da düzelttmeye çalıştım. Şimdiye kadar yazılmış olanların tersinin doğruluğunu göstermeye çabaladım. Burada aynı çözümlemeye girmek istemiyorum.

Y. Küçük, Türkiye Üzerine Tezler, İkinci Kitap.

Y. Küçük, TKP Pişmanları, İtirafçıların İtirafları.

(***) Futbolcu Gündüz Kılıç ile Amerikan sigaralarının Türkiye Komsiyoncusu Altemur Kılıç'ın babası Kılıç Ali, bir burjuva devrimcisidir ve genç bir subay olarak Kurtuluş Savaşına katılıyor. Daha sonra Mustafa Kemal'in kılıçı oluyor ve rakiplerini idama mahkum eden kararların pek çoğunu imzalıyor. Burjuvazinin iktidarını perçinlemek için uyguladığı terörde Kılıç Ali'nin imzası hep var. Doktor, belki de Şevket Süreyya'nın köylülüğünü çağrışım yapmak için "Gılıç Ali" diyor ve "ingılapçı" olarak yazıyor.

10) İbid, s.151

aydınlıkçıların bakış açısının bu yanını ve işçi mücadelesini erteleme mantığını, "bu misali biz uydurmuyoruz ve ekonomistlerin aynen ifadesidir" dediği bir örnekle anlatmaya çalışıyor. Doktor'a göre bir aydınlıkçı şöyle konuşuyor: "Şimdiki halde Türkiye'de kapitalizme girdik. Bu, ileri ve zaruri bir yoldur. Bu yolu, mesela, İstanbul'la Ankara arasındaki yola benzetelim. Yolun kapitalizm kısmı İstanbul'la Eskişehir arasıdır. Eskişehir'den sonra Ankara'ya kadar sosyalizm başlar. Bugün işçi sınıfıyla kapitalist sınıfı Haydarpaşa'ya aynı trene binmiş bulunuyor. Eskişehir'e kadar her iki sınıf - kaçıncı mevkilerde oldukları tasrih edilmiyor- birlikte gelecekler. Kapitalistler Eskişehir'de trenden 'inecekler'! Artık yeni yola. Ankara yoluna, proleterya devrimine, düdük çala çala yol alınacaktır." Aydınlıkçının bu söylemi karşısında Doktor soru sorma gereğini duyuyor: "Kapitalizm son istasyonuna geldi mi, artık kendi devrinin bittiğini anlar ve hemen bavulunu, bastonunu, şapkasını alarak, tren arkadaşı işçi sınıfına 'Allahaısmarladık' der, çekip gider. Onu kolundan tutup atmaya, kan dökmeye ve saire lüzum kalır mı ya o zaman?" Cumhuriyet'in ilk yıllarında aydınlıkçı bakışı, Kemalizmin formülasyonu döneminde Doktor Hikmet'in eleştirileri, tartışmanın özünün ve iki yanının pek değişmediğini ortaya çıkarıyor.

Tarih yazımının kendi mantığı, çözümlemeyi burada, Kemal Paşa'nın kişiliğine ve daha sonra oluşan Kemalistlerin niteliğine getiriyor. Tezler'de Kemal Paşa ve çevresinin netiliği üzerinde çok duruldu; bu nedenle yeniden ele alış, tartışma konusu edilebilir ve bunun anlayışla karşılanması gerekiyor. Ancak Aydın Üzerine Tezler dizisinin beşinci kitabı üzerinde söylenecekler var, daha öncekileri geliştirmeyi, netleştirmeyi ve bütünselliğe kavuşturmayı amaçlıyor.

Bütünselliğin aydınlığı artıran etkisini görebiliyorum, kollektif çözümleme süreci içinde bütünselliği artıran her yeni katkı aynı zamanda aydınlığı artırıyor. Artan aydınlığın ışığının yalnızca yeni olguların üzerine geldiğini düşünmek son derece yanıltıcıdır, alanının her yanında yeni açıklıklar sağlıyor. Bütün çalışmalarımda bunu duyabiliyorum ve bu çalışmamda daha çok duyuyorum.

Bilimsel birikim, aydınlığın genişlemesidir.

Aydınlığın genişlemesi, gerçeğe daha yürekli ve daha cüretle bakabilmeyi sağlıyor.

Kemal Paşa, mücadeleye geç gelendir, İsmet ve Fevzi daha geç geliyorlar.

Kemal, Anadolu'ya geçtiğinde Anadolu'da mücadele odakları var, başladığını gösteren kanıtlardan hiç kuşku duymamak gerekiyor. Ankara'daki Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ile Erzurum'daki On Beşinci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın başlamış olan hareketin nabzını tutmaya özen gösterdikleri anlaşılıyor, her ikisi de yalnız ve güvensiz hissediyorlar. Sadrazam Damat Ferit'in imzasını taşıyan bir görev kağıdıyla Samsun'a gelen Kemal Paşa'nın görevlendiriliş amacını kesinlikle saptamak mümkün görünmüyor, her türlü tahmin yapılabiliyor. Arşivler açılıncaya kadar Kemal Paşa'nın Doğu'da başgösteren şura türü hareketleri bastırmak(*) veya Sultan adına bir rezistans örgütlemek için çıkmış olduğunu veya görev amacının her ikisi olduğu ileri sürülebilir, daha önceki çalışmalarımda bu nokta üzerinde durduğumu hatırlıyorum.

(*) 1919 ve 1920 yılları Anadolu'da "şura" ve köylü hükümet denemelerine tanıklık ediyor. Bunlardan birini, Halide Edip'ten aktarıyorum:

Kazım ve Ali Fuat, Kemal'in de kendi saflarına katılmasmı istiyorlar, en azından Kemal'in erkanmı etkilemeye çalışıyorlar. Ancak başlamakta olan mücadelenin kadroları Kemal'e hiç güvenmiyorlar, önce tanımıyorlar ve tanıdıkları ölçüde de Sultan'ın adamı sayıyorlar. Kemal, mücadeleye katıldıktan sonra da bu güvensizliği, uzunca süre, aşamıyor ve güvene çok ihtiyaç duyan Mustafa Kemal'de, karşılaştığı güvensizlik ortamı, güven duygusunu daha da artırıyor. Osmanlı Sarayı ve Batı kuvvetleri ile bağları koparmadan önce Anadolu'da mücadeleyi başlatmış ve özellikle sosyalizan nitelikli hareketlerle hesaplaşmaya öncelik vermesinde mücadelenin bu tür dinamikleriyle kendi kişisel nitelikleri de önemli bir rol oynuyor.

Maurice Perrot'un 1923 yılında Paris'te yayınlanan "Türk Sorunu" adlı çalışmasından aktarma yapmanın sırası geldi: "Des l'origine du mouvement, au Congres d'Erzeroum, l'antagonisme se revele entre Moustapha Kemal et ses amis, qui ne se soucient pas de rompre completement ni avec Constantinople, ni avec les puissances occidentales, et les intarsigeants qui, au contraire, sont tout prets a sactifier la Turqui d'Europe, declarent que lavenir de leur pays est ne Asie, et decides a lutter contre l'Occident, cherchent un appui a l'est: en Perse et en Afghanistan, au Caucase et en Russie."(11) Nerede ise zamanında yayınlanmış olduğu kabul edilebilecek bir çalışmada, Kemal ve arkadaşlarının,işin başından itibaren, hem İstanbul ve hem de Batı Avrupa ile kopmayı hiç düşünmedikleri yazılıyor. Bir de, hem İstanbul ve hem de Batı Hükümetleri ile her türlü uzlaşmanın karşısında olanlar var; uzlaşmacılarla, bunlar Kemal ve arkadaşlarını anlatıyor, uzlaşma karşıtları arasında Erzurum Kongresi'nde açığa çıkan antagonizmı, Kurtuluş Mücadelesi'ne tümüyle rengini vuruyor.

İttihat ve Terakki, Büyük Yenilgi'den, Birinci Dünya Savaşı'ndan, sonra da bir örgüt olarak ayakta kalabiliyor(*), sığ düşüncelerin tutkulu sahiplerinden olan Anadolu kadroları, bir reziztans örgütlemede önemli rol oynuyorlar(**). Ancak bu örgütlenmede aktif rol oynayanların hepsinin İttihatçı olduğunu düşünmemek gerekiyor, her bunalım ve kişisel gerçekleşme döneminde, yeni isimler, o zamana dek hiç bir mücadeleye girmemiş olanlar da harekete geçebiliyor. Bir İttihatçı'yı, daha çok, sığ inançların kararlı burjuva politikasıcısı ve ihtilalcisine benzetmek gerekiyor, bir senaryodan diğerine kolaylıkla geçebiliyor. İttihatçılar, ağırlık ve siyasal merkezi Anglofil(***) İstanbul'un çok daha doğusunda bir Türkiye'yi rahatlıkla düşünebiliyorlar. Maurice Pernot'nun büyük bir haklılıkla "ılımlı milliyetçiler" nationalistes moderes, dediği ve aynı zamanda ılımlı burjuva devrimcileri olan kemalistler ise böyle bir hayal gücünün çok gerisinde kalıyorlar.

"Askeri durum çok korkunç bir şekil almaktaydı. Biza karşı son ayaklanmaların en önemlisi Konya'da 1920 Ekimi'nde olmuş, şehir ve bütün kasaba ve köyler ayaklanmıştı. Buna biraz da, başıbozuk askerlerin davranışları yol açmıştı. Konya, bir kaç gün için, bir köylü hükümeti kurmuştu."

Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul, 1979, s. 137.

(*) İttihat ve Terakki'yi modern Türkiye'nin önemli ve derslerle dolu siyasal örgütlenmelerinden birisi olarak görüyorum. Kurtuluş mücadelesinin başlamasında etkili olabilecek bir örgütsel varlığını sürdürebildi; ancak mücadelenin yönetimini alamadı.

(**) "Des ce moment, l'Union et Progres joue un role important dans l'organisation de la resistance Turque." Maurice Perrot, La Question Turque, Paris, 1923, s. 68.

(***) "Jön Türk Revolüsyonu'nun getirdiği mutsuz savaşın yol açtığı reaksiyonda büyük acılar yaşadığı için Konstantinople anglofil, İngiliz-sever idi."

R.F. Peters, Histoire Des Turcs, Paris, 1966, s. 134.

11)Maurice Pernot, La Question Turque, Paris, 1923, s. 79

Mustafa Kemal ise İstanbul'a bağlı görünüyor, İstanbul'un verdiği görevden ayrılmamak için çok direniyor. Anadolu'da olduğu halde ve İstanbul'a gitmeden, İstanbul'da açılış hazırlıkları yapılan meclise başkan olmaya çalışıyor. (*) Daha önce de, Samsun'da hazır bulduğu Erzurum Kongresi'ne de başkan olmakta ısrar ediyor; fakat delegeler istemiyorlar.(**) Erzurum Kongresi sırasındaki davranışları, Doğu Anadolu'da bir reziztans hazırlığı içinde olanların Kemal'e olan güvenlerini artırmıyor ve tam tersine, az olan güvenlerinin daha da azalmasına yol açıyor.

Doğu Anadolu'da reziztansı örgütlemek için Erzurum'da bir kongre hazırlayan kadrolar ve Kongre'nin delegeleri, İstanbul'a bağlı olduğu gerekçesiyle, Kemal'i, Kongre'ye almak istemiyorlar ve bunu açıkça ifade ediyorlar. Doğu'daki düzenli ordunun komutanı Kazım Paşa'nın manevraları neticesinde Kemal Paşa hem Kongre'ye giriyor ve giderek mukavemeti örgütleyecek yönetimin vazgeçilmez adamı durumuna geliyor. Ankara'da, İstanbul'da işgal kuvvetleri tarafından basılan Meclis-i Mebusan'ın yerine Millet Meclisi açıldığı zamanda bile İstanbul'dan kopmamaya özen gösteriyor. 1909 Nisan Ayı'nda Ayastefanos'ta toplanan ve Sultan Hamit'i tahtından indiren Meclis örneğini hatırlatırcasına, Ankara'daki Meclis de çıkardığı yasalarda yasaların Memalik-i Osmaniye'de uygulanacağını belirtiyor ve Meclis Hükümeti de yazışmalarının bir bölümünü "Osmanlı Hükümeti" sıfatıyla yapıyor.(12) Bunlar bir kopuştan daha çok bağlılığı ve sürekliliği anlatıyor.

Kemal ve arkadaşlarının yerleştikleri Ankara'da güven içinde olmamalarını anlamak zor görünmüyor, her hangi bir tabandan yoksun görünüyorlar. Mukavemetin yönetimini İttihatçı kadrolara ve tabanını da solcuların etkilediği sosyalizan ya da köylü bakış açılı gençlere katılmaları ihtimalini saptıyorlar, birikimleri, İstanbul'a bağlılıkları ve Batı Avrupa ile kopmamaya özen göstermeleri, ne yapacaklarını ortaya çıkarıyor.

(*) "Ve Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın başkan seçilmesi için harcadığı çabalarda, mebusların çoğunluğunu içine alan Felahi Vatan Gurubu üyelerine bile İstanbul'a gelmeden başkan seçilme durumunu kabul ettiremiyor, zayıf kalıyordu."

"Sonunda durumdan Mustafa Kemal Paşa'yı haberdar etti ve adaylığını ileri sürmekten vazgeçtiğini bildirdi."

"Mustafa Kemal Paşa'nın buna çok üzüldüğü, hatta kızdığı anlaşılıyor."

Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, Ankara, 1970, s. 57.

(**) "Ben Şark'ta milli hükümet esasını kurarken M. Kemal Paşa'nın İstanbul'da bir padişah hükümetinde herhangi bir vazife alarak en kıymetli arkadaşları da etrafında toplaması ihtimali beni pek düşündürmüştür. İşte en mühim olarak buna mani olmak içindir ki şahsımdan fedakarlık yaparak fikrimin husülü için kendisini şarka davetle milli harekatın başına geçmesini teklif ettim."

"Mustafa Kemal Paşa aleyhine müthiş propagandalar oluyordu. M. Kemal Paşa azlolunmasına ve kendisinin de askerlikten istifasına rağmen ne üniformasını ve ne de padişah kordonunu çıkarıp atamıyordu."

Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 18 ve 75.

"Samimane ikazlara rağmen M. Kemal Paşa Hazretleri mirliva üniforması ve yaveri hazreti şehriyari kordonunu çıkarmamışlardı. Kongre'ye dahi bu kıyafetle girmişler ve kürsüye çıkarak nutuk irat etmek istemişler. Bu manzara Kongre Heyeti Umumiyesi üzerinde pek fena bir tesir yapmış ve Gümüşhane murahhası Zeki Bey kendilerine şu ihtarda bulunmuştur: 'Paşa, evvela üniforma ve kordonunu sırtından çıkar ondan sonra kürsüye gel! Ta ki milli kuvvet askeri tahakküm şekline girmesin! Paşa, bu ihtarla üniforma ve kordonunu çıkarıyor ve ondan sonra Kongre saflarına kabul ve riyasete intihap olunuyor." Kazım Karabekir, İstiklal Harbinin Esasları, İstanbul, 1951, s. 72-73

12) Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, Ankara, 1970, s.184.

Eğer sorun bu şekilde formüle edilirse, Anadolu Mukavemeti'nin ilk döneminin üzerine yığılan karanlık bulutlarını yırtıp atmanın çok zor olmayacağı anlaşılabilir, burada, bunu, denemek durumundayım. Kemal ve arkadaşlarının ilk iş olarak İç Anadolu'daki sosyalizan örgütlenmeleri dağıtmak istemeleri, Batı Avrupa'nın emperyalist güçleriyle uzlaşma kapısını tümden kapatmamak politikalarına uygun düşüyor. İstanbul'dan kopmamaları böylesine cüretli bir başlangıcı daha az riskli yapıyor, İnönü Zaferleri üzerine tarihin kalsifikasyonu bir kenara konulursa, Mayıs 1919 tarihinden 1921 yılının ikinci yarısında Sakarya Savaşı'na karşı, kemalist güçlerin ciddi bir askeri kaygısı olmadığı belli oluyor. Solcu örgütlenmeleri bastırmaya öncelik vermek, Kemal Paşa'nın, Damat Ferit'ten almış olduğu görevlerle ilgili iki ihtimalden birisine de uyuyor.

Kemal ve arkadaşlarının Anadolu Direnişi'nin yönetimini almalarından önce, Anadolu'da birisi düzenli, Doğu'da Kazım Paşa'nın On Beşinci Kolordusu ve diğeri gerilla yöntemine yakın Batı'da Çerkez Ethem'in Kuvay-i Seyyare'si bulunuyor. Kuvay-i Seyyare, sosyalizan görüş ve kadroların etkisindedir(*), Kemal kendisi için tehlike sayıyor.

Kemalizmin sol politikasında bastırmak ve kontrol altına almak temel ilke olarak görünüyor ve bunun için bozmayı ve saptırmayı araç olarak kullanabiliyorlar. Kuvay-i Seyyare'yi ortadan kaldırabilmek ve bunun için de öncelikle bozabilmek için "Yeşil Ordu" kuruluyor. Yeşil Ordu, hiç bir zaman tümüyle Kemalist kadroların kontroluna alınmamıyor, Genel Sekreteri Tokat Mebusu Nazım, uzun süre direniyor. Buna karşılık Resmi Türkiye Komünist Fırkası, tümüyle Kemalist kadroların kontrolunda kuruluyor, bu Fırka, Anadolu'daki sol ve komünizan hareketleri bulandırmak için düşünülüyor.

Böyle bir şema yardımıyla 1920 ve 1921 yıllarında Orta Anadolu'da mücadele alanının son derece net ve açık bir hale geldiğini görmek zor olmuyor, Kemal ve arkadaşları, Çerkez Ethem'in Kuvay-i Seyyare'si ile önce Mustafa Suphi'nin

(*) Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi'nde görevli General Fahrettin altay, anılarında, Çerkez Ethem'in kardeşi Saruhan Mebusu Reşit'in 18 Eylül 1920 tarihinde bir mektup aldığını ve bu mektubu da bir tarihi belge olarak yayınlamak istediğini belirtiyor. Aktarıyorum.

"Fahrettin Beyefendi'ye,

Bilmem ki Bolşevik olacakmısınız? Olmazsanız bile herhalde bir Bolşevik Gazetesi olan Yeni Dünya'nın intişarını temin için abone olarak muavenetinizi istirham eylerimefendim."

Fahrettin Altay, On Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası, İstanbul, 1970, s. 277.

Çerkez Ethem kuvvetlerini ortadan kaldıran kuvvetler içinde yer alan Fahrettin Altay'ın anılarında, Çerkez Ethem'in "ihaneti" savını doğrulaycak bir tek bilgi bile bulunmuyor. General Altay, ortada henüz hiç bir çatışma yokken, İsmet Bey'in kendisine şu haberi gönderdiğini yazıyor: "Çerkez Ethem yola gelmezse muhakkak tedip edilecektir. Bunu anlayınca, Afyon'u, bir baskınla ele geçirmek istemesi muhtemeldir. Buna karşı bir tedbir alınması lazımdır." Buradan, Ethem'in ihaneti değil, iki silahlı kuvvet türünün uzlaşmazlığı çıkıyor.

Kemal ve arkadaşları ilk iş olarak işgalcilerle değil Ethem ve kuvvetleriyle uğraşmaya karar veriyorlar. General Altay, "Ethem'in isyan emareleri başlamıştı" diyor ve en küçük somut bir işaretten söz etmiyor. Ethem'in her hareketinden kuşku duyuyorlar, Ethem Küçükköy İstasyonu'na gelince "Çerkez Ethem artık isyanını meydana vurmuştu" diyor ve Ethem'in ise kendisine, "suvarilerine nal ve mıh temin için geldiğini" söylediğini yazıyor.

Daha sonra "Kemalist" adını alacak olan kuvvetler, önce Ethem'e saldırıyorlar.

İbid., s. 281 ve 283.

başında bulunduğu Bakü Komünist örgütlenmesini ve daha sonra ise Tokat Mebusu Nazım'ın başında bulunduğu İştirakiyyun Fırkası'nı temizlemeye karar veriyorlar.Ortalığı bulandırabilmek amacıyla da, birincisi için Yeşil Ordu'yu ve ikincisi için de Resmi Türkiye Komünist Fırkası'nı icat ediyorlar.

Devam etmeden önce genç Sovyet Rusya'nın politikasını da, yeniden kurarak özetlemek gerekiyor, hemen güneyinde, Avrupa emperyalizmiyle uyuşmazlık içinde bir Türkiye görmek, ilk Sosyalist Devlet'in yaşayabilmesi için son derece önemli görünüyor. Bu öneme itiraz etmenin mümkün olmadığını düşünüyorum.

Böyle bir durumda Sovyet Rusya'nın izleyeceği politika stratejisini şöylece ve yeniden kurabiliyorum. Bir: Öncelikle İstanbul'da Sultan'ı mücadeleye yüreklendirmek ve gerekirse yardım önermek. İki: Bu olmazsa veya olsa da, Anadolu'dakimuhtemel direniş hareketi ile temas kurmak ve yardım önermek. Üç: En kötüsü, Kafkasya'da müslüman askerlerden ve Osmanlı generallerinin komutasında bir yedek kuvvet hazırlamak ve gerektiğinde Anadolu'ya aktarmak. Lenin ve arkadaşlarının böyle bir mantık yürüttüklerini düşünmek zor gelmiyor.

Şimdi olanları yazabiliyorum. Lenin Yönetimi'nin İstanbul'da Sultan takımını mücadeleye özendirme imkanlarını aradığını gösteren kanıtlar var. Daha sonra Çerkez Ethem kuvvetlerine ümit bağlıyorlar; çünkü, 23 Nisan 1920 tarihinde yeni meclisin açılmasından sonra da Anadolu'da silahlı direniş gücünü, Çerkez'in başında bulunduğu gerilla kuvvetleri temsil ediyor. Bu arada Sovyet topraklarına geçmiş olan Enver Paşa'nın liderliğinde bir yeşil ordu hazırlıyorlar.(*) Enver kuvvetleri, Anadolu'daki tüm direniş noktalarının yıkılması ihtimaline karşı bir yedek güç olarak oluşturuluyor.

Böylece Anadolu Mukavemeti'nin bu ilk yıllarıyla ilgili çözümlemenin sonuna yaklaşmış bulunuyorum; tablo ve politika dinamiği, şimdiye kadar sunulmuş olana göre, son derece açık olarak ortaya çıkıyor. Durum nettir; ancak yönteme verdiğim önem açısından, devam etmeden önce, bu netliğin nedenleri üzerinde durmak istiyorum.

Netliğin birinci nedeni, toplumsal eylem birikimi oluyor. Bugün, dünü çok daha aydınlık olarak görebilmeyi sağlıyor; 1980 Darbesi ve bunun solcu aydınlar üzerindeki etkisi, 1925 Darbesi ile bu darbenin komünizan aydınlar üzerindeki etkileri açısından gökten gelen bir güneş aydınlığı sağlıyor. 1980 Darbesi'nden yedi yıl kadar sonra, önemli bir bölümü iç hesaplaşmalarının olumlu pratiklerini de yaşadıktan sonra, Türkiye'nin sosyalizan aydınlarının-

(*) 1921 yılının sonlarına doğru Kemalist düzenli kuvvetlerinin, önce Ankara'ya kadar çekildikten sonra, Sakarya çevresinde, işgalci kuvvetlere karşı ilk başarıyı elde etmeleri, Enver Paşa'nın misyonunun da sonunu haber veriyor. Enver'in kaybı bundan çok kısa bir zaman sonrasına rastlıyor..

Vala Nureddin, Nazım Hikmet'in ilk eşi Nüzhet'in enişte si ve sırdaşı Taninci Muhiddin'in, Kemal Paşa, İttihatçılar ve Sovyet Elçiliği arasında mekik dokuduğunu yazıyor.

"Eğer Mustafa Kemal hareketi başarılı olmasaydı, bunlar Sovyetler'in yardımıyla ikinci bir dalga halinde Türkiye'nin son kuvvetlerini, Doğu'dan Batı'ya doğru ilerleteceklerdi."

"İttihatçılar gerçekten faaliyetteydi."

"Matbuat Müdürü ve Tanin'in eski başyazarı olan Muhiddin de Mustafa Kemal'le İttihatçılar arasında tahtereval li gibiydi. Resmi ve gayri resmi durumu, onu, Ankara'daki Sovyet Sefareti'yle sıkıfıkı ilişkilerine olanak sağlıyordu."

Vala Nureddin, Bu Dünyadan Nazım Geçti, İstanbul, 1975, s. 94.

pek büyük bir bölümü birer bulutsu köprüye binerek sermaye saflarına katılıyorlar. 1925 Darbesi'nden yedi yıl sonra Kadro Dergisi'nin kurulmasını anlamak çok daha kolay ve kolaylıktan da öte bir zorunluluk oluyor. 1925 yılında Şeyh Sait Başkaldırısı'nı gerekçe yaparak Türkiye sosyalist hareketini aydın damarlarından kurutmak, 1920 ve 1921 yıllarındaki sol politikasına ipuçları sağlıyor.

İrdelenmiş pratik, yenilgi kadar güçlü, bir öğretmen oluyor. Yenilgi . öğretmene ve çözümlenmiş pratik, bilime kapı açıyor.

Pratik, aydınlığın ipuçlarını sağlıyor, bu, güzel. İkinci nedene gelmiyorum. Kemalizmin kendi tutarsızlıklarını örtme çabası ve bu çabaya bilimsellik görüntüsü verme planları, tarihin falsifikasyonunu da beraberinde getiriyor. Türkiye'de insan kafasının Kemalizmin boyunduruğundan kurtulmaya başlaması,tarihin falsifikasyonundan da uzaklaşmayı sağlıyor. Üçüncü nokta ise, Türkiye solunun Kemalizmi, belki de Kemalistlerden çok daha fazla, yüceltmesi ile ilgilidir. Anadolu Direnişi'nin şiirinin, bir komünist sair, Nazım Hikmet, tarafından yazılmış olmasının şans mı, şanssızlık mı olduğunun tartışılması gerekiyor. Daha önce ve başka yerde ileri sürdüğüm kemalizm ve hamitizm ilişkisi, en azından bu çalışma için, bir başka aydınlık kaynağı oluyor. Bu ilişki, süreklilik çizgilerini ön plana çıkartıyor ve buna ihtiyaç olduğuna inanıyorum. Bu süreklilik içinde Türkiye hükümetlerinin sol politikasını açıkça saptayıp ortaya çıkarmak son derece kolaylaşıyor ve herkesin yapabileceği bir iş haline geliyor.

Toplumsal bilimler, yönetim bilimleridirler: dünya sosyalist sisteminin, her türlü sorunlara karşı yaşayabilir bir sistem olduğunun ortaya çıkması, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerine daha yeni bir açıdan bakma olanaklarını da sağlıyor. Eylülist rejimde Türkiye'nin Kuzey Komşusu'na karşı olabilecek en uzak konuma girmesi, bir burjuva rejiminden beklenebilecek yakınlığın da değerini gösteriyor. Sosyalist sistem için bugün bir burjuva Türkiye'nin dostluğunun hiç bir zaman 1920 yıllarındaki değer düzeyine ulaşamayacağı anlaşılıyor; burjuva Türkiye'nin dostluğunun bugün aşınmış değeri, 1920 yıllarındaki abartılmış değerlendirmeyi yeniden ele alma imkanını doğuruyor.

Bu dördüncü nokta oluyor ve şimdi, semanın, usulüne uygun olarak, çok az sayıda kanıtla desteklenmesine sıra geliyor. Türkiye'de solun kütleleşmesinin doruk yılında, 1967 tarihinde, "Türkiye'de Komünizmin Kaynakları" adlı çalışmasını yayınlayan CIA uzmanı Harris'ten aktarma yaparak başlamak istiyorum. Şunları söylüyor: "Komünizm, kesinlikle söyleyebiliriz, bir kütle hareketi olmayı hiç bir zaman başaramadı. Fakat yine de, bağımsızlık mücadelesinin ilk aşamalarında bir noktada, hemen hemen iktidarı almanın eşiğinde göründüler. Bu komünistlerin etkilediği güçler Ankara rejimi için öylesine bir tehdit yarattı ki Atatürk, bu yükselen komünist hareketi kontrol altına altına alma çabasıyla kendi 'resmi' Türkiye Komünist Fırkası'nı kurma zorunluluğunu duydu."(13) Söyledikleri, bir CIA uzmanının kaleminden çıkmış olmasının ve netliğinin dışında bir özellik ve değer taşımıyor.

Ancak Harris'in, Türkiye'de sosyalizan mücadelenin kütleselleştiği bir sırada bu söylenenlere hemen eklediklerini son derece önemli buluyorum. ve aktarıyorum: "Hence, contrary to Atatürk's easy assurances to General Harbord, it was not the inherenet nature of İslam, nor Turkish tradition, nor Turkey's

13) G. S. Harris, The Origins of Communism in Turkey, Standford University Press, 1967, s. 7.

social structure that blocked the spread of communism. Rather it required the forceful action of the determined nationalist regime to turn back this threat." Diğer kaynaklardan önemli bulduğum aktarmaları,başka araştırıcıların da doğrudan kullanım ve yorumuna imkan sağlayabilemk için orijinal dilinden tekrarlamayı yararlı görüyorum; G. Harris, Kemal Paşa'nın General Harbord'a verdiği ucuz güvencelerin, Türkler'in geleneğinin, islam dininin, toplumsal yapının komünizmin yayılmasını önleyeceği yolundaki güvencelerin geçersizliğinin belli olduğunu, komünist tehditi geriye çevirebilmek için kararlı bir milliyetçi rejimin kuvvet kullanmasının gerektiğini yazıyor. Çizmiş olduğum şema, 1920 ve 1921 yıllarında, Türkiye'de komünizan hareketleri bastırmak için önce bozma ve sonra da kuvvet kullanma politikası, ortaya çıkan açıklığın ışığında, CIA araştırmacılarının çalışmalarıyla da desteklenıyor.

Bir başka araştırıcının, yine bir CIA uzmanı olmasından kuşkulandığım W. Laqueur'ün bir çalışmasından da şunu aktarabiliyorum: "Initially Soviet observers regarded the Green Army favorably, later they were disappointed and came to see its commanders simply as bandits."(14) Sovyet kaynaklarım da 4'inceleyerek yazan Laqueur, Sovyetler'in, işin başında Yeşil Ordu'ya olumlu baktıklarını ve daha sonra ise komutanlarını haydut olarak nitelendirdiklerini yazıyor. 1920 yılı Mayıs Ayı'nda kurulan Yeşil Ordu'nun (*) kısa bir zaman içinde Yeşil Ordu'ya katıldığını açıklayan Çerkez Ethem'in kuvvetlerinden başka bir gücü yok; Yeşil Ordu'yu tutmak veya eleştirmek, son çözümlemede, Çerkez Ethem'i ve Kemal ile arkadaşlarının tam kontrol altına alamamaları üzerine feshetme kararından sonra Ankara'da Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası'nı kuran Tokat Mebusu Nazım ile Şeyh Servet ve arkadaşlarını tutmak ya da eleştirmek anlamına geliyor.

"Yeşil" sözcüğü, Bolşevizm'in "kırmızı" renginin yerine İslamın kutsal renginin konmasından ileri geliyor; başında Ethem'e sıcaklıkla bakan Sovyet devrimcileri, Kemal ve arkadaşlarının Ethem kuvvetlerini bastırması ve Yeşil Ordu Derneği'nin feshedildiğini ilan etmelerinden sonra kemalist bakış açısına yaklaşıyorlar ve en azından Mihail Frunze düzeyinde bir komutanın ağzından Ethem'i, "mükemmel bir maceracı ve damogog" olarak damgalıyorlar. Sovyet kaynakları, güneyde, emperyalizm ile uzlaşmazlık içinde bir devletin anlaşılabilir öneminden hareketle Anadolu Direnişi'ni ve Kemalizm'i abartarak Kurtuluş Mücadelesi'nin dinamiklerine bağnaz bir kemalist açıdan bakabiliyor

Bilim her zaman ya yönetim içindir ya da yönetime gelmek için yazılıyor.

1920 yıllarının Komintern'inde yetkili Pavloviç'ten bir aktarma yapabiliyorum: "Heçevo dumayt', budto Turtziya Kemalya moşet bıt' naşim vernim i nadejnım soyuznikom. Soyuz s Turtziey soyuz s sovetskoy Rossiey moşet vnesti revolyutsionnuyu zarazu Turtziyu kak eto uşe sluçilos' s Azerbaydjanom". (**) 1920 yılına ait Komintern belgelerinde Kemalist Türkiyenin"gerçek ve güvenilir

(*) Yeşil Ordu'nun önde gelen yöneticileri arasında şunlar var: Şeyh Servet, Dr. Adnan Adıvar, Hakkı Behiç, Eyüb Sabri, Yunus Nadi, Hüsrev Sami, İbrahim Süreyya, Çerkez Ethem'in ağabeyi Reşit, Sırrı Bellioğlu, Mustafa Cantekin, Hamdi Namık, Muhittin Baha Pars, Tokat Mehusu Nazım.

Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, Ankara, 1978.,s. 137.

(**) M. P. Pavloviç, Volonter (Vel'tman) Voprosı Kolonial'noy i Natsional'noy Politiki i III' Internatsional, Moskova, 1920, s. 63-64. Ne yazık, Komintern'in özgün kaynaklarının çok azını inceleyebiliyorum ve gelişmeleri irdeleyemiyorum.

(14) Walter, Z. Laqueur, Communism and Nationalism in the Middle East, London, 1957, s. 210.

bir müttefik" olamayacağı ve Türkiye ile ittifakın ancak geçici bir nitelik taşıyacağı açıkça ifade ediliyor. Kemal'in taraftarlarınınçoğu, Sovyet Rusya ile dostluğun, Azerbeycan örneği gösteriliyor, Krevolüsyon mikrobu taşıdığına inanıyorlar, Pavloviç yazıyor.

Pavloviç'in bu saptamasının,Komintern'in Türkiye politikasını belirlediğini söyleyebilecek bir durumda değilim, bilimin de iktidar sorunu ile içiçe gelişme zorunluluğu, belli bir kolaycılıkla, iktidarını sağlamlaştıran kemalist kadroların bakış açısının Sovyet kaynaklarına da yansıması sonucunu doğuruyor. Fakat 1951 yılı, hem büyük TKP tutuklaması ve hem de Türkiye'nin Sovyet düzenine karşı bir silahlı ittifak olan NATO'ya giriş yılı oluyor, Sovyet biliminin Türkiye yazılarını ve bölümünü zor soru ve sorunlarla karşı karşıya getiriyor. Bu zorlama ile Sovyet bilimi, geçmişe ve 1920 yılı Türkiyesi'ne yeniden bakma gereğini duyuyor.

Ünlü Türkiye uzmanı Noviçev'in etkili "Voprosı Istorii" dergisinde ve 1951 yılında çıkan incelemenin başlığı yeteri ölçüde aydınlatıcı sayılabilir. "1919-1922 yıllarında Kemalistlerin Anti-Köylü Politikası" adı incelemenin içeriği hakkında gerekli ip uçlarını sağlıyor. Bir paragrafını aktararak başlıyorum: "Köylü hareketine karşı silahlı mücadele, bir bütün olarak demokratik-halk hareketini ortadan kaldırmaya yönelik kemalist planın bir parçası idi. Türkiye'nin komünist ve işçi hareketine karşı yöneltilenlerle aynı anda ve terör içeren önlemlerle uygulandı. 1921 yılı Ocak ayında kemalistler köylü partizan birliklerini, krest'yanskie partizanskie ortyadi, (Çerkez Ethem'in Kuvay-i Seyyare'si anlatılıyor, y.k.) çökerttikleri zamanda, yine onlar tarafından, hunhar bir biçimde, Türkiye Komünist Partisi'nin örgütleyiçisi ve yöneticisi Mustafa Suphi, on dört yoldaşıyla birlikte ortadan kaldırıldı." (15) Hem Çerkez Ethem kuvvetlerinin, Yeşil Ordu birlikleri de denilebilir ve hem de Mustafa Suphi ile arkadaşlarının dağıtılmasının bir politik alanın parçaları olduğu kaydediliyor

"Zasılaya svoih agentov v organizatsiyu 'Zelennaya Armiyalı', ajanlarını Yeşil Ordu'nun, Zelenneya Armiya, içine sızdırarak Mustafa Kemal ve yakınları, Yeşil Ordu'yu içinden yıkmayı, yönetimini ele geçirmeyi, revolüsyoner çekirdeği tasfiye ederek kendi çıkarlarının hizmetine koymayı düşündüler." Noviçev, Kemal ve arkadaşlarının Yeşil Ordu'nun içine, bir yığın provokatör soktuğunu ileri sürüyor ve Çerkez'in bastırılmasından sonra Çerkez Ethem'le ilgili Sovyet ve aynı zamanda TKP görüşüne bağlı kalarak "maceracı" olarak nitelediği Ethem ve kardeşini de burada sayıyor(*). Yeşil Ordu tasfiye edildikten sonra, "Yeşil Ordu'nun Devrimci Bölümü", revolyutzionnaya çast' zelennoy armii, önce-likle demokrat entelijansiya, "sozdannoy premuşenstvenno demokratiçeskoy intelligentsiey", Halk İştirakiyyun Fırkası'na katılıyorlar(16). Ancak Sovyet bilimini hala zor durumda bırakan bir olguyla, Halk İştirakiyyun Fırkası yöneticileri, Ethem ve Kardeşi'ni idama mahkum eden İstiklal Mahkemesi'nin aynı kararıyla on beş yıl küreğe çarptırılıyorlar.

(*) Noviçev, Kemal Paşa'nın Yeşil Ordu'nun içine sızdırdığını ileri sürdüğü provokatörleri sayarken, "tanınmış Kemalist ve zengin Yunus Nadi, panislamist Sebil-ür Reşat'ın redaktörü gerici ve İslamcı filozof Mehmet Akif, maceracı Ethem ve kardeşi" ifadesini kullanıyor.

A. Noviçev, Antikrest'yanskaya Politika Kemalistov v 1919-1922 godah, Voprosı İstorii, Yıl 1951, sayı 9, s. 67.

(15) A. Noviçev, Antikrest' yanskaya Politika Kemalistov v 1919-1922 godoh, Voporsi. İstorii, Yıl 1951, Sayı 9, s. 72.

(16) İbid., s. 67.

Kemalizm'in sol politikasının uygulanmasında Yunus Nadi'nin önemli bir rolü var, Kemal Paşa'nın en sadık adamlarından birisi oluyor. Yunus Nadi, hem Yeşil Ordu'nun ve hem de Kemal Paşa'nın kurduğu "resmi" Türkiye Komü-nist Fırkası'nın önde gelen isimleri arasında yer alıyor ve yıllar sonra, kendi içinden tümüyle bozulamayan ve danışıklı örgütlerle tamamen denetim altına alınamayan sosyalizan hareketi şiddet yoluyla tasfiye girişiminin gerekçelerini yazıyor. Yunus Nadi, "çok geçmeden birbiri peşinden birkaç hadise ortaya çıktı."(17) diyor ve saymaya başlıyor. Bir: "Merkezi Bakü olmak üzere 'Türkiye Komünist Fırkası Umum Merkezi' adına Anadolu içinde bazı teşkilat ve tertiplere başvurulmuş olduğu görüldü. Öyle nazik bir zamanda, kontrolümüz dışında olarak, memleketimizi altüst edecek mahiyette olan bu türlü hareket ve teşkilata karşı tabii kayıtsız kalamazdık." İki: "Merkezi Bakü olarak ta Anadolu içine kadar ajanlar göndermeye başlamış olan bu teşkilata mütenazır Ankara içinde de gizli bir komünist fırkası teşkil edilmiş olduğunu haber aldık. O halde Mustafa Kemal Paşa'nın gizli teşkilata, ciddi ve samimi maksatlara dayansa dahi, yer vermeyen fikir ve düşüncesindeki isabet bu suretle de ortaya çıkıyordu". Üç: "Eskişehir'de 'Yeni Dünya' adında bir gazete çıkarılmaya başlanılmıştı. Bu gazeteyi Seyyar Kuvvetler Kumandanlığı, yani Çerkez Ethem Bey takımı, çıkarttırıyordu. Gazete, bilirbilmez çocukların elinde bir nevi Bolşevik propagandası yapıyordu. Görüntü öyleydi ki, Çerkez Ethem Bey ve arkadaşları, kendilerine has ve gayet açık surette anarşiye giden bir yolda yürümeğe başlamışlardı." İki bakışın ve iki anı dünya görüşünün çatışmada hazırlandığı çok açık olarak ortaya çıkıyor. Yunus Nadi'nin Cumhuriyet Dönemi kariyeri, solu, burjuvazi adına denetime almak ve mümkün olmazsa bastırmak göreviyle başlıyor. Çerkez Kuvvetleri dağıtılınca Yeşil Ordu bir güç olmaktan çıkıyor. Mustafa Suphi ve arkadaşlarının ölümünün hazırlandığı sırada, Ankara'da Halk İştirakiyyun Fırkası, Halk Komünist Partisi anlamına geliyor. mensuplarının da etkisizleştirilmesi hazırlıklarının başladığı anlaşılıyor. Mete Tunçay, şu tarih bilgisini sağlıyor: "İlk ihbar, Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa tarafından Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasitene yapılmış ve Yeşil Ordu ile ilgili olduğu anlaşılan iki belgenin, belki Türkiye Halk İştirakiyyun Beyannamesi ve Tamimi, bazı mebuslar tarafından memleketin çeşitli yerlerine dağıtılmasının içinde bulunulan savaş koşullarına zararlı sonuçlar verebileceği belirtilmiştir. Bu başvuruyu Erkanı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa, 19 Ocak 1921 tarih ve 647 numaralı tezkereyle Heyet-i Vekile'ye aktarmış, Hükümet Reisi Mustafa Kemal Paşa da 23 Ocak'ta durumu Ankara İstiklal Mahkemesi'ne bildirmiştir. İstiklal Mahkemesi ise, Çerkez Ethem'le Tokat Mebusu Nazım arasında karışık ve pek ilginç bir ilişki kurarak, Nazım Bey'in ifadesini alabilmek için 'muktezi muamelenin ifasını' Meclis'ten istemiştir. Bunun üzerine, Meclis'te önce Üçüncü Şube içinde tahkikat yapılmıştır. Sonra da, Genel Kurul'un bir gizli celsesinde Tokat Mebusu Nazım, Bursa Mebusu Şeyh Servet ve Karahisar-ı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Beyler'in dokunulmazlıklarının kaldırılmasına karar verilmiştir."(18) Böylece Anadolu'daki solun başlangıç kaynaklarının hesabı kapatılıyor. İştirakiyun Fırkası yöneticilerini, Çerkez Ethem ve kardeşleriyle birlikte aynı kararda mahkum eden İstiklal Mahkemesi'nin üç üyesinden ikisi, Kılıç Ali, Topçu İhsan, Kemal Paşa'nın kurdurduğu danışıklı Komünist Fırkası'nın önde gelen üyeleri oluyorlar. Açıklık, gerekli ölçüde ve büyük bir zorunlulukla, birbirini tamamlıyor ve genişliyor.

Böylece Türkiye sol tarihinin en karışık dönemi, önemli ölçüde açık bir anlatıma kavuşturulmuş oluyor; yalnızca üzerinde durulması gereken bir kaç nokta kalıyor. Bunlardan birisi, Ankara ve İstanbul Örgütleri arasındaki ilişkilerdir.

17) Yunus Nadi, Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhanesi, İstanbul 1955, s. 12.

18) Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925, Ankara, 1978, s. 247.

EKİN BELLETEN 88 YAZ SOSYAL BİLİMLER Sayfa: 57-73

TÜRKİYE'DE KÖYLÜ POLİTİKASI:1920-1925*

Hikmet ÖZDEMİR**

I. GİRİŞ

Burada amaç, Kemalist köylü politikasının ya da bir başka anlatımla TC'nde köylü politikasının dayandığı ideolojik temelleri tartışmak. Seçilen zaman kesiti "1920-1925" ise özellikle yapılmış bir dönemlendirmenin ürünü. Türk siyasal yaşamının gelişme evreleri açısından düşünüldüğünde 1920'nin başlangıç yılı olarak alınmasının anlamı açık. Yerel müdafaa-i hukuk cemiyetlerini tek bir örgüt haline getirme yolunda önemli bir adım olarak kabul edilen Amasya Tamimi'nden sonra, Erzurum ve Sivas Kongreleri ve nihayet Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi.. 1920'yi, Kemalist politikanın başlangıcı olarak kabul etmek gerektiğinin bir kanıtıdır. Ki buralarda Mustafa Kemal Paşa ve bazı arkadaşları bir grup davranışı gösteriyorlar. Savaşın devamı boyunca da kendi toplumsal, ekonomik ve siyasal eylem programlarını berraklaştırıyorlar. Programın oluşumunda milli mücadelenin dayattığı ittifaklar ve anlaşmazlıklar en önemli rolü oynuyor.

Bu bakımdan "1920-1925" kesitinin kendi içinde kırılması doğal olarak (1923 değil) 1922 yılında oluyor. Çünkü 1922, savaşın sona erdirildiği, saltanatın kaldırıldığı ve yeniden insam başlatıldığı yıl. Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 de kendi başına elbette anlamlıdır. Fakat bu zaman kesitinde değil. Dolayısıyla, anılan zaman kesitini kendi içinde 1920-1922-1925 şeklinde yani savaş ve savaş sonrası alt dilimlerine ayırmak daha anlamlı olacaktır.

1925 ise, Şeyh Sait önderliğindeki Kürtlerin, Kemalistlere karşı giristikleri ayrılmacı eylemin ve bu eyleme ilişkin olarak Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da yaşanan bölgesel iç savaşın başlangıcı; aynı zamanda "1920-1925" evresinin sonudur. Kemalist Cumhuriyet Halk Fırkası'ndaki sertlik yanlılarının İsmet Paşa'yı başvekilliğe getirmelerinden sonra Hükümet, ayrılmacı eylemde bulunanları, hilafet yanlısı karşı devrimciler olarak görmeyi yeğleyince, bölgesel iç savaş yaşanacak, kısa sürede tüm muhalefet şiddet kullanılarak etkisizleştirilecektir. 1925 yılı, bu anlamda rejim açısından son derece önemli bir kırılma noktası olmaktadır.

* Bu çalışma, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi eski Dekanı Prof.Dr. Cevat Geray'ın isteği üzerine başladığım bir projenin ilk bölümüdür.Kendilerine teşekkür ediyorum.HÖ

** Siyaset Bilimi Doktoru, araştırmacı, TÜBİTAK eski mensubu. 'Yön Hareketi' adlı araştırması 1986'da yayımlandı.

II. 1920'ye KADAR DURUM

Köylü açısından öncelikle belirtilmesi gereken sorun herhalde savaş ve buna bağlı olarak askerlik olmalıdır. 20. Yüzyılın başından itibaren önce Balkan Savaşı, ardından 1914-1918 Dünya Savaşı Türkiye köylüsünün kütle halinde kırımı demektir.

Savaş ve askerlik dışındaki sorunlara gelince, 1913 yılında derlenen bilgilere göre, toprakların yüzde 39'u çiftçi ailelerinin yüzde 1'ini oluşturan beylerin, yüzde 26'sı çiftçi ailelerinin yüzde 4'ünü oluşturan ağaların ellerindeydi. Küçük ve orta büyüklükteki aile işletmeleri toplamın yüzde 87'sini oluşturmakta, ancak toprakların yüzde 35'ini işleyebilmekteydiler. Çiftçi ailelerin yüzde 8'i ise topraksızdı (1). Devlet ile köylü ilişkisi vergi ve askerlik işlemleriyle sınırlanmıştı. Yol, su, okul, sağlık ocağı vb. hizmetlerin köylüye ulaştırılması sözkonusu değildi. Köylerin yüzde 80'i sağlık açısından elverişsiz yerlerde kurulmuştu. Halkın yüzde 14'ü sıtmalıydı. Yüzde 7'si okur-yazardı. Yüzde 72'sinin bitli olduğu Ordu Sağlık Birimi'nce tespit edilmişti. Sağlığa uygun tuvalet vb. kolaylıklar yüzde 97 evde söz konusu değildi (2).

1923"te İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde zamanın İktisat Vekili Mahmut Esat (Karakurt), İmparatorluk döneminde köylünün çektiği acıları şu şekilde dile getirecektir: "Korkunç bir sarayın emellerini tatmin için Türk milleti Viyana önlerine, İran içlerine, Afrika çöllerine götürülüyordu. Vakıa hakanlar her seferden döndükçe başlarında bir zafer çelengi takıyorlardı. Lâkin geride Anadolu köylerinde bu zaferleri seller gibi gözyaşları, iniltiler takip ediyordu. Her evde çocuklarına yasin ve fatihalar okuyan ağırbaşlı anneler ve babalar her tarafı doldurmuş bulunuyordu" (3). İşte bu cefakâr insanlar, 1920'de, yeni bir savaşta en ağır yükü omuzlayacaklardır.

Öte yandan o dönemde, Anadolu'daki tarım teknolojisi son derece geri idi. Bir araştırmada aktarılan bilgilere göre (4); 1920'lerin başında Türkiye'nin birçok bölgelerinde halâ tarih öncesinden kalma teknikler, araç ve gereçlerle üretim yapılmaktaydı. İç bölgelerde kullanılan saban, neolitik çağdaki gibi ucuna çakmak taşı cinsinden sert bir sivri taş takılmış kanca biçimli bir odun parçasıydı. Yapay gübre kullanımı bilinmiyordu. Bir tarlaya birbirini izleyen yıllarda farklı ürünler ekerek verimliliği arttıran ürün rotasyonu başlamamıştı. Tohum ekme işi ve hasat elle yapılıyor, altı taşlı ilkel bir döven kullanılıyor, tanenin sapından ayrılması için binlerce yıl öncesinde olduğu gibi rüzgardan yararlanılıyordu. Buna karşılık, yeni araç ve gereçler ve üretim yöntemleri kıyı şeritlerinde ve demiryolu bölgelerinde biraz daha yayılmıştı.

(1) **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı,** (Ankara, 1973), s.

(2) agy, s. 25.

(3) Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir: Haberler, Belgeler, Yorumlar,** (Ankara, 1968), s. 258.

(4) Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950,** (Ankara, 1982). Dr. Tezel, "Bir Hitit köyündeki buğday üretiminin 1920'lerin başında Orta Anadolu'daki durumdan pek farklı olduğunu sanmıyorum" diye yazıyor (s. 91).

III. KURTULUŞ SAVAŞINDA KÖYLÜ POLİTİKASI: DÜŞMANA KARŞI EN GENİŞ CEPHE

Kozmopolit bir kavimler topluluğu olan Pax Ottomana (5) nın önlenemeyecek çöküşü büyük bir gürültü içinde gerçekleştiği zaman, yerine, ancak milli kurtuluş savaşı ile bugünkü topraklar (sınırlar) da yeni devletin kurulabildiği biliniyor. Söz konusu savaşta ve yeni devletin oluşumunda çok farklı dünya görüşlerine sahip kesimlerin katkısı vardır. Bunda, milli kurtuluş savaşını örgütleyen kadroların, düşmana karşı en geniş cepheyi oluşturmak şeklinde tanımlanabilecek olan bir siyaseti başarı ile uygulamalarının payı küçümsenmemelidir. Nitekim, Anadolu'daki insan gücünün ve ekonomik potansiyelin milli savaşa seferber edilmesi için en başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, önderliğin, büyük arazi sahiplerine, tüccara, dini liderlere, Kürt beylerine düzenli olarak başvurdukları ve onlarla ilişkilerinde büyük özen gösterdikleri bir gerçektir. Hatta Mustafa Kemal Paşa'nın, Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulması tehdidinden, Türkler kadar rahatsız olan Kürtlerin desteğini sağlamak için bilinçli bir çaba sarf ettiği söylenmektedir (6). Öte yandan büyük toprak sahiplerinin, milli kurtuluş hareketini özverili bir şekilde desteklemelerinde, bölgelerindeki işgallerin aldığı biçim de rol oynamıştır (7). Bununla birlikte asıl önemli faktörün din olduğu belitilmelidir. Milli kurtuluş hareketi, işgalci Hıristiyanlara karşı, Anadolu'da yaşayan çeşitli milliyetlerden Müslümanların ortak direnişi şeklinde de tanımlanabilir..

Kurtuluş Savaşı önderliğinin, 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'nin daha ikinci gününde (24 Nisan), köylülerin ödediği ağnam vergisini yeniden ve köylü lehine 1 nolu yasa olarak kabul etmesi son derece anlamlıdır. Sonradan (1924) 440 sayılı Köy Yasasının 22. maddesiyle kaldırılacak olan ağnam resmi kanunu yalnızca bir cümleden ibaretti: "Ağnam resminin sabıkı misillü dört misli olarak istifasına karar verildi." Her bölge için ayrıca saptanan bu vergiyi İstanbul Meclis-i Mebusan'ı sekiz misline çıkarma teşebbüsünde bulunmuştu (8). Ankara'da toplanan yeni meclisin, vergiyi sekiz misline çıkarmak yerine, bu durumun köylü üzerinde uyandıracağı olmusuz havayı dikkate alarak eskiden olduğu gibi dört misli olarak kabul etmesi ilginç.

Yine Ankara'daki meclisin çıkarttığı bir başka yasa var ki oldukça şaşırtıcıdır: Baltalık kanunu adlı bu düzenleme 11 Ekim 1920'de yapılıyor. 39 Sayılı Baltalık Kanunu'na göre, köylünün orman sahibi edilmesi esası getiriliyordu. Her köylüye iki hektar orman temlik edilerek uygulamaya geçilmişti. Bu yolla ülke ormanlarına çok büyük zararlar verildiği tespit edilince, 1923'te, Lozan Barış Anlaşmasından hemen sonra uygulama durdurulmuş ve bir yıl sonra 15 Nisan 1924 gün ve 484 sayılı İntifa Kanunu ile orman ve köylü ilişkisi, ormanların takati yetmediği için yeniden düzenlenmek durumunda kalınmıştı (9).

(5) İlber Ortaylı, **Türkiye İdare Tarihi,** (Ankara, 1979), s. 310.

(6) Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi** (İstanbul, 1974), cilt 4, s. 989-991.

(7) "Anadolu'daki Rum ve Ermeni azınlıkların, yabancı işgalcilerin desteğiyle belli bölgelerde siyasal egemenlik kurma çabaları, özellikle zengin Müslüman-Türkler için mala ve cana yönelik tehdit halini aldı. Bu da, Ege, Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde yerli hıristiyanlara karşı direniş hareketlerinin örgütlenmesine yol açtı (...)" (Tezel, agy. s. 124).

(8) Mahmut Gologlu, **Üçüncü Meşrutiyet** (Ankara, 1970), s. 17.

(9) **Cumhuriyetin 50. Yılında Ormancılığımız**, (Ankara, 1973), s. 53-53.

Baltalık Kanunu Ekim 1920'de çıkarıldığına ve ormanların çok büyük zarar gördüğü açık olduğuna göre neden 1923 yılına kadar beklenmişti? Sorunun yanıtı, Ankara'daki meclis ile, Anadolu'daki köylü arasında sıcak bir ilişki başlatmayı hedef alan bir politikada aranmalı.

Bununla birlikte, köylünün Ankara'ya karşı çekingen, hatta kimi zaman karşı bir tavır aldığı da bir gerçektir (10).

Dönemin hükümet programlarındaki havada halkın güvenini kazanma ve savaş için en geniş cepheyi oluşturma kaygısı çok açık bir şekilde kendini belli eder. Örneğin, 3 Mayıs 1920'deki ilk hükümetin Dr. Rıza Nur tarafından Meclis'te okunan programında "(...) siyaset-i dahiliyemizde bütün mesaimizin hedef-i müştereki, milletin vahdet ve tesanüdünün muhafazası ve emniyet-i umumiyenin tesisi ve takriridir" denildikten sonra hukuk devleti ve yargı konusunda önemli açıklamalar yapılıyordu: "Heyet-i hâkimeyi her türlü düşünceden âzade, mesleğine âşık zevattan mürekkep bir hale koymak ve bu refahı temin eyledikten sonra namus ve iffetin icabatına riayetkarlıkta bir zerre-i tahsiri anlaşılan hakimi hiçbir devlet memuriyetinde istihdam etmeyerek bütün hukukundan mahrum bırakmak siyaset-i esasiyemizi teşkil eder. Muamelat itibariyle noksanlarımızın en büyüğü halkın hükümetten adalet dilenmesi şeklidir. Halbuki hükümetler halkın mal, hayat ve namusunu siyanet için teşekkül etmişlerdir. Irzına tecavüz edilen bir adamın aylarca mahkeme kapılarında sürünmesi ve yine neticeten düşman-ı ırzının cezadide olduğunu görememesi devlet teşkilatındaki gayeye münafidir" görüşü savunularak yurttaşlara hukuk düzeni kapılarının açılacağı ilan ediliyordu.

Resmi olmamakla birlikte, kurtuluş savaşı önderliği adına hazırlanan bir bildiriden de söz etmek gerekiyor (11). 1-8 Eylül 1920 de Bakü da toplanan Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nda, 4 Eylül günü akşam 8'de açılan dördüncü oturumunda okunmak üzere kurultay başkanlığına sunulan ve Ostrovski tarafından okunan bildiride köylüler hakkında şu görüşlere yer verilmektedir: "(...) Türk köylüsü silahını eline aldığında, ulusal sınırlarını ve üretici güçlerini yabancı sömürüden korumaktan başka amacı yoktu, sonra bütün emekçilerin özgür ve mutlu olacaklarını, bütün halkların yaşama ve özgürlük haklarının güven altında olacağını söyleyen bir Amerikalı profesörün yalancı sözlerine kanarak Türk köylüsü silahını bıraktı. Ama daha sonra, bıraktığı silahların kendisine karşı kullanıldığını, Batı kapitalizmi adına en kutsal haklarının çiğnenmeye çalışıldığını ve elindeki son parça ekmeğin de zorla alınmak istendiğini görerek köylümüz isyan etti (...). Dört yıl boyunca onbirden fazla cephede en güçlü burjuva devletlerine karşı dövüşen Türk köylüsü artık köyünde alnının teriyle kazandığı ekmeği gönül rahatlığı ile yemek istiyor. (...) Türk köylüsü emperyalistlerin ve uşaklarının her gittikleri yerde ateşle, demirle, bombayla kendilerini kabul ettirdiklerini ve bir avuç maceracı ve eşkiyanın çalışan yığınların emeklerinin ürünlerini kuvvet zoruyla kaptığını biliyor."

(10) "Köylü yığınları ise bağımsızlık hareketi karşısında genellikle çekingen kaldı. Kurtuluş Savaşını yöneten asker-bürokrat kadronun, sivil toplumun eşraf diye adlandırılan zenginice kesimine dayanan sosyal ittifakı yeğlemesi, geniş köylü yığınlarıyla olan siyasal ilişkilerinin yok denecek kadar cılız kalmasına yol açtı; bu yığınların savaşa asker olarak katılmalarını sağlamak için büyük ölçüde zor kullanılması gerekti. Hatta, Ankara'daki milliyetçi bağımsızlık hareketine karşı işgalci güçlerin ve İstanbul hükümetinin yaptığı kışkırtmalarla başlayan isyanlara, köylü yığınlarının yer yer daha kolay katıldığı söylenebilir (...)" (Tezel, agy. s. 125).

(11) **Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bakü 1-8 Eylül 1920,** (İstanbul, 1975).

Bakü Kurultayı'na TBMM temsilcisi sıfatıyla katılan İbrahim Tali (Öngören) tarafından hazırlanan bu bildiride Anadolu'daki başkaldırmanın iç nedenleri açıklanırken de şöyle deniliyor: "(...) Anadolu'nun yoksul köylüsü, yüzyıllar boyunca burjuvazinin baskı ve zorbalığından inliyordu, ayrıca İstanbul kaynaklı felaketin, asalak memurların ve bürokrasinin baskısı da öldürücü bir düzeye erişmişti. şu anda köylüde, onun çıkarı için hiçbir gün uğraşmamış ve o tarlasında çalıştığı ve açlıktan öldüğü sırada en iğrenç zevkleri için, her zaman her gördükleri yoksul sınıfın emeğinin meyvelerini boğaz kıyılarındaki şatafatlı yalılarında harcayan soylular ve paşalara karşı kutsal isyan duygusu gelişiyor. Bu başkaldırış ve el emeğinin tek bir parçasını bile artık İstanbul'a paşa ve beylerine ve onların asalak uşaklarına vermeyeceğini anlatmış oldu. (...) İstanbul'da Anadolu köylüsünün köleliği çok doğal karşılanıyordu (...)".

Kuşkusuz böyle bir bildirinin İbrahim Tali (Öngören) tarafından ve TBMM temsilcisi sıfatıyla mı hazırlandığını araştırmak gerekli. Buna rağmen, TBMM'nin 1920'deki bileşimi, içinde temsil olunan görüşler ve gerekse SSCB ile Kemalistlerin dostluk ilişkileri açısından bakılırsa, Bakü'deki kurultayda böyle bir bildirinin sunulmamış olması yadırgatıcı olur.

IV. SAVAŞIN SONU VE NİMETLERİ

İşgalci güçlere karşı geniş cephe anlayışıyla yürütülen milli savaştaki ittifakların barış ve yeniden inşa döneminde sürdürülemeyeceği açık. Elbette bir yan ağır basınca, denge diğerinin aleyhine bozulacaktı. Bu nedenle, savaş biterken ve hemen ardından yaşananlar, yeni devletin temel politikaları hakkında aydınlatıcı bilgileri içeriyor.

İstanbul'un savaş artığı burjuvazisi daha savaş sırasında, Ankara'daki askeri-politik önderliği kendi amacı doğrultusunda nasıl seferber edebileceğini düşünüp şirket kurarken; Anadolu'da da, başta toprak zenginleri ve bir kısım esnaf, azgın bir iştiha ile servetlerini arttırmanın yolunu gözlüyorlardı. Bunun için çok beklemediler, birinciler, hemen Ankara'yı istila ettiler (12). İkinciler ise, Anadolu Rumsuz ve Ermenisiz bir duruma gelince, Hıristiyan unsurların bütün ticari imkanlarına sahip çıktılar, dahası, topraklarına mülklerine kondular. O bakımdan, ikincilerin daha talihli olduklarını kabul etmek gerekiyor (13). Birinci Dünya Savaşı sırasında sürülen Ermeniler'den ve Lozan Antlaşması'na göre mübadeleye konu olan Rumlardan kalan milyonlarca dekarlık toprak, nüfuzlu ailelerin eline geçti ve 1926 Medeni Kanunu ile de tapulu mülkleri haline getirildi.

(12) Doğan Avcıoğlu bu istilayı şöyle anlatır: "Ankara Palas ve Karpiç, 1924'ten itibaren Şişli burjuvazisiyle ve Babıali kadrosuyla dolmuştur. Şişli, ihtilalci kadroya salonlarını açarak ve kızlarını vererek yakınlaşma ve durumunu sağlamlaştırma fırsatını kaçırmamıştır. Bu izdivaçlar, İş Bankası etrafında kümelenen bazı ihtilalcilerin iş hayatına atılmalarıyla pekleştirilmiştir." **Yön**, sayı 85 (13 Kasım 1964), s. 3.

(13) Çağlar Keyder'in tespitlerine göre: "Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyet Türkiyesine geçişin getirdiği en önemli toplumsal dönüşüm, Hıristiyan azınlıkların mübadele yoluyla ya da başka şekillerde ülkeyi kitle halinde terketmeleriydi. Her ne kadar büyük göçün asıl etkisi şehirlerde ticaret sektöründe görülmüşse de önemli bir miktarda toprağın Müslüman halkın eline geçmesi kırsal kesimi de etkilemişti. (...) Güneydoğu'da büyük toprak sahipleri Ermenilerden kalan topraklara el koyarken, Batı'da ve Trakya'da Rumların küçük toprakları yerli veya muhacir Müslüman halkın eline geçmişti." ("Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, cilt 5, s. 1259).

V. YENİDEN İNŞAIN BAŞLAMASI VE KÖYLÜLÜK

1920'ler Türkiye'sinde halkın yüzde 84'ünün kırsal kesimde yaşamasına bakarak, savaştan hemen sonra girilen yeniden inşa sürecinde dayanılması gereken temel gücün niçin köylülük olması gerektiği açıklanabilir. Kaldı ki, yalnızca yerleşme düzeni ile değil, bütün olarak her anlamda köylülük yaşanmaktadır. Hatta bir Köylü Türkiye'den söz etmek bile mümkün.

Bunun içindir ki, Anadolu'daki mücadelenin askeri-politik lideri Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 tarihinde yaptığı konuşmasında "Türkiye'nin sahibi ve efendisi kimdir?" diye soruyor ve şöyle devam ediyor: "Türkiye'nin sahib-i hakikisi (gerçek sahibi), hakiki müstahsil (gerçek üretici) olan köylü müdür. O halde herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak (lâyık) olan köylüdür. Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin siyaseti iktisadiyesi bu gaye-i asliyeyi istihsale matuftur (gerçekleştirmeye yönelmiştir)."

"Efendiler, diyebilirim ki bugün felaket ve sefaletin bais-i yeganesi (biricik sebebi) bu hakikatin gafili bulunmuş olmamızdır. Filhakika (gerçekten); yedi asırdan beri cihanın muhtelif aktarına (dünyanın dört bucağına) sevk ederek, kanlarını akıttığımız, kemiklerini bıraktığımız ve yedi asırdan beri emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna mukabil daima tahkir ve tezlik (aşağılama) ile mukabele ettiğimiz ve bunca fedakarlık ve ihsanlarına karşı nankörlük, küstahlık, cebbarlıkla (zorbalıkla) uşak menzilerine indirmek istediğimiz bu asıl sahibin huzurunda kemal-i hicap ve ihtiramla (utanç ve saygı ile) vaz-ı hakikimizi (gerçek yerimizi) alalım (...)". (14)

Mustafa Kemal Paşa'nın savaş sürerken savunduğu bu görüşleri bir yıl sonra savaş bitince değişiyor. Belki de son derece başarılı bir taktik adamı olan Paşa, görüşlerinden vazgeçtiğini söylemek durumunda kalıyor: 15 Ocak 1923'de başlayan ve Mart sonuna kadar süreç geniş bir yurtiçi gezide (Batı ve Güney bölgelerinde) tüccar ve büyük toprak sahipleri ile ittifakı sürdürmenin yolunu arar. Onlara vurguladığı ana tema, oluşturulacak yapının herhangi bir sınıfın çıkarını korumaya yönelik olmayıp, bütün sınıflarla bir bütünlük içinde olacağı şeklindedir. Balıkesir'in Paşa Camii'nde minberden yaptığı konuşmada, "Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde milyonerlerin, hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız." der. Adana Türkocağı'nda yaptığı konuşmada ise, büyük toprak sahiplerine karşı son derece naziktir. Kuracağı partinin (CHP) programında beğenmedikleri bir yer olursa düzelteceğini, onların çıkarını gözeteceğini söyler. (15)

Artık yeniden inşa sürecinin izleyeceği yol belli olmuştur. Hedef, imparatorluk döneminde izlenen kapitalist gelişme siyasetini tereddütsüz sürdürmektir. Bunun içinde, tarım kesimindeki artı değeri çoğaltarak sermaye birikimi için ticaret kesimine ve kaplumbağa adımlarıyla giden sanayiye aktarmak gerekecektir.

(14) Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler** (Ankara, 2. Baskı, ?), s. 102-103.
(15) **Söylev ve Demeçler,** (Ankara, 1959), 2. Cilt, s. 82, 97-98, 122-124 ve 130.

Diğer yandan, servet edinmenin ana kaynağı olarak dış ticaret benimsenince, bu sektörün ihraç maddeleri ile desteklenmesi gündeme geliyordu. Çünkü, ihraç maddelerinin hemen tamamı tarım ürünleri idi. (16).

Kapitalist gelişme siyasetinin sürdürülmesinde Kurtuluş Savaşı önderlerinin sahip oldukları düşünsel birikim ve imparatorluktan devraldıkları tarih mirası en önemli rolü oynamıştır. Birdiğer anlatımla, önceki dönemin siyasal partiler, iktidar-muhalefet ilişkisi, askerin siyaset ile ilgilenmesi vb. gibi alanlardaki siyasal kültür mirası yanında ekonomik gelişmedeki tercihlerine yön veren felsefesi de yeni dönemde sürdürülmüştür. Bu anlamda Meşrutiyet Türkiyesi ile Cumhuriyet Türkiyesi arasında bir kopuş değil, devamlılık ilişkisi gözlenmektedir.

VI. TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİNDE KÖYLÜ SORUNLARI

1923 Şubatında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nin (17) öteki kesimleri olduğu kadar köylüleri de ilgilendiren önemli bir olay olarak nitelenmesi gerekir (18). Kongrenin bileşimi ve tartışılan konular açısından bakıldığında, Kurtuluş Savaşı önderlerinin izlenecek gelişme stratejisi hakkındaki düşüncelerini net bir şekilde ortaya koydukları görülüyor. Ayrıca Kongre, savaştan sonra askeri-politik önderlikle öteki sivil yöneticiler, ticaret burjuvazisi ile zengin köylüler ve işçi temsilcilerinin karşılıklı görüşüp düşünce alışverişinde bulundukları bir forum işlevi yapmıştır. Şöyle ki; büyük toprak sahipleri aşarın kaldırılmasını, tarım eğitimi verilmesini, banka kredilerinin arttırılmasını, köyde dirlik ve düzenin gerçekleştirilmesini, tarımda makinalaşmayı savunmuşlardır. Tarımın kapitalist gelişiminden yana çıkmışlardır. Banka kredisi yetişmediğinden tefecilerden yüksek faizle kredi aldıklarını söylemişlerdir. Çiftçi temsilcileri eğitim üzerinde çok durmuşlar. köy okullarının uygulamalı olması, yeni teknolojileri yayması, çocuklara işbaşında çiftçiliğin öğretilmesi, aydın kişilerin köylerde yerleşmelerinin özendirilmesi gereğini belirtmişlerdir.

(16) Çağlar Keyder, 1922'den sonra girilen yeniden inşa süreci ve bunun tarım kesimindeki etkileri üstüne şunları yazıyor: "İktisadi yeniden inşa, herşeyden önce, uzun savaş yılları sırasında terkedilmiş toprakların yeniden ekilmesi demekti. Toprakların bir kısmı azınlıklarca boşaltılmış, bir kısmı da 1908 ile 1922 arasında yetişkin erkeklerin askere alınması nedeniyle harap olmuştu. 1922 sonrasının yeniden inşa dönemi, yükselen tarım fiyatları konjonktürü ile ve özellikle ihracat yapan çiftçi için genişlemiş kredi olanakları ile çakıştı. Hükümet, toprağın yeniden işlenmesini kolaylaştıracak tedbirleri de aldı. Sonuçta tarım üretimi 1923 ile 1929 arasında yüzde 115 arttı ve meta üreticisi köylü görülmedik bir refah dönemi yaşadı. Refah yıllarında fiyatların tırmanma eğilimi devam ettiği sürece köylünün kendi çiftliğini kurması, hatat üretim ölçeğini genişletmesi teşvik edildi (...). Ne varki, iktisadi yeniden inşa döneminin refahı ancak birkaç yıl sürdü. 1926'da fiyatlarda ilk durgunluk başgösterdi. 1929'a gelindiğinde buhran tarım kesimine hakim olmuştu bile (...)" (ayg, s. 1259).

(17) Kongre hakkındaki bilgi ve belgeler için, Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir: Haberler, Belgeler, Yorumlar** (Ankara, 1968) adlı yapıta bakılmalıdır.

(18) Yalçın Küçük'e göre "(...) Kongre kararları, çıkar çelişkilerinin ne kadar belirli ve sınıfların da çıkarlarıyla ilgili olarak ne kadar bilgili olduklarını çok açık bir biçimde gösteriyor. Bu yüzden İzmir İktisat Kongresi'ne daha sonraki ekonomik politikanın anahtarı olmaktan daha çok, belli bir noktadaki çıkar çekişmelerinin oldukça açık bir fotoğrafı olarak bakmak gerekiyor." **Türkiye Üzerine Tezler I** (İstanbul, 1980, 3. Bs.), s. 86.

Kongre'de köylerdeki sağlık sorununa da değinilmiştir. Köylünün büyücü ve üfürükçüden kurtarılması, doktor ve sağlık örgütüne kavuşturulması istenmiştir

Köylünün kurtuluşu için "köyde ağanın ve kasabada köylü ile hükümet arasındaki mütegallibenin, pazarda (yolsuz gelir elde eden) vurguncuların, hükümetin, jandarına, tahsildar ve mübaşirin elinden kurtarılmalıdır" şeklinde bazı görüşler dile getirilmiştir. Okul bitirenlerin askerlik yükümlülüğüne benzer biçimde köyde öğretmenlik yapması üzerinde durulmuştur.

Kongre'de, tarımın köylü üretimi olduğu, ticaret için üretim yapılmadığı, 1913'den bu yana her yıl daha az toprak ekildiği söylenmiş, kooperatifleşmeye gidilmesi önerilmiştir.

İktisat kongresi oturumlarında çiftçilerin tarımsal dirlik-düzenlik konusundaki dilekleri de tartışılmıştır. Saldırıları önlemek amacıyla on hanelik köylerin birleştirilmesi istenmiştir. Hayvan hırsızlığı, yol kesme, eşkiyaya yataklık konularının yargıçlarca öncelik ve ivedilikle görüşülmesi, savsaklaması görülen yerel yöneticilerin görevden alınmasına ilişkin öneriler benimsenmiştir. Kongre'nin üstünde durduğu önemli konulardan biri de tarım makina ve araçlarının ülkede yapılması ya da yurda sokulmasında uygun kolaylıkların sağlanması olmuştur.

Her yıl yeni araçları tanıtmak maksadıyla sergiler düzenlenmesi, onarım evleri kurulması, usta yetiştirilmesi, basit araçların ülkede yapılması, bazı önemli maddelerin gümrük resminin dışında bırakılması gibi öneriler onaylanmıştır.

Bataklıkların kurutulması, uygun yerlerde sulanma yapılması, gezici sağlık örgütü kurulması, hayvansal ürünlerin yabancı mallara karşı korunması, ziraat odalarının açılması, göçmenlerin geldikleri yerlere (iklimlere) göre yerleştirilmesi, vahşi hayvanların yok edilmesi, göllerde balık üretilmesi, yeni arı kovanlarından vergi alınmaması kabul edilmiştir.

Harmanların köy yakınında yapılması, köy evlerinin sağlığa uygun biçimde yeniden yapımı, helaların modernleştirilmesi, gübrelerin sokakta bırakılmaması, su kaynaklarının temizlenmesi, çocuk düşürme sıkıntısının kaldırılması, şeker fabrikaları kurulması, aşiretlerin yerleştirilmesi, frengi vb. hastalıkların önüne geçilmesi konularına ilişkin öneriler benimsenmiştir.

VII. KONGRE'NİN SINIF BİLEŞİMİ

Düzenlenen talimatname gereğince Kongre'ye her ilçeden sekiz kişi gönderilecektir. Birer tüccar, sanatkar, amele, şirket, banka, üç tane de çiftçi temsilcisi. Temsilcilerin seçiminde "servet" farkı gözetilmeyecekti(19). Toplam katılanların sayısı bini aşıyordu. En kalabalık grup da dörtyüzden fazla bir sayı ile çiftçiler idi(20). Her ne kadar gazete haberlerinde temsilci seçiminde "servet"e bakılmayacak deniliyorsa da, Şefik Hüsnü, Kongre'nin sınıfsal bileşimi hakkında daha farklı bilgiler veriyor (21).

(19) **Vakit** (8 Ocak 1923) ten aktaran: Ökçün, agy, s. 185-186. Çeşitli yerlerden seçilen temsilciler için bkz. s. 186-203.

(20) **İkdam** (7 Mart 1923)ten aktaran: Ökçün, agy, s. 337.

(21) Şefik Hüsnü, **Komintern Organlarındaki Yazı ve Konuşmalar** (İstanbul, 1977), s. 120.

Şefik Hüsnü'ye göre, "(...) İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde Çiftlik sahiplerinin ağırlığı açıkça ortaya çıktı. Türkiye'nin dört bir yanından gelen bin delegeden altı yüzü köylük nüfusu [çiftlik sahipleri kastediliyor. HÖ] temsil ediyordu. Ve tartışmalara hakim olanlar da bunlar oldu. Bunların arasında tarlasından gelen bir tek köylü bile olmaması dikkate değer. Hepsi orta ve büyük çiftlik sahipleri ya da tarım uzmanlarıydı. Zengin köylülüğün bu temsilcileri Kongre'ye bir dizi reform önerisi getirdiler. Bu öneriler bir bütün olarak ele alındığında, tarım işletmelerinin ve tarım vergilerinin modernleştirilmesini hedef alan bir platform niteliğini taşıyordu. Kongre bu önerileri kabul etti. Elbette bu önerilerde bir tek kelimeyle bile yoksul köylülüğün dertlerine ve toprak açlığının giderilmesine hiç değinilmiyordu. Bu mesele sadece bir komünist tarafından yönetilen işçi temsilcileri grubu tarafından ortaya getirlidi."

Tarlasından gelen bir tek köylü bile olmaması dikkat çekici bir durum. Bununla birlikte Kongre'ye katılanlar arasında örneğin Havza temsilcisi Zübeyroğlu Nafiz Bey gibi demokrat düşünceli insanlar vardır: "(...) Havza'nın zürra ve tüccar mümessili olarak Kongre'ye gidiyorum. Bugün Kongre'de müzakere edilecek mesailin en başlıcalarından biri köylü meselesidir. Altıyüz seneden beri maksatsız, teşkilatsız bir idarenin kurban-ı ihmali olan köylüyü kurtarmak bugünün en mühim ve en esaslı işidir. (...) Bu gün köylünün hakiki hakimiyetini, kurulan saban saltanatının pek kavi temellere istinadını temin için, evvela, köylüyü köyde ağanın, kasabada köylü ile hükümet arasında vasıta-ı şer ve mel'anet ve bir patrikhane kadar memleket için muzır bulunan mütegallibenin ve pazarda muhtekirin, Hükümetin, jandarma, tahsildar ve mübaşirin elinden kurtarılmalıdır(...)" (s. 22). Zübeyroğlu Nafiz Beyin bu görüşlerinin kongre tarafından benimsenmediği muhakkak.

VIII. HEYET-İ FAALE RAPORU

Türkiye İktisat Kongresi'ne çalışmaları sırasında yardımcı olmak üzere Osmanzade Hamdi Bey (Ertuğrul), Enver Bey (İzmir), Necati Bey (Saruhan), Vehbi Bey (Konya), Reşat Bey (Saruhan), Hacı Bekir Efendi (Konya) ile Posta ve Telgraf Genel Müdürü Sabri Bey ve tüccardan Ali İhsan Bey'den oluşan bir "Heyet-i Faale" seçilmiştir. İşte bu grubun hazırladığı ve ülkenin ekonomik durumunu inceleyen bir rapor (23) vardır. Rapor'da Türkiye'nin kredi meselesi, üretim sorunları, gümrük, vergi, taşıma-ulaştırma ... gibi konuları incelenmiştir.

Rapor, işletmelerin önündeki en büyük engelin kredi sorunları olduğunu, Ziraat Bankası'nın sorunları çözmede yeterli olamadığını belirtmektedir.

Yine Rapor'da, "Zirai İstihsalin Tanzimi" altında "Türkiye'nin İstihsal-i ziraiyedeki en mühim vasfı iktisadiyesi memleketimizin köylü istihsali üzerine müesses olmasıdır" denilerek; köylünün kendi ev ve aile gereksinimi için tarımla uğraştığı, örneğin Kuzey Amerika'da olduğu gibi "ticaret için istihsal" yapmadığı, her ne kadar ürettiği malın bir kısmını satıyorsa da bunun daha çok kendi gereksinimi olan öteki malları satın alabilmek için olduğunu, bu durumun dışa bağımlılığa yol açtığı, büyük kentler için buğday ve unun dışarıdan getirildiği, çözümün "(...) köylünün kendi ev ve ailesi için olan küçük

(22) **İleri,** (14 Şubat 1923) ten aktaran: Ökçün, agy. s, 56-57.
(23) Ökçün, agy, s. 67-84.

istihsali yerine bütün Türkiye'nin ihtiyacını istihdaf edecek olan büyük ve faal bir istihsalin ikamesiyle" olacağı yazılıdır. Bu gayenin gerçekleştirilmesi için de köylünün tek tek üretim yerine gücünü birleştirmesi yani "Zirai istihsal kooperatifleri" oluşturması zorunlu görülmektedir. "Türkiye köylü istihsal birlikleri" kurulması savunulmaktadır. Ayrıca ürünleri iç ve dış pazarlara göndermek üzere "satış kooperatifleri" ve bunlara gerek üretim ve gerek satış işlerinde kredi bulmak üzere "itibar kooperatifleri" oluşturulması da Türkiye tarımının kurtuluş çarelerinden kabul edilmiştir.

Rapor'u hazırlayanlar, tarımın bir başka kurtuluş çaresi olarak da 'toplam üretimin yalnızca bir kısım insana yüklenmemesi görüşündedirler. Yaptıkları hesaba göre Türkiye'de bir üretici kendisinden ayrı bir başka kişi için de çalışmaktadır. Yani bir köylünün günde 18 saat çalışması gerekmektedir. "Bunun da neticesi köylünün yorulması, yıpranması, kudret-I istihsaliyesinin azalması ve nihayet memleketin vaziyet-i iktisadiyesinin rahnedar olmasıdır (zarara uğramasıdır). (...) Bu mühim derde çare aramak ve gayri müstahsil zümrelerin istihsal-i ziraiye iştirak ve alakalarını temin tarzlarını tetkik etmek Kongre'nin mühim vazifelerindendir."

Rapor'da köylü yaşamında önemli bir yer tutan "küçük dahili ticaret" üzerinde de durulmakta, kasaba ve kentlerde pazar kurarak, hal açarak küçük ticaret erbabının bir araya toplanması, ticaret kooperatifleri kurarak tasarruf yolları araştırması istenmektedir.

Rapor'da köylüler ile ilgili olan bir başka konu da "vergiler" başlığı altındadır. Köylünün yükü şöyle anlatılmaktadır: *"Mesela lalettayin iki vergiyi alalım: Aşar ve temettü vergisi azami 1,5 milyon lira toplanabilmektedir. Demek ki, aşar verenlere yani zirai müstahsiller, temettü vergisi verenler yani tüccar ve esnafa nisbette 15 misli fazla vergi vermektedirler. Buna karşı denilebilir ki köylülerin adedi tüccar ve esnafın adedinden çoktur. Fakat bu itiraz da haksızdır. Çünkü vergilerin alınmasında esas nüfus adedi değil, belli vergileri verebilmek hususundaki kudret ve tahammüldür. Bundan maada köylü ağnam vergisi, yol vergisi, maarif hissesi, ziraat bankası hissesi gibi vergiler de verir ve sonra köylüler de müstehlik olmak itibariyle gümrük ve istihlak rüsumundan bir çoğu nihayet onlara rücu eder. Şu halde Türkiye halkının nısfından fazlası köylü ise bu beş milyon halk herhalde diğer beş milyon halka nazaran çok ağır vergi yükü altındadır. Bu ağırlık tadil ve tevzi olunmak lazımdır."

Dikkat edilirse Rapor'u hazırlayanlar (sekiz kişilik bir ekipti, altısı milletvekili) köylü üzerindeki vergi yükünün ağırlığını itiraf ediyorlar ve azaltılması gerektiğini savunuyorlar.

IX. "KILIÇ KULLANAN KOL YORULUR, SABAN KULLANAN KOL HERGÜN DAHA DA KUVVETLENİR".

Türkiye İktisat Kongresi, 17 Şubat 1923 Cumartesi günü Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasıyla açılır (24). Kongre başkanlık divanında da bir diğer Paşa, Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir oturmaktadır. Gazi Paşa uzunca sayılabilecek konuşmasında, Fransızların Kanada'da kılıç sallarken, oraya İngiliz çiftçisinin girdiğini, bir süre kılıçla sabanın birbirleriyle mücadele ettiğini ve sonunda sabanın üstün geldiğini ve İngiltere'nin kazandığını anlatır. "Efendiler" der, "Kılıç kullanan kol yorulur, fakat saban kullanan kol hergün daha çok kuvvetlenir ve hergün daha çok sahip olur."

(24) Ökçün, agy, s. 243-246.

Daha sonra dönemin yeni politikasını şöyle açıklar: "Efendiler, dahil olduğumuz halk devrinin, milli devrin tarihini de yazabilmek için kalemler, sabanlar olacaktır. (Alkışlar). Bence halk devri, iktisat devri mefhumu ile ifade olunur. Öyle bir iktisat devri ki memleketimiz mamur, milletimiz müreffeh ve zengin olsun. Bu noktada bir felsefeyi hatırlayınız o da, **El-Kanâatü kenzü lâ-yüfna** (kanaat tükenmez hazine) dir. Bu felsefeyi yanlış tefsir yüzünden bu millete büyük fenalık edilmiştir. Allah yarattığı nimet ve güzellikleri insanların istifası için yaratmıştır. Allah seza ve aklı insanlara bunun için verdi. Eğer vatan kupkuru dağ ve taşlardan, viran köy, kasaba ve şehirlerden ibaret olsaydı, onun zindandan farkı olmazdı. Felsefenin sahipleri memleketi zindan ve cehennemden başka birşey yapmamıştı. Bu vatan evlat ve ahfadımız için cennet yapılmaya layıktır. Bu, faaliyet-i iktisadiye ile kabildir. Öyle bir iktisat devriki artık milletimiz insanca yaşamasını bilsin ve erbabı bilerek ona göre lazım olan tedabire tevessül etsin. Arzumuz şudur: Bu memleketin efradı ellerinde nümuneleriyle, ziraat, ticaret, san'at, say ve sabanın mümessili olsun. Artık bu memleket fakir, millet hakir değil, belki de memleketimiz senginler memleketidir. Bu yeni Türkiye'nin adına çalışkanlar diyarı denir (Alkışlar). İşte millet böyle bir devir içinde bulunuyor, bu böyle böyle bir devri ilan edecek ve tarihini de yazacaktır. Bu tarihte en büyük makam çalışanlara ait olacaktır."

Mustafa Kemal Paşa'nın söyledikleri çok açık: Savaş bitmiştir. Ülke onarılacaktır. Çalışmak gerekmektedir. Bunun için temel slogan şöyledir: "Kılıç kullanan kol yorulur, saban kullanan kol hergün daha da kuvvetlenir."

Aynı konuşmada, "bu vâsi ve feyizli toprakları işleyebilmek, işletebilmek için noksan olan el emeğini behemehal fenni alât ile telafi etmek mecburiyetindeyiz" diyerek tarımda teknolojinin önemini, "memleketimizi bundan başka şimendifer ile, üzerinde otomobiller çalışır, şoseler ile şebeke haline getirmek mecburiyetindeyiz. Çünkü garbın ve cihanın vesaiti bunlar oldukça, şimendiferler oldukça, bunlara karşı merkepler ve kağnı ile ve tabii yollar üzerinde müsabakaya çıkmanın imkanı yoktur" diyerek de yolların önemini vurgular. Ardından ekler; "memleketimiz ziraat memleketidir. Bu itibarla halkımızın ekseriyeti çiftçidir, çobandır. Binaenaleyh en büyük kuvveti, kudreti bu sahada gösterebiliriz."

Kongre'de Gazi Paşa'dan sonra "kongrenin mimarı" İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) konuşmuştur (25). Daha çok hukuk, tarih ve siyaset üzerinde duran Mahmut Esat Bey, örgütlenme konusunu anlatırken, "ben teşkilatı hayatın yarısı olmak üzere telakki ediyorum" der; çiftçi derneklerinin, işçi ve işveren sendikalarının kurulmasını ister. Kredi konusu üzerinde de durur. Köy bankalarını Meclis'e önerdiklerini söyler. Sözlerini şöyle tamamlar: "Hanımlar, Efediler; yeni Türkiye sabanın, çekicin, say'in, zeka ve liyakatin hakkını hürriyet ve istiklalini istiyor ve cidalini önüne çıkacak harici ve dahili her kuvveti yıkmaya kadir olabilecek bir surette yapıyor."

Kongre'de resmi görüşü temsil eden üçüncü kişi ise, Kongre Divanı Başkanı ve Manisa Sanayi Temsilcisi Kazım Karabekir Paşa'dır. Bilindiği gibi Karabekir Paşa bir yıl sonra Kemalistlerle anlaşmazlığa düşünce muhalefet partisini, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuştur. Konuşmasında, insanların, hayvanların ve ürünlerin iyi korunması gerektiğini, tarımsal üretimin özellikle buğday üretiminin arttırılması gerektiğini, tüketimin kısılmasını önerir (26).

(25) Ökçün, agy, s. 257-266.
(26) Ökçün agy, s. 266-268.

X ÇİFTÇİ GRUBUNUN GÖRÜŞÜ

Türkiye İktisat Kongresi'nin 17 Şubat 1923'den 4 Mart 1923'e kadar süren onaltı günlük görüşme ve komisyon çalışmalarının sonunda çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi gruplarınca alınan kararlar Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı ile Hükümet'e sunulmuştur. Bunlardan "Çiftçi Grubunun İktisadi Esasları" (27) başlığı altında toplanan 95 maddelik belgedeki önemli görüşler şöyle özetlenebilir:

* Köylüye modern tarım öğretecek şekilde yazılmış kitap, broşür vs. bastırılarak bedava dağıtılması, köylünün eğitimi.
* Kırda güvenliğin sağlanması ve özellikle hayvan hırsızlığının önlenmesi.
* Aşarın kaldırılması.
* Ziraat Bankasının güçlendirilerek, çiftçiye kredi verilmesi ve hükümetin hiçbir şekilde bankadaki paraya el uzatmaması.
* Ormanların korunması
* Hayvan ıslahı çalışmalarının yapılması ve hayvan hastalıkları ile mücadele edilmesi.
* Yeraltı sularından yararlanma imkanı.
* Modern tavukçuluğun geliştirilip yaygınlaştırılması.
* Zahire borsalarının açılması.
* Göl ve havuzlarda balık yetiştirilmesi.
* Modern arı kovanlarının yaygınlaştırılması.
* Şeker pancarı yetiştirilmesi ve şeker fabrikaları kurulması.
* Tarımda makinalaşmaya önem verilmesi, makina imal edecek fabrikaların kurulması, çiftçinin bu makinalara alıştırılması.

1923 Türkiye İktisat Kongresi, büyük toprak sahipleri ile ticaret burjuvazisinin genç cumhuriyetin politikalarının oluşturulmasında tartışmasız bir güce sahip bulunduklarını göstermektedir. Bu ise, askeri-politik önderlik üzerindeki etkilerinin açık bir kanıtıdır (28).

XI. İÇ PAZARI GELİŞTİRME PROGRAMI

Türkiye İktisat Kongresi'nden çok kısa bir süre sonra 8 Nisan 1923'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Birinci Meclis'in seçim kararı alması üzerine yayımladığı seçim bildirgesinde (29), "Tüccar" ve "çiftçi" gurupları görüşlerinin aynen savunulması ilginçtir. Aslında bir siyasal parti olmamakla birlikte, Kurtuluş Savaşı gibi bir eylemi başarı ile örgütleyip yürüten bu örgütün Kemalist önderliğe bağlı kanadı olan Müdafaa-i Hukuk Grubu, partileşmeye karar verince, seçimler için "Dokuz Umde" adını verdiği belgede şunları vaad ediyordu:

(27) Ökçün, agy, s. 390-405.

(28) Korkut Boratav'a göre; "(...) genel olarak Kongre'nin toprak unsurlarının ve özellikle İstanbul tüccarının sürüklediği ticaret burjuvazisinin hakimiyeti altında geçtiği söylenebilir. Genç Türkiye devletinin izlenmesi istenen iktisadi yol konusunda, hakim ekonomik güçler birbirleriyle ciddi ihtilaflara düşmeden, ortak mesajlarını siyasi kadrolara etkili bir biçimde ilettiler. Kongrede oluşan genel çizginin, az sayıda istisnalar dışında, 1931 yılına kadar Cumhuriyetin İktisat politikasına hakim olacağı gözlenecektir." (**Türkiye'de Devletçilik**, s. 31).

(29) Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler** (İstanbul, 1952), s. 580-582.

* Aşar vergisi kaldırılacak.
* Tütün ekimi ve ticareti milli çıkarlara uygun olarak düzenlenecek.
* Tarım kredileri arttırılacak.
* Yurt dışından tarım makinaları getirtilecek.
* Mali kurumlar (bankalar) kredi hacimleri artacak şekilde düzenlenecek.
* Demiryolu yapımına girişilecek.
* Eğitim seferberliği yapılacak.

Dikkat edilirse, sonradan tek parti olarak 1950'ye kadar iktidarda kalacak olan örgütün ilk resmi belgesi olan "Dokuz Umde" de yalnızca büyük toprak sahipleri, zengin köylüler ve ticaret burjuvazisinin talepleri dile getiriliyor; işçi ve yoksul köylünün yararına hiçbir önlem yer almıyordu. Oysa, işçilerin, iktisat kongresi'nde çalışma koşulları ve sendikal haklarla ilgili birçok somut taleplerinin olduğu biliniyor (30).

Türkiye İktisat Kongresi'nde tespit edilen politikanın Hükümet programlarına da hemen yansıdığı görülüyor. 14 Ağustos 1923 günü Başvekil Fethi (Okyar)'ın okuduğu programa göre; devlet gelirlerinden aşar vergisinin yüzde 12.5'ten yüzde 10'a indirilmesi, ayrıca bu verginin tarımsal gelişmeye uygun bir şekle sokulması esas işlerden olarak düşünülmektedir. Ancak bu iş, gelir bütçesini alt-üst etmeden yapılacaktır. Programın "maarif" bölümünde halkın eğitimi için gece dersleri ve çırak mektepleri kurulacağı yazılıdır. "Ziraat" bölümünde ise; tarımın korunması ve gelişmesi için "Himaye-i Ziraat Kanunu" hazırlanacağı, ziraat mektepleri açılacağı, çiftçilerin modern tarım araçları ile donatılacağı söylenmektedir.

XII. KEMALİSTLER KÖYE GİRMEK İSTİYOR: KÖY YASASI (1924)

Türkiye Cumhuriyeti'nin köylüye yönelik önemli düzenlemelerinden biri 441 sayılı Köy Yasası'dır (31). Bu yasanın 94. maddesinde "işbu köy kanunu köy mekteplerinde çocuklara belletilir" denilerek, rejimin köye girme isteği dile getirilmektedir. Yasanın açık anlatımı ve dili de ilginçtir. Örneğin "Köy İşleri" başlığını taşıyan 12, 13 ve 14. maddelerde zorunlu ve isteğe bağlı işlerin teker teker sayılması gibi öğretici ve anlatıcı tutum, yasa koyucunun pedagojik eğilimini ortaya koymaktadır.

Köyün sosyal değerlerini yansıtan "Köy Derneği", "İhtiyar Meclisi" gibi organların yanısıra, geleneksel bir yardımlaşma türü olan "imece" ve "herkesin hal ve vaktine göre" kararlaştırılan ve üst sınırı yasa ile saptanmış aile vergisi niteliğindeki "salma" örf, gelenek ve göreneklerin yasalaştırılması açısından dikkate değer bir uygulama idi. Köy imamı ile öğretmenin "ihtiyar meclisi'nde doğal üye sayılmaları da gerçekçi bir yaklaşımdı.

Kuşkusuz bu yasa ile ilgili söylenmesi gereken başka şeyler de var. Bir kere yasa, büyük toprak sahiplerinin çıkarları doğrultusunda hükümler getiriyordu. İktisat Kongresi'nde de üzerinde ısrarla durulduğu gibi, bu kesimlere göre köydeki asıl sorun "asayiş" idi. Rumlardan ve Ermenilerden kalan verimli toprakları mülklerine katanlar, artık "şekavet" ve "hırsızlık"ın önlenmesi için Hükümet'ten talepte bulunuyorlardı(!)

(30) "İşçi Grubunun İktisadi Esasları" adlı belge için bkz. Ökçün, agy, s. 430-434.

(31) Köy Yasası ile ilgili olarak getirilen düzenlemelerin ayrıntılı bir sınıflandırması için İçişleri Bakanlığının , **Köyler,** (Ankara, 1972) raporuna bakılabilir.

Köyde "düzen"in ne şekilde sağlanacığı hükme bağlanmıştı.: Muhtar, hem seçimle gelen demokratik temsilci, hem de merkezi yönetimin (hükümetin) ajanı olacaktı. Uygulamada köyün en nüfuzlu ailesini köylü temsilcisi yapan bu yasa, "asayiş"in kim için ve kime karşı sağlanacağını belirtiyordu. Bu durumda Köy Yasası ile Cumhuriyet Türkiye'sinde ağa-jandarma ittifakının hukuki temeli atılmış oluyordu.

XIII. TARIM HUKUKU İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER

Kurtuluş Savaşı sırasında başlayan toprak yağmasının farklı biçimde de olsa 1923'ten sonra devam ettiği bilinmektedir (32). İktisat Kongresi'nden birkaç ay sonra 4 Ağustos 1923'te ticaret burjuvazisinin ideologu ve İstanbul tüccarının "vicdan sahibi" örgütleyicisi Ahmet Hamdi (Başar) "zavallı köylü" diye adlandırdığı kesim için şunları yazacaktır: "Kongre'nin çoğunluğunu meydana getiren çiftçi delegeleri, çiftçiliğin acılarını sayarken sanmıştım ki, Türk Köylüsü, bütün kuvvetiyle Kongre'de temsil edilmektedir. Oysa orada köylümüzü ezen devletten (topraksızlık) hiç söz edilmedi. Hatta işletilmeyen çiftliklerin köylüye dağıtılması önerilince, önce çiftçi delegeleri başkaldırdılar." (33). Bu tepki son derece anlamlı. Çünkü ne zaman topraksız köylüye toprak dağıtılması önerilse toprak sahipleri hep aynı tepkiyi göstereceklerdir. Cumhuriyet dönemi meclislerinin sınıfsal yapısı her zaman İzmir'deki İktisat Kongresi'nin çiftçi temsilcilerinin görüşleri doğrultusunda davranmış, büyük toprak mülkiyetini korumuştur.

Bilindiği gibi, İmparatorluk döneminde toprak hukukunu düzenleyen 1858 Arazi Kanunnamesi (34) özel mülkiyeti açıkça tanımamakla beraber, çeşitli değişiklikler ile, toprağın tasarruf edenler lehine mülk oluşu yönünde bir süreç geçirmiştir. Cumhuriyet döneminde, Medeni Kanun ile getirilen düzenleme ise bu sürecin akıllıca düşünülmüş bir başka halkası olup 1980'lere kadar yürürlükte kalabilmiştir (35).

Türkiye'deki toprak rejimi, 1924 Anayasası'nda da esaslı düzenlemelere tabi tutulmuştur. "Türklerin Hukuku Ammesi" başlıklı beşinci bölümdeki 74. maddenin ilk şekli şöyle idi: "Memafii umumiye için lüzumu usulen tahakkuk etmedikçe ve kanunu mahsur mucibince değer pahası peşin verilmedikçe hiçbir kimsenin malı istimval ve mülkü istimlak olunamaz. Fevkalade ahvalde kanun mucibinde tahmil olunacak nakdi, ayni ve say-ü amele müteallik mükelleiyetler müstesna olmak üzere hiçbir kimse hiçbir fedakarlığa icbar edilemez."

(32) Doğan Avcıoğlu, 1923'ten sonraki toprak yağmasını "millici esnafın toprağı tapulaması" diye tanımlıyor. (**Milli Kurtuluş Tarihi**, cilt 4, s. 1381).

(33) Avcıoğlu, agy, s. 1381.

(34) Halil Cin, **Miri Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüştümü**, (Ankara, 1969), s. 297.

(35) Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946** (Ankara 1976) adlı eserinde şu değerlendirmeyi yapıyor: "Feodal ve ataerkil üretim ilişkilerinin yaygın olduğu Türkiye için, 1926'da İsviçre'den aktarılan Medeni Kanun daha çok bir program niteliğindedir. (...) Medeni Kanun Türkiye'de gerçek üretim ilişkilerinin çok ilerisinde bir kanundu (...). Medeni Kanun 1920'lerde ancak kapitalist sektörün hukukudur. Türkiye'de kapita-listleşme sürecine paralel olarak uygulama alanı da genişleyecektir." (s. 107-108).

Daha da ilginci 70. madde: "Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağıt, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarındandır.Bu yolla, 70. madde ile yağmalanan toprakların, 74. madde ile kamulaştırılması engellenmiş, Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu ile de bu topraklar tapulanmıştır (36). Tarımda kapitalistleşme sürecini hızlandıracak temel koşulun toprağın metalaşması olduğu düşünüldüğünde Kemalist yönetimin yaptığı yasal düzenlemelerin hedefi daha da açıkhk kazanmaktadır. Sonuç olarak 1924 Anayasası, ve öteki yasa düzenlemeleri ile Kemalistler özel mülkiyet ve miras haklarını en temel haklar arasında saymış ve güvence altına almışlardır.

XIV. AŞARIN KALDIRILMASI VE BAZI SORULAR

Bir ülkede ekonomik ve siyasal gelişmenin çeşitli evrelerinde ne tür sınıf ittifakları ve çatışmaları izlendiğini, diğer bir anlatımla o ülkenin gelişme stratejisi ve buna bağlı politikalarını tespit amacıyla vergi yasalarını incelemek, önemli bilgiler sağlar. Bu çerçevede, Türkiye'de de, 1925 yılında Aşarın kaldırılması kendi başına bir anlam taşımaktadır. Acaba Hükümet, vergi gelirlerinde çok büyük bir azalışı (37) neden ve nasıl göze alabilmiştir? Aynı şekilde Hükümet, böyle bir uygulama ile, acaba hangi kesimleri karşısına ya da yanına almayı düşünmüştür? Nihayet bir başka soru da, aşarın, daha önceki yıllarda değil de neden 1925'te kaldırıldığıdır?

Öncelikle belirtilmesi gereken husus; aşarın kaldırılmasının bir vergi reformu olduğudur. Ayni bir verginin (aşar ürün olarak alınan bir vergi idi) kaldırılmasının ileri bir adım olduğunda kuşku yok. Onun yerine, tarım ürünlerinin satışı sırasında alınmak üzere yeni bir vergi getiriliyor, bu yolla köylünün hiç olmazsa yediği ve hayvanına yedirdiği ürün vergilendirilmemiş oluyordu. Yeni düzenlemeye göre; tahıllara yüzde 10 oranında vergi konmuştu. Sanayi bitkilerinden alınacak vergi oranı da yüzde 8 olarak belirlenmişti (38).

(36) Tarım Hukuku açısından, Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu'nun kapsamlı bir incelemesi için bkz: Suat Aksoy, **Tarım Hukuku** (Ankara, 1970) s. 101-213.

(37) Şevket Süreyya Aydemir'in verdiği bilgilere göre; tarım kesiminde arazi, aşar, agnam (yahut sayım) adı altında köylülerden alınan vasıtasız vergilerin toplam gelire oranı 1924'te yüzde 27.5, 1925'te yüzde 15.5, 1926'da yüzde 7.5, 1927'de yüzde 8.3'tür. **Cihan İktisadiyatında Türkiye** (Ankara, 1931), s. 160-161.

Yalçın Küçük'ün yazdığına göre; Cumhuriyet, 1925 yılından başlayarak alınan dolaysız vergileri sürekli olarak düşürdü. Tüm kamu gelirleri içinde bu oran 1930'da yüzde 10'a indi. Daha sonraki yıllada daha da azaldı. Hayvan vergisinin önemsiz olması, arazi değerlendirmelerinin yapılmaması nedeniyle, kamu gelirleri içinde tarımdan doğrudan alınan vergilerin oranı giderek sıfıra yaklaştı. Ancak 1960'dan sonra tarım gelirleri, gelir vergisi kapsamı içine alındı. Fakat bu kanallardan gelen vergiler de, çok büyük bağışıklıklar tanınması nedeniyle, sözü bile edilmeyecek düzeyde kaldı. **Türkiye Üzerine Tezler** (Cilt 1, 3. Bs.), s. 97.

(38) Taner Timur; "aşarın kalkmasının küçük üreticilerin artı-ürününü artırarak iç pazarı geliştirme yönünde etki yapabileceği" bunun dışında "yarı feodal ağaların durumunu kuvvetlendirme ve onları birer kapisatilst çiftçi haline getirme yönünde de etki yapabileceği" görüşündedir. (ayg, s. 106). Bir diğer araştırmacı Çağlar Keyder; "1925'te öşürün kaldırılmasıyla tarım üretimi ek bir ivme kazandı. Böylelikle orta ve yoksul köylülüğün, geçimlik üretimden pazarlanabilir artık üretimine geçmesi bile mümkün hale gelmiş olabilir (...)" diyor. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt 5, s. 1259.

Fakat yeni düzenlemenin yürütülemediği de bir gerçek. Bu durum ise yalnızca büyük toprak sahiplerinin gücünü göstermektedir. (39)

Aslında, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında ve izleyen dönemlerde (1960'ların sonuna kadar) büyük toprak sahiplerinin, kapitalist gelişmenin önünde ciddi bir engel oluşturdukları söylenmelidir (40). Durum böyle olunca, vergi gelirlerindeki büyük düşüşün, Hükümet tarafından göze alınarak aşarın kaldırılması ile aynı günlerde (Şubat 1925) Güneydoğu Bölgesi'nde Şeyh Sait önderliğindeki Kürt Aşiretlerin İsyanı arasında bağlantı olabileceği ileri sürülebilirse de (41), Kürt isyanı olmasaydı aşar vergisi kaldırılmayacaktı demek mümkün değildir.

Aşarın kaldırılması için 1925'e kadar beklenilmesinin bir tek anlamı vardır: Aşarın, vergi gelirlerinin yaklaşık üçtebirini oluşturması gerçeği ve savaş ekonomisinin yüklediği olağan üstü harcamalar. Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşını yaşayan bir ekonomi, 1920'de, yalnızca kendi milli varlığı için savaş yapmak durumunda kaldığında vergi gelirlerinin üçte birini nasıl terkedebilirdi? Yoksa, bütün ömürlerini cephelerde tüketmiş insanları yurt savunmasına seferber etmek isteyen bir önderlik için, aşarın kaldırılmasından daha etkin bir başka özendirici bulabilmek gerçekten zordu.

Köylüden ürün olarak (aynî) toplanan bir verginin varlığı, 20. yüzyılın başından beri izlenen kapitalist gelişme stratejisi ve politikaları ile hiçbir şekilde bağdaşmıyordu (42). Bu bakımdan, aşardan vazgeçilmesini, bu vergiye muhatap olan tarım kesimine sübvansiyon (açığı kapamak için para yardımı) aracılığı ile pazar ekonomisini geliştirme politikası şeklinde anlamak ve bu politikayı, Kemalistlerin, büyük ve orta boy işletme sahiplerine karşı 1923 Ocak ayından itibaren başlattıkları bilinçli kampanyanın (43) ürünü olarak görmek daha doğru bir değerlendirme sayılmalıdır. Bütün bunlara rağmen, büyük toprak sahipleri ile zengin çiftçilerin Kemalistlere her zaman ihtiyatla baktıkları bir başka gerçektir. Bu kesimler, Kemalistlere karşı Cumhuriyet tarihi boyunca hep ihtiyatlı olmuşlardır.

(39) Yalçın Küçük bu gelişmeyi "aşar vergisinin ilga edilip yerine konan verginin bir yıl sonra ortadan kalkmasıyla simgelenen ticaret ve sanayi burjuvazisinin büyük toprak sahipliği ile siyasal ittifakını güçlendirmesi olgusu, tüm Cumhuriyet döneminin en önemli niteliklerinden birisidir." şeklinde açıklıyor (**Türkiye Üzerine Tezler I,** s. 97-98).

(40) Sovyet araştırmacı P.P. Moiseev'in, **Modern Türkiye'nin Tarımsal Yapısı** (Moskova, 1970, s. 51) adlı çalışmasına göre, "(...) yeni toprakların kazanılması ve kolonizasyonu, Türkiye kırlarında tarımsal devrimin ortaya çıkmasını ertelemeye yarayan sübap işlevini gördü. Bunun sonucu olarak Türkiye toprak ağaları, 30-40 yıllık göreceli sakin bir dönem geçirdi ve bu dönemde yavaş yavaş kapitalist yönde evrim gösterdiler (...)" (Rusça aslından aktaran: Yalçın Küçük, agy., s. 97-98).

(41) Yalçın Küçük, Kürtlerin isyan ettiği bir sırada feodallerle, toprak ağaları ve kulaklarda siyasal ittifakın güçlendirmek için aşarın kaldırıldığı (agy, s. 94); Mete Tunçay ise bu yorumun "çok doğru" olmadığı görüşünü savunmaktadırlar. (**Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931** Ankara, 1981, s. 192, dn. 15'in devamı).

(42) Aşarın kaldırılması hakkındaki kanun tasarısının meclisteki tartışmaları sırasında bu nokta üzerinde de durulmuştur (**TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre 2, İçtima Senesi 2, Cilt 14-15, s. 6-27).

(43) Sözü edilen kampanya, İktisat Kongresi'nden az önce başlatılmıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kampanya boyunca yaptığı konuşmalar için bkz: **Söylev ve Demeçler** (Ankara, 1959), 2. cilt. Bunlar arasında 7 Şubat 1923'te Balıkesir Paşa Camiinde minberden yaptığı konuşma (s. 94-99), 16 Şubat'ta Adana Türkocağı'nda (s. 116-125) ve 18 Mart'ta Tarsus'ta (s. 130-132) çiftçilere hitaben yaptığı konuşmalarda bu kesime kimi mesajlar verilerek kazanılmalarına gayret edildikleri görülmektedir.

Dolayısıyla aşarın kaldırılması, onlar açısından 1923'teki kampanya ile Kemalistlere (rejime) duymaya başladıkları ihtiyatlı yakınlaşmayı en fazla biraz daha geliştirmelerine yardımcı olmuştur.

XV. 1925 YILI: KÖYLÜ POLİTİKASINDA İLK EVRENİN SONU

Kemalistlerin, Kurtuluş Savaşı (1920-1922) ve sonrasındaki iki yıl boyunca ne tür ittifak ve çatışma politikası izledikleri gerçekten ilginç bir konu. Onların 1920-1925 zaman kesitinde yaptıkları çok kısa olarak şöyle tanımlanabilir: Nüfusun yüzde 84'ü kırda yaşayan bir toplumda insanları savaş için seferber ederek milli devleti kurduktan hemen sonra, durağan bir tarım ekonomisi ve vurguncu ticaret kesimi ile kapitalist gelişmenin dinamiklerini oluşturmaya çalışmak.

Genç Cumhuriyet'in kanatları altında sağlanan her türlü yasal ve mali destek sermaye birikimi sorununu çözemeyince, 1930'larda devlet, kendi kurduğu işletmeler ile ekonomik faaliyete bizzat katılmak ve söz konusu gelişme dinamiğinin motoru olmak zorunda kalacaktır.

Bu nedenledir ki, 1923'ten sonrası (1950'ye kadar) Türk burjuvazisi için kapitalistleşme sürecinde gerekli sermaye birikiminin en kolay ve en uygun yollardan ne şekilde elde edilebileceğinin hikayesi olup, izlenen farklı politikaların ve çapraşık düzenlemelerin ardında bu arayış yatmaktadır.

1925 ve 1946 yılları ise (1960 a kadar) Cumhuriyet Türkiyesi'nin en önemli kırılma noktalarıdır. 1925'te rejimi yönetenler, bütün ülkede ve her alanda muhalefeti yasaklayarak, zirvesinde Kemalist askeri-politik şeflerin bulunduğu otoriter bir tek parti yönetiminde karar kılınca, rejim, askeri karakterini daha da belirginleştirecek ve bu durum İkinci Dünya Savaşı bitimine kadar sürdürülecektir. 1946, bu anlamda askerileşmiş bir tek parti yönetiminin sivilleşme adımı olarak büyük anlam taşır. Çok partili politikaya izin verilmesi, askeri karakteri her zaman ağır basan bir rejimde, 1925'in aksi yönde bir kırılma noktasıdır.

1925'in önemi, cumhuriyeti kuran askeri-politik önderlik arasında başgösteren ideolojik hesaplaşmanın şiddetlenerek kanlı bir tasfiyeye yol açması olduğu kadar (44), aynı zamanda ayrılmacı Kürt grupların kalkıştıkları askeri eylem ve buna bağlı olarak bölgede yaşanan gelişmelerdir. 4 Mart 1925'te Fethi (Okyar)'ın görevden alınarak, yerine sertlik yanlısı İsmet Paşa (İnönü) nın Başvekil olarak görevlendirilmesi ile başlayan bu yeni evrede; bir yanda, siyasal muhalefet (tümü ile partiler ve basın) susturulacak, İttihatçılarla süren hesaplaşma sonuçlandırılacak (1926 İzmir Suikastı Davası); öte yanda, Doğu ve Güneydoğu Bölgesinde ayrılmacı Kürt silahlı güçleriyle, Kemalist ordu birlikleri arasında bölgesel iç savaş yaşanacaktır.

(44) Güneydoğu Anadolu'da Şeyh Sait önderliğindeki Kürt İsyanı başlamıştır. General Ali Fuat Cebesoy'un yazdığına göre, Başvekil Fethi (Okyar), Kazım Karabekir Paşa'yı, eski başbakan Hüseyin Rauf (Orbay)'u ve Dr. Adnan (Adıvar)'ı makamına davet eder ve şunları söyler: "Size fırkanızı [Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kastediliyor. H.Ö.] kendi kendinize dağıtmanızı tebliğe beni memur ettiler. Dağıtmazsanız istikbali çok karanlık görüyorum. Kan dökülecektir (**Siyasi Hatıralar,** II. Kısım 1960 s. 143).

EKİN BELLETEN 88 YAZ SOSYAL BİLİMLER Sayfa: 74-91

SEKTÖREL FARKLILIKLAR*

Nurcan SÜZAL**

A. Araştırmanın Amacı

Dayanıklı tüketim malları sektörü, çok çeşitli sayıda ve değişik hizmetler sunan malları kapsamına almasına rağmen; belirli özellikleri bünyesinde toplayan bir sektördür. Bir prototip sektör olarak düşünüldüğünde, genellikle sermaye hasıla oranı daha yüksek, tekelci yapılanmanın hakim olduğu, toplam satış hacmi ve kar marjı daha yüksek, yabancı sermaye ortaklığının önem kazandığı ve sanayi ortalamasına göre daha yüksek ücret veren bir yapıya sahiptir.

Herşeyden önce, dayanıklı tüketim malları sektörü, iç piyasaya dönük üretim yapan ve bu yüzden ihracatın çok önemsiz kaldığı sektör olarak tanımlanabilir., Bu nedenle, ihracata dönük üretim yapan, başta Gıda ve Dokuma olmak üzere, sektörlerle karşılaştırmalı bir analiz yapmak, mümkün gözükmektedir. Bu yolla, sektörün özelliklerinin göreli olarak belirlenebilmesi, belirli dönemlerde sektörün gelişme trendinin ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Dayanıklı tüketim malları sektörü ele alındığında, genellikle ithal ikamesi sürecinden geçmiş, montaja dayalı üretim yapan, genç sektör tipi çizilebilir. Bunun karşısında, Gıda ve Dokuma gibi ihracata yönelik üretim yapan sektörlerin daha köklü geçmişe sahip olduğunu, yabancı sermayenin ilgisiz kaldığı ve göreli daha düşük ücret veren bir yapıda olduğu söylenebilir. Ücretlerin, bir maliyet unsuru olarak ihracata dönük üretim yapan sektörlerde önem kazanması, bu sektörlerin gelişme dönemlerinde ücretlerin azalan bir trend izlemesini zorunlu kılmaktadır. İç piyasaya dönük üretim yapan sektörlerde ise ücretler talep unsuru olarak ağırlık kazandığından, bu sektörlerin gelişme dönemlerinde, ücretlerin artırılması eğiliminden bahsedilebilir.

İçe dönük üretim yapan dayanıklı tüketim malları sektörü ile ihracata dönük üretim yapan sektörlerin, ölçülebilir özelliklerini karşılaştırmalı olarak sıralayabilmek bu özelliklerin değişimini belirli bir dönemde incelemek amacıyla, sektör düzeyindeki verilere dayanılarak varyans analizi yapılmıştır.

*Araştırmanın varyans analizi kısmında yardımlarını esirgemeyen Candan Baysan'a teşekkür ederim.

** Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü araştırma görevlisi, Türkiye'de Ücretler(1984) adlı makalesi bulunmaktadır.

B. Değişkenlerin Tanımı

İSTİHDAM (L): İşyeri düzeyinde ücretle çalışanların ortalaması olarak ifade edilmiştir.

SERMAYE (C): Firmaların beyan ettiği kuruluş öz sermaye miktarıdır. 1982 yılından itibaren, özel sektöre ait işyerleri için bu miktara yeniden değerlendirme fon miktarı da dahildir. Kamuya ait işyerleri için yeniden değerlendirme fonu 1983 yılından itibaren geçerlidir. (milyon TL)

ÜRETİMDEN SATIŞ (S): İşyeri düzeyinde, sadece üretimden satışları sonucunda elde ettikleri geliri göstermektedir. (milyon TL)

SATIŞ HASILATI (CİRO) (Y): Firmalarm üretimden satışları ile, verilerde mevcut olmayan diğer satışların toplamını ifade etmektedir. (milyon TL)

BİLANÇO KARI (P): Firmaların beyan ettikleri bilançolarında geçerli olan brüt kar miktarıdır. (milyon TL)

KATMA DEĞER (V): Brüt katma değer miktarıdır (milyon TL).

C. Veri Kaynakları

İstanbul Sanayi Odasınca yayınlanmakta olan en büyük firmaların sektörlere göre dağılımına ilişkin anket sonuçları, 1975-85 yılları için kullanılmıştır. Satış hasılatlarına göre sıralanan en büyük firmaların sektörel dağılımlarının temel üretim faaliyet alanlarına göre yapıldığı anlaşılmaktadır. Toplam 12 sektöre (1) dahil en büyük firmaların, 1975-85 dönemi için kesintisiz bilgi verdikleri değişkenler, satış hasılatı, üretimden satış, kar, sermaye ve işgücü'dür. Brüt katma değer, net aktifler, sabit değerler, döner varlıklar gibi değişkenlere ait veriler yanızca son üç yılı kapsadığından, analize dahil edilmemiştir.

Çeşitli yıllarda, ilave edilen sektörlerle, sektör sayısında ve dağılımında değişiklikler olmuştur. Bu yüzden analizimizde, 8 sektör temel alınmıştır. Önceki yıllarda mevcut olan Demir-Çelik Sanayii ile Demir-Çelik Dışı Metaller Sanayii birleştirilerek, Metal Ana Sanayii kapsamında ele alınmıştır. Kağıt Sanayii ile Orman Ürünleri Sanayii, önceki yıllarda birlikte verildiğinden, son yıllarda ayrıma gidilmeden, tek bir sektör olarak düşünülmüştür. Diğer İmalat Sanayi ve Elektrik Sektörü kapsam dışı bırakılmıştır. Böylece analiz için elde edilen 8 sektörün kapsadıkları sektörler şöyledir:

- GIDA: Gıda, İçki, Tütün.
- DOKUMA: Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri
- KAĞIT: Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Basım Sanayii, Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayii.
- KİMYA-LASTİK: Kimya Petrol Ürünleri, Lastik ve Plastik Sanayii.
- MAKİNA: Madeni Eşya, Elektrikli, Elektriksiz Makineler, İlmi ve Mesleki Aletler Sanayii.
- OTOMOTİV: Otomotiv Sanayii.
- TAŞ: Madencilik ve Taş Ocakçılığı.

(1) Bunlar, Madencilik ve Taş Ocakcılığı, Gıda-İçki-Tütün, Dokuma-Giyim Eşyası ve Deri, Orman ürünleri ve Mobilya, Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Basım, Taşa ve Toprağa Dayalı Sanayi Ürünleri, Metal Ana Sanayi, Madeni Eşya, Elektrikli, Elektriksiz Makinalar, İlmi ve Mesleki Aletler Sanayi, Otomotiv Sanayi, Diğer İmalat Sanayi ve Elektrik'dir.

Dayanıklı tüketim malları üretiminin ağırlıklı olarak yer aldığı sektörler, Makine ve Otomotiv sektörleridir. Makine ve Otomotiv ile birlikte Kimya-Lastik sektörünü, iç piyasaya dönük üretim yapan sektörler olarak tanımlayabiliriz. Bunun yanısıra, Gda ve Dokuma sektörleri ihracata dönük üretim yapan sektörler kapsamına dahil edilebilir. Üretimden satışlarına göre, ihracatın 1984 yılında sektörel dağılımı, bu saptamayı doğrulamaktadır.

TABLO 1

500 Büyük Firmanın Üretimden Satış Açısından İhracatın Sektörlere Göre Dağılımı (1984)

Sektör	İhracat/Üretimden Satışlar
Madencilik ve Taş Ocakcılığı	12.89
Gıda, İçki, Tütün	14.12
Dokuma Giyim Eşyası	29.05
Orman Ürünleri ve Mobilya	18.50
Kağıt ve Basım Sanayii	0.31
Kimya Pet. Las. Plastik Sanayii	0.45
Taş ve Toprağa Dayalı Sanayii	21.73
Ana Metal Sanayii	17.29
Madeni Eşya, Makina ve Motor Sanayii	0.85
Otomotiv Sanayii	10.71
Diğer İmalat Sanayii	17.54

İSO Dergisi, 15 Ekim 1984, İstanbul, s. 122, Tablo. III

Veri kaynağına ilişkin en önemli sorunlar şöylece sıralanabilir:

1. Firmaların sektörel dağılımında İSO'nun temel faaliyet alanını belirleyen yaklaşımına bağlı kalınması zorunludur.

2. Firmalar, satış hasılalarına göre en büyük, 100, 300 ve 500 firma içine giren firmalardır.

3. Her sektördeki firma sayısının farklı olması oldukça önemli bir sorun yaratmaktadır. Analiz dönemi olan 1975-85 için, ilk iki yıl 100 en büyük firmanın, ikinci üç yıl için yani 1977-1979 döneminde 300 en büyük firmanın ve geride kalan 6 yıl için, yani 1980-85 dönemi için 500 en büyük firmanın sektörel dağılım bilgileri mevcuttur. Buradaki en ciddi sorun, yıllar geçtikçe, bütün değişkenlerin ortalamasının düşme eğilimi göstermesidir. Çünkü yıllar boyunca, giderek daha az büyük olan firmanın verileri ile yetinmek zorunda kalınmaktadır. Bu da değişkenlerin ortalamalarını aşağıya çeken bir etki yaratmaktadır.

4. Kar dizileri, bilanço karlarını yansıttığı için güvenilir sonuçlar vermekten uzaktır. Bazı firmalar için kar, bazı firmalar için zarar gözlemlerini toplayıp net kar dizisi olarak birarada verilmektedir (1).

(1) 1982 yılından itibaren, sektörel veriler, kar eden, zarar eden ayrımında verilmiştir. Ancak 4 yıllık veriler söz konusu analiz için yeterli olmadığından, toplam değerler dikate alınmıştır.

5. Sermaye dizileri, muhasebe kayıtlarından elde edildiği için, indirgenmemiş değerleri kapsamaktadır. Bu yüzden sermaye hasıla oranı ortalama olarak 1'den küçük sonuçlar vermiştir. Oysa 2.5-3 dolayında olması beklenirdi.

D. Model Seçimi Sorunu

1975-85 yılları arasında, 8 sektöre ait, toplam 6 değişkenin dağılımındaki dalgalanmaları açıklamak için eldeki verilerle, öncelikle sektörel farklılığın ve yıllar içindeki değişimin etkisinin olup olmadığı test edilmiştir. Sektörel farklılığın, söz konusu 6 değişken için (üretimden satış, satış hasılatı, sermaye, işgücü, kar ve firma sayısı) önemli olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Eğer sektör farklılığı önemli ise, sektör düzeyinde daha ayrıntılı araştırma yapmak mümkün olabilecektir.

Firmaların sektörler arasında nasıl dağıldığına ilişkin bir araştırma, ilgili süre içerisinde, herhangi bir sektörün gittikçe daha çok (ya da daha az) firma ile temsil edilip edilmediğine bakar. Yani belirli sektörlerde tekelleşme gücü, ya da firma sayısındaki yoğunlaşma nasıl değişmiştir? Yıllar itibariyle ilgili sektörlerdeki ortalama firma sayısının gelişimi şöyledir:

TABLO 2
Firma Sayısının Dağılımı

Yıllar	Dokuma	Gıda	Kağıt	Lastik	Makina	Metal	Kimya tiv	Otomo- Taş
1975	17		3	17	16	9	9	7
1976	21	13	2	21	17	10	8	4
1977	62	12	6	49	58	32	12	22
1978	61	33	8	40	63	26	12	27
1979	64	38	10	45	54	28	18	25
1980	101	36	11	74	73	49	22	43
1981	97	77	16	85	73	43	21	41
1982	107	83	15	78	88	36	26	42
1983	109	82	17	83	88	35	27	45
1984	102	77	20	73	103	27	22	46
1985	104	77	18	76	80	32	26	59

Yöntem I.

Sektörel dağılımın ve yılların söz konusu 6 değişken için güvenilir anlamda açıklayıcı güce sahip olup olmadıklarının araştırılmasında iki faktörlü ANOVA yöntemi (1) kullanılmıştır. Firma sayısındaki gelişmelerin sektörel

(1) İki faktörlü varyans analizi, faktörlerin tek tek ve birarada söz konusu değişkenin dağılımını belirleme gücünü gösterir. İki faktörlü varyans analizi kullanırken, her faktör için bir tek serinin varlığı, eşit sayıda gözlem olanağı ve faktörlere ait deney noktalarının sabit olması şartları gözönünde bulundurulur. Bkz., Y.L. Brunning and B. L. Kintz, Computational Handbook of Statistics, Scott, Foresman and Company, 1977, s. 27.

farklılık ve yılların etkisi ile açıklanıp açıklanamayacağına ilişkin olarak kurulan bir ANOVA benzer güvenilirlik düzeyinde yılların rolünün muhtemelen olmadığını göstermektedir.

TABLO 3
Değişken: Firma Sayısı

Değişme Kaynağı	SS*	Serbestlik Derecesi	Varyans	F.	Güvenirlik
Yıllar	9.7	10	0.97	0.26	Mevcut değil
Sektörel dağılım	3178.0	7	454.0	122.6	%99
Artık hata	259.1	70	3.7		
Toplam	3446.9	87			
%,yılların tarafından açıklanan kısmı				28.00	
%, sektörel dağılım tarafından açıklanan kısmı				92.19	
%, açıklanmayan kısım				7.51	

Kareler toplamı, söz konusu değişkenin değerlerinin, kendi örnek ortalamaları etrafındaki toplam dağılmasıdır. İki kısma ayrılabilir: Hata karelerin toplamı ve regresyon kareleri toplamı.

1) Tablo 4'e göre, sektörel dağılım, firma sayısındaki değişimin % 92'sini açıklıyor. Bu açıklama % 99'luk güvenirlik düzeyinde geçerli olmaktadır.

TABLO 4
Değişken: Satışlar

Değişme kaynağı	SS	Serbestlik Derecesi	Varyans	F.	Güvenlik
Yıllar	70817779.8	10	7081777.9	4.97	%97.5
Sektörel dağılım	253653921.9	7	36240560.3	25.4	%99
Artık hata	99705108.7	70	1424358.7		
Toplam	424206810.4	87			
%, yıllar tarafından açıklanan kısmı				16.7	
%, sektörel dağılım tarafından açıklanan kısmı				59.8	
%, açıklanmayan kısım				23.5	

2) Benzer güvenilirlik düzeyinde satışlardaki değişimin yarıdan fazlasını sektörel farklılık izah ediyor. Yılların büyük bir açıklama gücünün olmadığı sonucu güvenilir bir biçimde söylenebilir (Tablo 4).

3) Benzer güvenilirlik düzeyinde, üretimdeki değişimi, sektörlerin açıklama gücü daha fazla çıkmaktadır. Değişimin 3/2'ünü sektörel dağılım izah etmektedir. Yılların etkileşim/değişimi açıklama konusunda önemli olup ol-

madığını güvenilir bir düzeyde söylemek mümkün gözükmemektedir. (Tablo 5)

TABLO 5
Değişken: Üretim

Değişme Kaynağı	SS	Serbestlik Derecesi	Varyans	F.	Güvenirlik
Yıllar	5677761.0	10	56777616.0	2.2	Mevcut değil
Sektörel dağılım	466549561.0	7	66649937.2	26.1	% 99
Artık hata	178739889.9	70	2553426.9		
Toplam	702067067.0	87			

%, yıllar tarafından açıklanan kısmı	8.0
%, sektörel dağılım tarafından açıklanan kısmı	66.4
%, açıklanmayan kısmı	25.4

4) Sermaye değişiminin benzer güvenilirlik düzeyinde, sektörel dağılım tarafından % 17'si açıklanmaktadır. Yılların açıklayıcı gücü olup olmadığının güvenilir bir biçimde söylenmesi mümkün değildir (Tablo 6).

TABLO 6
Değişken: Sermaye

Değişme Kaynağı	SS	Serbestlik Derecesi	Varyans	F.	Güvenirlik
Yıllar	16172763.8	10	1617276.4	1.9	Mevcut değil
Sektörel dağılım	16253011.4	7	2322573.0	2.7	% 95
Artık hata	58845112.5	70	840644.4		
Toplam	91275887.8	87			

%, yıllar tarafından açıklanan kısmı	17.7
%, sektörel dağılım tarafından açıklanan kısmı	17.8
%, açıklanmayan kısmı	64.5

5) İşgücündeki değişimin, benzer güvenilirlik düzeyinde, % 20'ye yakın bölümü sektörel dağılım tarafından açıklanmaktadır. Yılların açıklama gücü konusunda bir şey söylemek mümkün görülememektedir (Tablo 7).

TABLO: 7
Değişken: İşgücü

Değişme Kaynağı	SS	Serbestlik Derecesi	Varyans	F.	Güvenirlik
Yıllar	8157949.0	10	815794.9	2.6	Mevcut değil
Sektörel dağılım	7284552.5	7	1040650.4	3.4	% 97.5
Artık hata	21470234.2	70	306717.6		
Toplam	36912735.8	87			

%, yıllar tarafından açıklanan kısmı	22.1
%, sektörel dağılım tarafından açıklanan kısmı	19.7
%, açıklanmayan kısmı	58.2

TABLO: 8
Değişken: Kâr

Değişme Kaynağı	SS	Serbestlik Derecesi	Varyans	F.	Güvenirlik
Yıllar	247485.1	10	24748.5	0.7	Mevcut değil
Sektörel dağılım	1302921.2	7	186131.6	5.6	% 99
Artık hata	2321220.5	70	33160.3		
Toplam	3871626.8	87			

%, yıllar tarafından açıklanan kısmı	6.4
%, sektörel dağılım tarafından açıklanan kısmı	33.6
%, açıklanmayan kısmı	59.9

6) Kardaki değişimin, benzer güvenilirlik düzeyi içerisinde, % 34'ünü sektörel dağılım açıklarken, yılların açıklayıcı gücü hakkında güvenilir olarak bir şeyler söylemek mümkün gözükmemektedir.

Özetlenecek olursa, söz konusu 6 değişkenin değişimi konusunda, satışlar hariç, hepsinde sektörel dağılımın açıklama gücü daha fazla olarak ortaya çıkmıştır. Yılların önemli olup olmadığı konusunda bir şey söylemek mümkün değildir. Bir tek satışların değişimi konusunda daha az önemli diye yargıda bulunma olanağından söz edilebilir.

Bütün bu söylenenler, benzer güvenilirlik düzeyinde, yani en az % 90' güvenilirlik düzeyinde geçerlidir. % 90 'dan daha aşağısı için, örneğin yılların açıklayıcı gücü daha önemli çıkabilirdi. Ancak % 90'ın aşağısındaki sınırlar bu analizde kullanılmamıştır.

Benzer varyans analizi tablolarını, bu kez geliştirilen sermaye-hasıla oranı, verimlilik (hasıla/iş gücü), üretim-hasıla oranı, sermaye-işgücü oranı için tekrarlandığında benzer sonuçlar elde edildi. Üretimden satış-hasıla oranı dışında, diğer değişkenlerin değişimini açıklama da, sektörel dağılım, benzer güvenilirlik düzeyinde daha güçlü görünürken, yılların değilimi açıklamada rolü olup olmadığı söylenemiyor. Üretimden satış-hasıla oranı için, yılların belirli bir açıklayıcı gücü olduğunu söylemek mümkün gözükmektedir. Burada söz konusu olan değişkenler oran cinsinden ifade edilmiş oldukları için, yıllar boyunca belirli bir değişiklik geçirdiklerini söyleyip söylememek önemli sonuçlar verecekti. Ancak, yılların etkisini ölçmek için oluşturulan F testi, bu konuda güvenilir sonuç elde edilmesine olanak tanımamaktadır.

Sektörel dağılımın, satışlarda % 60, üretimde % 66 verimlilikte % 67 ve sermaye-işgücü oranında % 46 açıklayıcı gücü olduğundan bunun altında kalan diğer değişkenler için açıklayıcı gücü yoktur denilebilir. **Sektörel farklılık üretimin, satışların, verimliliğin ve işgücü başına sermayenin değişimini açıklamakta önemli bir rol üstlenmiştir.**

Yöntem II.

Sektörel dağılım, söz konusu değişkenlerin gelişiminde önemli rol oynadığına göre, öncelikle değişkenlerin ortalama değerlerinin sektörel karşılaştırmalar için kullanılması olanağı doğmaktadır.

TABLO 9
Ortalama Satışların Gelişimi (Milyon TL)

Yıllar	Dokuma	Gıda	Kağıt	Lastik	Makina	Metal	Otomotiv	Taş
1975	3510	3168	2067	6600	4203	8550	7247	3598
1976	3980	3604	2790	10171	4275	8286	8797	6239
1977	2108	3273	3263	3600	2232	3557	6435	2317
1978	2201	2804	2815	3604	2253	3040	5678	2324
1979	2574	2580	3310	6974	2552	3716	5754	2752
1980	1537	1869	3258	6717	1782	3220	3059	2179
1981	1619	2389	2556	6891	1719	3617	3629	2538
1982	1848	2641	3017	9010	1670	4638	3594	2260
1983	2191	4504	2381	8659	2235	5620	4432	1956
1984	2349	4865	2553	10327	2721	7177	4608	2027
1985	2347	4932	2604	9558	3265	6683	4887	1983

Ortalama satışlar, Makine, Otomotiv ve Kimya gibi sektörlerde, Gıda ve Dokuma sektörlerine göre daha yüksek hacimdedir. Satışların değişiminde, yılların açıklayıcı bir rolü olduğuna göre, satışların gelişimi, 1975-80 ve 1981-85 gibi iki alt dönemde incelenebilir. Bu alt dönemlerin belirlenmesinde temel alınan faktör, 1980 öncesi ve sonrası, sektörlerin gelişimin etkileyen politika değişikliklerinin sonuçlarını kabaca da olsa yakalıyabilmektir.

TABLO 10
Ortalama Üretimden Satışın Sektörel Gelişimi (Milyon TL)

Yıllar	Dokuma	Gıda	Kağıt	Lastik	Makina	Metal	Otomotiv	Taş
1975	3641	3372	2268	7299	4269	8853	7426	3682
1976	3731	3407	1675	8795	4039	7095	8631	6234
1977	2178	3651	3963	6477	2373	3640	6959	2356
1978	2291	3134	3227	4332	2391	3132	6177	2358
1979	2631	2886	3821	8767	2778	3829	4875	2769
1980	1551	2018	3595	10559	1958	3288	3174	2229
1981	1674	2579	2863	10285	2641	3704	3801	2603
1982	1929	2892	3246	10754	1778	4859	3856	2345
1983	2305	5227	2588	10162	3450	5906	4521	2061
1984	2438	5657	2573	15521	3733	7391	4808	2122
1985	2435	5797	2713	15473	4429	7126	5149	1998

Dokuma sektöründe, ortalama satışların yıllık artış hızı, 1975-80 döneminde % 13 iken, bu oran 1981-85 döneminde % 7'ye inmiştir. Kimya-Lastik

sektöründe, ortalama satışların yıllık ortalama satış hızı ilk dönemade % 0.3'den, ikinci dönemde % 6'ya yükselmiştir. Gıda sektöründe ise, ortalama satışların yıllık artış hızında gerekli hızlanma sözkonusudur. 1975-80 döneminde % 11 iken, 1981-85 döneminde % 15'e çıkmıştır. Makine sektöründe satışların artış hızı, sırasıyla % 14 ve % 13 dür. Otomotiv sektöründe ise satışların artış hızındaki düşüş daha belirgindir. 1975-80 döneminde % 14 olan yıllık ortalama artış, 1981-85 için % 6'ya inmiştir.

Bu gelişmelere bakarak, içe dönük üretim yapan sektörlerde, 1980 sonrasında satışların artış hızında bir azalma saptarken, Dokuma gibi ihracata dönük üretim yapan sektörün ortalama satışlarındaki artış hızının arttığı söylenebilir. 1980 sonrası, iç talebi kısmaya yönelik olitikaların, iç piyasaya üretim yapan sektörlerin satış hacimlerini olumsuz yönde etkilediğini söylemek mümkün olmaktadır.

Üretimden satış değerleri, satış hasılatı değerleriyle paralellik gösterecek bir gelişim içerisindedir. İç piyasaya dönük üretim yapan sektörlerin üretim hacimleri, gıda ve dokuma sektörlerine göre daha büyüktür. Üretimden satış ve satış hasılatı değişkenleri birebir ilişki içindedir; birbirlerinin yerine kullanılmaları mümkündür. Bu iki değişkenin birbirine oranını gösteren tablo bu durumu göstermektedir (Tablo. 11)

TABLO 11
Üretimden Satış/Satış Hasılatı Oranının Geleşimi

Yıllar	Dokuma	Gıda	Kağıt	Lastik	Makina	Metal	Otomotiv	Taş
1975	0.96	0.93	0.91	0.90	0.98	0.96	0.97	0.97
1976	1.06	1.05	1.66	1.15	1.05	1.16	1.01	1.00
1977	0.96	0.89	0.82	0.55	0.94	0.97	0.92	0.98
1978	0.96	0.89	0.87	0.83	0.94	0.97	0.91	0.98
1979	0.97	0.89	0.86	0.79	0.91	0.97	0.97	0.99
1980	0.99	0.92	0.90	0.63	0.91	0.97	0.96	0.97
1981	0.96	0.92	0.89	0.67	0.65	0.97	0.95	0.97
1982	0.95	0.91	0.92	0.83	0.93	0.95	0.93	0.96
1983	0.95	0.86	0.92	0.85	0.64	0.95	0.98	0.94
1984	0.96	0.86	0.98	0.66	0.72	0.97	0.95	0.95
1985	0.96	0.85	0.95	0.61	0.73	0.93	0.94	0.99

Tablo 11'de izlenebileceği gibi, üretimden satış ve satış hasılatı oranı, yaklaşık tüm sektörler için 1'e yakın çıkmaktadır. Bu durumda iki değişkenin birbirinin yerine kullanılması olanağı ortaya çıkmaktadır.

Verimliliği, elimizdeki verilerle sınırlı olarak işgücü başına düşen hasıla olarak tanımladığımızda, içe dönük üretim yapan sektörlerin, daha yüksek verimlilik değerlerine sahip olduğu saptanabilir. (Tablo 12).

İşgücü başına sermaye oranı, Kimya-Lastik sektöründe, genel olarak diğer sektörlere göre daha yüksektir. Bunu Metal, Kağıt, Otomotiv ve Makine sektörleri izlemektedir. Dokuma, Gıda ve Taş sektörlerinde, işgücü başına ser-

TABLO 12
Verimliliğin Gelişimi

Yıllar	Dokuma	Gıda	Kağıt	Lastik	Makina	Metal	Otomotiv	Taş
1975	1.44	6.08	4.79	6.56	2.62	2.77	5.34	1.80
1976	1.71	4.45	2.44	6.33	2.69	1.62	5.30	1.87
1977	1.72	2.43	2.71	8.16	2.11	3.01	5.67	1.75
1978	1.82	1.94	3.17	3.77	2.87	4.95	5.38	2.18
1979	1.78	2.14	2.49	10.61	0.97	3.37	5.09	2.05
1980	1.57	2.58	2.58	15.59	1.92	2.28	4.48	2.00
1981	1.64	3.14	2.88	15.94	3.63	2.24	3.13	3.05
1982	1.83	2.82	3.03	16.82	8.84	2.90	5.67	3.41
1983	2.02	2.60	3.15	16.31	3.47	3.33	6.43	2.46
1984	2.08	3.06	3.12	24.87	4.25	3.60	4.47	2.89
1985	2.05	3.04	3.24	17.30	4.64	4.66	4.16	3.22

maye oranları daha düşüktür. Şu halde, iç piyasaya dönük üretim yapan sektörlerin, göreli daha yüksek sermaye/işgücü oranlarıyla çalıştıkları belirlenebilir. (Tablo 13)

TABLO 13
Sermaye/İşgücü Oranı

Yıllar	Dokuma	Gıda	Kağıt	Lastik	Makina	Metal	Otomotiv	Taş
1975	0.47	0.88	1.85	1.93	0.68	1.77	1.22	1.09
1976	0.59	0.71	1.22	2.21	0.69	0.67	1.04	0.81
1977	0.54	0.51	4.84	1.43	0.64	0.95	1.16	0.78
1978	0.53	0.54	1.29	1.04	0.78	1.24	1.09	0.89
1979	0.45	0.39	0.71	1.62	0.31	1.12	0.82	0.59
1980	0.36	0.35	1.11	1.89	0.56	0.76	0.70	0.53
1981	0.29	0.67	1.03	1.73	0.88	0.59	0.54	0.88
1982	0.28	0.45	0.89	2.60	1.11	0.55	1.11	0.91
1983	0.54	0.24	0.76	3.34	0.98	0.80	1.33	0.98
1984	0.58	0.57	1.20	3.05	1.17	1.79	1.04	1.60
1985	1.13	1.36	2.39	2.35	1.03	0.32	0.99	1.13

Yöntem III

Sektörel dağılımın, söz konusu değişkenlerin gelişiminde önemli rol oynaması, bu rolün tek tek sektörlerde nasıl olduğunun araştırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu amaçla, öncelikle çeşitli değişkenlerin sıklık aralığı (frequeney distribution) matrisleri oluşturularak iki faktörle ANOVA testleri uygulanmıştır.

Sıklık aralığı oluşturmak üzere seçilebilecek açıklayıcı değişkenler sermaye ve işgücü olarak kabul edilmiştir. Geride kalan değişkenlerden üretim ile hasıla arasıda güçlü birebir ilişki söz konusudur. Bu ikisini birlikte bir fonsiyonda açıklayıcı değişkenler olarak kullanmak çoklu bağlantı gibi,

sakıncalı sonuçlar doğuracaktır. Benzer bir ilişki sermaye ile üretim ve sermaye ile hasıla arasında vardır. Kar değişkeninin güvenilir olmadığı daha önce belirtilmiştir. Bu yüzden açıklayıcı faktörler olarak sermaye ve işgücü kullanılmıştır. İşgücü ve sermayenin belirli büyüklükleri için (1), diğer değişkenlerin dağılımının nasıl bir özellik gösterdiği saptanabilir.

TABLO 14
Değişken: Firma Sayısı

Değişme Kaynağı	SS	Serbeslik Derecesi	Varyans	F.	Güvenirlik
Sermaye	98139.4	6	9813.9	3.2	%90
İşgücü	276242.6	3	8948.9	1.2	Mevcut değil
Artık hafta	214675.4	18	3066		
Toplam	340437.4	27			

%, yıllar tarafından açıklanan kısmı	28.8
%, sektörel dağılım tarafından açıklanan kısmı	8.1
%, açıklanmayan kısmı	63.0

Sermaye ve fakat özellikle işgücünün, firma sayısının dağılımına ilişkin olarak belirleyici olup olmadığını söylemek mümkün gözükmüyor.

TABLO 15
Değişken: Üretimden Satışlan

Değişme Kaynağı	SS	Serbeslik Derecesi	Varyans	Güvenirlik
Sermaye	87052718.3	6	8703271.8	%99
İşgücü	7254572.1	3	1036367.8	%75
Artık hafta	25765641.3	18	368080.6	
Toplam	120072931.8	27		

%, yıllar tarafından açıklanan kısmı	72.5
%, sektörel dağılım tarafından açıklanan kısmı	6.0
%, açıklanmayan kısmı	21.4

Satışlardaki değişimin yarıdan fazlasını, güvenilir bir düzeyde, sermayenin belirli yoğunlukları tarafından açıklandığını gözleyebiliyoruz. İşgücünün açıklama gücü çok düşüktür ve bu güç hakkında bilgi verebilmek ancak % 75 güvenilirlik düzeyinde mümkündür.

(1) Sermaye için 7, işgücü için 4 aralık saptanmıştır. Sermaye aralıkları, C_0 = 0-599, C_1 = 600-699, C_2 = 700-799, C_3 = 800-1099, C_4 = 1100-1199, C_5 = 1200-1399, C_6 = 1400'den büyük, (milyon TL. olarak), işgücü aralıkları L_0 = 0-699, L_1 = 700-999, L_2 = 1000-1299, L_3 = 1300'den büyüktür.

TABLO 16
Değişken: KAR

Değişme Kaynağı	SS	Serbeslik Derecesi	Varyans	F.	Güvenirlik
Sermaye	546235.3	6	54623.5	11.5	% 99
İş gücü	176767.6	3	25252.5	5.3	% 90
Artık hafta	331736.9	18	4739.0		
Toplam	1054739.8	27			

%, yıllar tarafından açıklanan kısmı	51.8
%, sektörel dağılım tarafından açıklanan kısmı	16.7
%, açıklanmayan kısmı	31.4

Benzer güvenilirlik düzeyinde kardaki değişimin yarıdan fazlası sermaye tarafından açıklanmaktadır.

TABLO 17
Değişken: Satış Hasılatı

Değişme Kaynağı	SS	Serbeslik Derecesi	Varyans	F.	Güvenirlik
Sermaye	171320895.2	6	17132089.5	14.8	% 99
İş gücü	28625830.4	3	4039404.3	3.5	% 75
Artık hafta	5080511.3	18	1154358.7		
Toplam	280751838.8	27			

%, yıllar tarafından açıklanan kısmı	51.8
%, sektörel dağılım tarafından açıklanan kısmı	10.2
%, açıklanmayan kısmı	28.8

Satış hasılatındaki değişimi, sermaye yarıdan fazla bir oranda ve güvenilir bir düzeyde açıklamaktadır. İşgücünün, daha düşük güvenilirlik derecesinde açıklama gücü var, ancak sermaye daha güçlü bir açıklayıcı olarak gözüküyor.

Bütün elde edilenler bir tabloda özetlenirse:

TABLO 18

Açıklanan Değişiklik	Sermaye Tarafından Açıklanan Kısmı	İşgücü Tarafından Açıklanan Kısmı	Açıklanmayan Kısmı
P	% 52	% 17	% 31
Y	% 61	% 10	% 29
S	% 73	% 6	% 21

Sermaye daha güçlü bir açıklayıcı olarak ortaya çıkıyor. Kar değişkeninden üretimden satışa doğru gittikçe, açıklayıcılık oranı yükselmektedir. İşgücü tarafından açıklanan kısım ise, azalan bir trend izlemektedir. Açıklanmayan değişim oranları da, üretimden satışlara doğru gidildikçe düşme göstermektedir.

Şu halde güçlü bir üretim fonksiyonu ilişkisinin varlığından söz edilebilir. Şöyle ki: Sermaye tek başına açıklayıcılık rolünün tamamına yakınını üstlenmekle birlikte, iki değişkenin bir arada açıklamakta en başarılı oldukları değişken S'dir. Yani satışlar, sermaye ve işgücü ile çeşitli sektörler için ayrı ayrı açıklanmaktadır.

Yöntem IV.

Bu aşamada sektör düzeyinde, doğrusal, doğrusal olmayan ve üstsel üretim fonksiyonları ilişkileri denenmiştir. Çeşitli üretim fonksiyonları içinde en anlamlı sonuçları veren birinci ve ikinci "en iyi" denklemler, Gıda, Dokuma, Makine, Otomotiv ve Kimya-Lastik sektörleri için değerlendirilmiştir.

Dokuma sektörü dışında kalan sektörlerin üretim fonksiyonu ilişkileri, ölçeğe göre azalan getiri sonucunu vermiştir. Sermaye ve işgücündeki birim artışlar, üretimde daha az bir artış yaratmaktadır. Dokuma sektöründe ise ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur. Üretim artışı, sermaye ve işgücündeki birim artışlarla aynı oranda gerçekleşmektedir. Dokuma sektöründe teknolojik gelişim önemli gözükmektedir. Aynı zamanda işgücünün üretime katkısı göreli olarak sermayeden daha yüksektir.

Kimya-Lastik sektörü ile makine sektörü için işgücünün göreli katkısı, işgücünün marjinal verimliliği negatif çıkmaktadır. Bunun sebebi, bu sektörlerin işgücü başına sermaye oranlarının, Gıda ve Dokumaya göre daha yüksek olmasında yatabilir.

Otomotiv sektöründe, teknolojinin göreli payı negatif işaretlidir. Bu durum, kapsanan dönem boyunca aşırı kapasite varlığının bir işareti sayılabilir.

E. Sonuç

Firma sayısındaki değişikliğin, yılların seyrinden çok, sektörel dağılımla ilgili olduğu ortaya çıkmıştır. 1975-85 döneminde, hangi sektörün daha az ya da daha çok firma ile belirlendiğinin anlaşılması, anlamlı gözükmektedir. Bu amaçla Tablo 2'ye tekrar dönüldüğünde, dokuma sektörünün genel olarak, daha fazla firma ile temsil edildiği söylenebilir. Dokuma'yı sırasıyla Makine, Kimya-Lastik ve Gıda izlemektedir. Ancak, Kimya-Lastik, Makine ve Otomotiv sektörlerinde firma sayısı, 1985'e gelinirken azalmaktadır. Gıda ve Dokuma sektörlerinde ise, firma sayısı yükselmektedir. İç piyasa üretim yapan sektörlerde, firma sayısı azalırken, ihracata yönelik üretim yapan sektörlerde firma sayısı gittikçe yükselmektedir, denilebilir. Firma sayısındaki değişiklik, tekelleşme gücü ya da oranı olarak ifade edilirse, içe dönük çalışan Otomotiv, Kimya-Lastik gibi sektörlerin tekelleşme gücünün göreli daha fazla olduğunu söylemek mümkün gözükmektedir.

Üretimden satış ve satış hasılatı değişkeni birbirinin yerine kullanılabilecek özelliktedir. Bu nedenle, gerek satış hasılatı, gerekse verimlilik ve işgücü başına sermaye değişkenlerinin, yıllar itibariyle değişimi, sektörel dağılım tarafından açıklanabilmektedir. Söz konusu dört değişkenin

değişimi, sektörel farklılıklara bağlanabilir. Ortalama satış hasılatı, içe dönük üretim yapan sektörlerde, diğerlerine göre daha yüksek çıkmaktadır. Ortalama satışların gelişimi de 1981-85 alt döneminde ortalama satışların artış hızı, bir önceki döneme göre azalmıştır. Oysa, Dokuma sektöründe, ortalama satışların artış hızında alt dönemler itibariyle yükselme söz konusudur. Bu yüzden, 1980 sonrası geliştirilen iç talebi kısmaya yönelik istikrar programlarının, iç piyasaya üretim yapan sektörleri daha fazla etkilediği düşünülebilir. İç piyasaya üretim yapan sektörlerin sermaye/işgücü oranları görece daha yüksektir. Benzer şekilde, Otomotiv benzeri sektörlerde, işgücü başına hasılayla ölçülen verimlilik değerleri, Gıda gibi ihracata yönelik çalışan sektörlerden görece yüksektir. Bu iki sonucu birleştirerek, içe dönük üretim yapan sektörlerin teknolojik donanım ve işgücü kullanımı açısından daha etkin çalıştığı düşünülebilir.

Analizde kullanılan değişkenler arasında, fonksiyonel bir ilşiki denendiğinde, en uygun olarak sermaye ve işgücünün yer aldığı üretim fonksiyonu kalıbı görünmüştür. Çünkü sermaye ve işgücü değişkenlerinden, özellikle sermaye; firma sayısı, satış hasılatı, kar ve üretimden satış değişkenlerinin değişimlerini açıklamakta önemli bir rol üstlenmektedir. Bu sonuçlara göre, Dokuma sektörü dışında kalan sektörler için, sermaye ve işgücündeki birim artışlar, üretimde daha az artış getirmektedir. Dokuma sektöründe ise ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur. Ayrıca Dokumada teknolojik gelişme önemli gözükmektedir. Dokuma sektörü, imalat sanayiinin gelişimi içerisinde, en eski ve köklü sektörlerden birisidir. Görece daha genç olan ve iç piyasaya dönük üretim yapan Otomotiv gibi sektörlerle birlikte, teknolojik değişime en duyarlı sektörlerden birisidir.

Dokuma sektörü dışında kalan sektörlerin üretim fonksiyonu ilişkileri, ölçeğe göre azlaan getiri sonucunu vermiştir. Sermaye ve işgücündeki birim artışlar, üretimde daha az artış yaratmaktadır. Bu aynı zamanda, artan maliyetler anlamına gelmektedir. Gıda sektörü dışında kalan sektörler, iç piyasaya dönük olarak çalışan ve 1980 sonrası iç talebi kısmaya yönelik politikalardan en fazla etkilenen sektörlerdir. Bu durumda, söz konusu sektörler için, artan maliyetlerle çalışmanın ortaya çıkması şaşırtıcı olmamaktadır. Kaldı ki, seçilen dönem, 1975-85, ancak iki yıl için "normal" sayılabilecek koşulları içermektedir. 1977-80 arasını ekonomik bunalım dönemi ve 1980-85 arasını yeni ekonomi politikaların söz konusu olduğu dönem olarak düşünülebilir. Sermayenin tek başına güçlü bir açıklayıcı olduğu üretim ilişkisinin geçerli olduğu bu durumda, azalan getiri sonucunun ortaya çıkması beklenebilir. Ayrıca, işgücü verimliliğindeki düşüşlerin, hammadde ve teçhizat teminindeki zorlukların ve yönetim boşluklarının bu durumu güçlendirmesi olasıdır.

Dokuma sektörünün ölçeğe göre sabit getiri sonucunu vermesi, modern maliyet teorisine göre, planlanan bir yedek kapasitenin habercisi sayılabilir. Ayrıca, dokuma sektöründe teknolojik gelişme, üretim üzerinde önemli ölçüde etkili olmaktadır. Aynı zamanda, işgücünün üretime göreli katkısı, sermayeden daha yüksek çıkmaktadır. Bütün bu sonuçlar bir arada düşünüldüğünde, ihracata dönük bir sektör olan dokuma sektörünün, 1980 sonrası politikalardan olumlu yönde etkilenerek sabit maliyetlerle üretimi sürdürdüğü, teknolojik gelişme ve işgücünün fiyatındaki yani ücretlerdeki göreli düşük düzeyinde bu yapıyı sağlamlaştırdığını düşünmek mümkün olabilecektir.

Kimya-Lastik sektörü ile Makine sektörü için işgücünün göreli katkısı negatif sonuç vermektedir. Kimya-Lastik sektöründe, işgücü başma sermaye oranları, gıda ve dokuma sektörlerindeki oranlardan daha yüksektir. Ayrıca, her iki sektördeki işgücü değerlerinin sabit olarak seyretmesi, teknik bir sorun olarak, bu sonucu yaratmış olabilir. Otomotiv sektöründe, teknolojinin göreli payı negatif işaretli çıkmaktadır. Bu durum, aşırı kapasite altında çalışmanın bir sonucu olabilir.

EK:

ÜRETİM FONKSİYONU ANALİZİNİN SONUCLARI

GIDA SEKTÖRÜ

$$Q = a + bK + cL$$

$$Q = 1290.6 + 0.71K + 1.43L$$

$$(1.9)^a \quad (1.5)^b \quad (2.5)$$

$R^2 = 0.70$ $F(2.8) = 9.2$

Durbin - Watson stat. 0.77

$$EL = 1.43 \frac{1287}{333} = 0.5$$

$$EK = 0.713 \frac{789}{333} = 0.3$$

ölçeğe göre azalan getiri

a = 0.05 düzeyinde anlamlı

b = 0.10 düzeyinde anlamlı

EL ve EK, işgücü ve sermayenin üretimdeki göreli paylarını gösteren katsayılar (ikame esneklik katsayıları)

DOKUMA SEKTÖRÜ

$$Q = aK^{b}L^{c}e^{dt}$$

$$Q = 0.73K^{0.11}L^{0.85}e^{0.02t}$$

(0.39) (0.07) (0.17) (0.01)

$(0.7)^{a}(1.6)^{b}(4.8)$ (1.9)

$R^2 = 0.95$ F(3.7) = 46.4, Durbin-Watson - 1.64
EL = 0.12 EK = 0.86, ölçeğe göre sabit getiri(CES)
a = 0.20 düzeyinde anlamlı
b = 0.10 düzeyinde anlamlı

KİMYA-LASTİK SEKTÖRÜ

$$Q = aK^{b}L^{c}$$

$$Q = 4.2\,K^{-0.26}L^{-0.34}$$

(2.0) (0.24) (0.28)

$(5.0)^{a}$(3.0) (-3.6)

$R^2 = 0.67$ F(2.8) = 8.2, Durbin-Watson = 1.3
$E_K = 0.8$ $E_L = -1$, ölçeğe göre azalan getiri
a = 0.001 düzeyinde anlamlı

MAKİNA SEKTÖRÜ

$$Q = aK^{b}L^{c}$$

$$Q = 3.8\,K^{0.9}L^{-0.3}$$

(0.66) (0.17) (0.12)

$(5.8)^{a}$(5.3) (-2.3)

$R^2 = 0.83$ F(2.8) = 20.0, Durbin-Watson kats. = 1.96
$E_K = 0.3$ $E_L = 0.9$, ölçeğe göre azalan getiri
a = 0.001 düzeyinde anlamlı

OTOMOTİV SEKTÖRÜ

$$Q = aK^{b}L^{c}e^{dt}$$

$$Q = 3.9\ K^{059}\ L^{-0.09}\ e^{-0.02t}$$

(0.51) (0.07) (0.0.9) (0.006)

$(7.5)^{c}(8.4)\ (0.9)^{b}(-3.9)^{a}$

$R^2 = 0.97$ F(3.7) = 90.7, Durbin-Watson kats. = 2.33

e = 0.7 ölçeğe göre azalan getiri

a = 0.01 düzeyinde anlamlı

b = 0.20 düzeyinde anlamlı

c = 0.001 düzeyinde anlamlı

ikinci en iyi denklem (t-testleri daha iyi)

Q = aKbLc

Q = 2.8 K0.62L0.19

(0.74) (0.12) (0.16)

(3.7)b(5.3)c(1.2)a

R2= 0.92 F(2.3) = 44.6, Durbin-Watson kats.= 0.80

e= 0.8 ölçeğe göre azalan getiri

a = 0.10 düzeyinde anlamlı

b = 0.01 düzeyinde anlamlı

c = 0.001 düzeyinde anlamlı

NAİF SANAT

Yalçın GÖKÇEBAĞ*

Ülkemizde 1970'li yıllardan sonra hızla gelişme gösteren, özel ve resmi galerilerin açılması neticesinde güncel hayatımıza giren, duvarlarımızı süsleyen resim sanatı, gerek sanatla ilgilenen, gerek eser satın alan insanların bu olaya yakın ilgi duymaları, çeşitli sorunları gündeme getirmektedir.

Günümüzde eserlerin alınıp satılması Kolleksiyon yapma gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkan bir sanat karmaşası sözkonusudur.

Sanat severler eser satın alırken ne gibi kıstaslar olduğunu bilememekte ve bununla ilgili olarak bir alt yapı ihtiyacı olduğu ortaya çıkmaktadır.

İşte bunlara bağlı olarak "Naif Sanat", "Naif Resim" gibi güncel bir sanat olayını açıklamak, bir nebze de olsa hafızalarda işaret bırakmak yerinde olacak kanısındayım. Çünkü dünyada olduğu kadar yurdumuzda da Naif Sanat geçerliliğini sürdürmektedir. O halde "Naif Sanat" nedir?

Naif (Naive) kavramı latince "NATİVUS" sözcüğünden gelir. Doğal, saf yapmacıksız anlamına geldiği gibi, çevrede gereğinden çok saf ve iyiliksever kimseler için de kullanılır.

Gerçeği ve doğayı yeniden çizen, Acemi bir üslup kullanan bu sanatçıları biz "Naif Ressamlar" diye anıyoruz. Eserlerinde düşünce ve duygularını yansız, doğal biçimde yansıtan bu sanatçılarda bir ölçüde de çocuk resimlerinde görülen saflık söz konusudur.

Nasıl çocuk resim yaparken tamamen kendi gördüğünü ve hissettiğini yaparsa bunlarda da aynı çalışma şekli sözkonusudur. Ancak Naif Resim, yetişkinler yapmakla çocuk resmi yapmış olmazlar, onlar da çocuk resimlerinden ayrılan çeşitli özellikler vardır. Şöyle dersek çocuk resimlerini andırırlar demek doğru olur kanısındayım. Ayrıca yukarıda anlattığımız tarzda resim yapan insanları dikkate almamak olmaz, çünkü Sanat Tarihine mal olmuş Naif Resim yapan sanatçılar, yurdumuzda ve dünyada çalışmalarını başarıyla sürdürmektedirler.

Naif ressamlar değişik zamanlarda, gerçeğin halkça sevilen ustaları, ya da kutsal yürekli ressamlar diye de adlandırılmışlardır. Bu sonuncu ad, Fransız Naiflerini keşfeden, onların sanat çevrelerince benimsenmelerini sağlayan Kolleksiyoncu Wildem Uhde (1874- 1947) tarafından verilmiştir. bir çoğu asıl işlerinden arda kalan zamanlarda resim yaptığından "Cumartesi, Pazar Ressamı" olarak da adlandırılırlar. Diğer yandan Naif Ressamlar akademik bir eğitimden geçmemişlerdir. Doğayı sadece seziş ve duyuşlarına göre çizerler.

*Gazi Eğitim Resim-İş Bölümü mezunu. 5 yıl öğretmenlik yaptı. Yurt içinde ve yurt dışında çeşitli sergilere katıldı. 44. Resim ve Heykel Sergisinde Devlet ödülü aldı. Halen TRT'de görüntü yönetmeni ve yapımcı olarak çalışmaktadır.

Naif Ressamlar bütünüyle halk adamı olduklarından, içinden çıktıkları halkın yaratım özelliklerini kendilerinde taşırlar. Onlarda resim yapmak hayatlarının bir parçasıdır. Ancak Halk Resimi ile Naif Ressamlar arasında ayrıcalık olarak "Bilinç"i ortaya koyabiliriz.

"Bilinç"i biraz daha açmak gerekirse bilerek resim yapma şeklinde anlatmamız mümkündür. Ancak bu naif resim ile akademik (öğrenim görmüş) resim arasındaki farklar gibi değildir. Halk resimi ile, naif resim arasında çok az farklılıklar söz konusudur.

Naif Sanat günümüz resim yaşantısına o kadar girmiştir ki, bu hususta akademik öğrenim görmüş bir çok sanatçı naif etkisinde kalmıştır. Örneğin, La Nain, Charden, Corot gibi sanatın öncülüğünü yapmış bir çok sanatçı da "Naivite" naif etki görmek mümkündür.

Bütün yukarıda saydıklarımızın naif sanatçıları tam olarak anlatmamız mümkün değildir. Ancak bu özellikleri, ayrımları maddeler halinde şöylece sıralayabiliriz.:

1. Naif sanatçılar, halktan gelme kişilerdir ve hemen tümünün, resim dışında birer meslekleri vardır.
2. Akademik bir resim eğitimi görmemişlerdir.
3. Tümü, resim sanat kurallarının, moda akımlarının uzağında kalmıştır. Bu yüzden amaçları eşyaları, gördükleri gibi değil oldukları gibi göstermektedir. Ayrıntılar üzerinde titizlikle dururlar, evlerin taşlarını, ağaçların yapraklarını tek tek yaparlar.
4. Mistik ve metafizik eğilimlere genişçe yer verirler. Hatta gerçeküstü bir anlatımı vardır.
5. Onları destekleyen bir şahıs ya da grup vardır.
6. Temiz parlak renklerle çalışırlar. Renk konusunda doğaya bağlı kalırlar, ancak zaman zaman doğanın renklerinin üstüne çıkarlar fantastik bir anlatım da sözkonusudur.
7. Eserlerinde, kullandıkları renklerin konturları net ve açıktır.
8. Özel hayatlarıyla, sanat kişilikleri arasında yakın bir ilişki vardır.
9. Resim yapmaya geç başlamış olanlar çoğunluktadır.

Dünyada naif ressam olarak ilk göze çarpan Fransız gümrükçü Rousseau (Ruso)'dur. Ondan sonra süratle gelişme gösteren bu akım dünyaya yayılmıştır.

Ülkemizde naif sanatın köken olarak minyatür ile başlaması söz konusudur. Fatih devrinde yaşayan, Mehmet Siyah Kalem, Kanuni devrinde yaşayan, Matrakçı Nasuh, III. Murat devrinde de Nakkaş Osman'ı sayabiliriz.

Ancak bizde Naif, ya da primitif diyebileceğimiz sanatçılar 18. yy. sonunda ortaya çıkarlar. Bunları resimlerinde gerçekten titiz bir doğa işçiliği, temiz bir renk kullanımı ve dinginlik dikkatimizi çeker.

Sonraları Avrupa'ya resim öğrenimi için giden sanatçılar arasında (Şeker Ahmet Paşa) naif yaklaşımla çalışan sanatçılar vardır. Doğrudan doğruya gerçek naiflerin ortaya çıkması 1960'lı yıllara rastlar. Günümüzde çalışmaları sürdüren bu sanatçılar şunlardır: Hüseyin Yüce, Cihat Burak, Oya Katoğlu, Fatma Eye, Bayram Gümüş, Leman Tantuğ ve diğerleri.

Diğer yandan akademik eğitim görmüş ressamlarımızın bir kısmında naif eğilimler ya da naiviteyi görmek mümkündür. Bunlar naif ressam değildirler.

Kısaca isimlerini saymak gerekirse:

Yalçın Gökçebağ, Nadide Akdeniz ve diğerleridir.

EKİN BELLETEN 88 YAZ GÜZEL SANATLAR Sayfa: 93-98

BUDALA ÜZERİNE SÖYLEŞİ

Tulîî* ve Tuğçe SİZGEK**

1987-1988 Sezonu içerisinde Ankara Devlet Opera ve Balesi bütün sanatseverleri büyüleyen bir bale sergiledi.

Dostoyevski'nin ve Şostakoviç'in şahane bir uyumuyla meydana gelen bu eserin adı **BUDALA** (İdiot) idi. Budala'da koreografi Valeri Panov'a, dekor-kostüm Alexander Vassiliev'e aitti. Orkestrayı Bujor Hoinic yönetiyordu. Eserde belli başlı rol dağılımları:

Prens Mişkin	Fahrettin Güven
Nasstasya Filippovna	Zeynep Ş. Sergen
Rogojin	Erdal Uğurlu
Aglaya	Serpil Bengier
Ganya Ivolgin	Alpaslan Karaduman

Budala'nın konusu ise kısaca şöyle:

Prens Mişkin, yoksul düşmüş soylu bir Rus ailesindendir. İsviçre'ye tedavi görmek üzere gitmiştir. Sanatoryumda geçirdiği 4 yıldan sonra evine dönmektedir. Trende yeni zengin Rogojin ile tanışır, Rogojin ona Nasstasya Filippovna'ya duyduğu karşılıksız aşkı anlatır. Prens Mişkin de maddi zorluklarından ve sara'lı olduğundan bahseder. Bu arada tren St. Petersburg'a gelir, Mişkin akrabası General Epanchine'in evine gider burada da çekingenliği ve saflığı yüzünden Generalin sekreteri Ganya ve pek çok kişi tarafından aşağılanır. Ancak bir süre sonra generalin karısı ve üç kızı Mişkin'den hoşlanırlar. Kızların en küçüğü olan Aglaya ise Mişkin'e özel bir ilgi duyar. Bu arada General ve arkadaşı Ganya'ya bir öneride bulunurlar. Yüklü bir para karşılığı Ganya Nasstasya ile evlenecek, Generalin arkadaşı ise kızlardan birini alabilecektir. Ganya gizli gizli Aglaya'yı sevmesine rağmen paraya olan aşırı ihtiyacı yüzünden bu teklifi kabul eder.

Bu arada Mişkin Nasstasya'nın portresini görür kızın gözlerindeki hüzün onu etkilemiştir. Mişkin mutlaka Nasstasya'ya yardım etmeye karar verir.

Ganya, Mişkin'i annesinin pansiyonuna götürür. Mişkin, ilk kez burada Nasstasya'yı görür. Ganya'nın annesi ve kız kardeşi Nasstasya'yı kötü

*Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü 1. sınıf öğrencisi.
**Gazi Üniversitesi Resim Bölümü 1. sınıf öğrencisi.

şöhretinden ötürü sevmemektedir. Bu nedenle, Ganya ile aralarında tartışma çıkar. Ganya, kız kardeşine vurmak ister, ancak Mişkin onu korumak için araya girince tokatı yer. Çok sinirlenen Ganya, Mişkin'e "Budala" diye bağırır. Sonra kendisi de bu yaptığına çok üzülerek kendisini affetmesi için yalvarır.

Bu arada Rogojin arkadaşları ile birlikte Ganya'nın Nasstasya ile evlenmesini engellemek üzere pansiyona gelir. Ganya'nın bu evliliği para için yapacağını söyler. Bütün parasını Nasstasya'nın önüne serer. Nasstasya Rogojin ile alay eder ve daha çok para getirmesini söyler.

Akşam Nasstasya'nın doğumgünü partisi vardır. Rogojin sözünü tutar ve doğumgünü hediyesi olarak parayı Nasstasya'ya verir. Nasstasya parayı ateşe atar, Ganya'ya eğer çıplak eliyle alırsa paranın kendisinin olacağını söyler, Ganya dayanamayarak bayılır.

Nasstasya ilk gördüğü andan itibaren Mişkin'e aşık olmuştur, ancak kendisini Mişkin'e layık görmediği için Rogojin ile gider. Fakat burada da mutsuzdur. Sonunda dayanamayarak Rogojin'i terkeder. Aşkından deliye dönen Rogojin bir yandan dua etmekte, bir yandan da Mişkin'i öldürme planları yapmaktadır.

Nasstasya'yı merak eden Mişkin, Rogojin'in evine gelir. Rogojin Mişkin'in saflığı karşısında onu öldürmekten vazgeçer. Haçlarını değiştirirler. Ancak, Mişkin evden çıkar çıkmaz Rogojin'in nefreti yeniden alevlenir, Mişkin'i öldürmeye çalışır. Mişkin karnavala katılanlar arasında saklanır, Rogojin onu bulur. Mişkin korkudan bir sara nöbeti geçirir. Rogojin Mişkin'e acıyarak, onu öldürmekten vazgeçer. Rogojin'in arkadaşlarından biri Mişkin'i alır, evinde tedavi eder. Günün birinde General ve ailesi oraya tatile gelir, Aglaya ve Mişkin birbirini görmekten mutludur. Ancak Nasstasya'nın gelişi bu mutluluğu bozar. Mişkin yine Aglaya'ya duyduğu sevgi ile Nasstasya'ya duyduğu acıma duygusunun arasında kalmıştır. İki kadın arasında çıkan bir tartışmada Mişkin Nasstasya'yı korumaya kalkınca Aglaya kızar ve onu terk eder. Ancak bu arada Nasstasya da Mişkin'in kendisine acıdığı için ilgi gösterdiğini anlar ve Rogojin'e geri döner. Rogojin Nasstasya'nın hiç bir zaman kendisine ait olmayacağını bildiği için onu öldürür. Bu sırada Mişkin Rogojin'in evine gelir,Nasstasya'nın ölüm haberi üzerine iyice yıkılır. İnsanların sevgi ve mutluluk içerisinde yaşayamamaları onu umutsuzluğa düşürür ve dünyayı alevler içerisinde görür.

Konusuna kısaca değindiğimiz **BUDALA** Balesi hakkında Rogojin'i canlandıran Erdal Uğurlu ile görüştük.

-- Sizce, Budala balesinin iletmek istediği mesaj nedir? Açıklar mısınız?

Aslında, Budala çok ağır bir eser. Vermek istediği mesajı şöyle anlatabilirim; Tanrı ile insan arasındaki ilişkiyi yansıtıyor fakat Dostoyevski'nin her cümlesinde çeşit çeşit anlamlar geçiyor. Hatta, hatta Rogojin ve Mişkin tasvirinde bir homoseksüelliği bile yansıtıyor.

-- Budala sahnelenişi açısından teknik olarak yenilik içeriyor mu?

Zaten Budala koreografı hala yaşadığına göre teknik olarak yeni bir baledir.

-- Budala balesi Türk balesinin çağdaş sanat düzeyinde olduğunun ispatı olabilir mi?

Mutlaka olabilir. Bizim milletimiz çok yetenekli bir millet ve tiyatrolitesi, duygusu çok kuvvetli. Daha fazla imkan olsa da, bundan güzel başka eserleri de, iyi rejisör ve koreografları da görebilsek. Dans adına, dünyadaki sayılı memleketler arasına girebiliriz.

-- İdiot, izleyicide neden bu kadar büyük bir ilgi bıraktı açıklar mısınız?

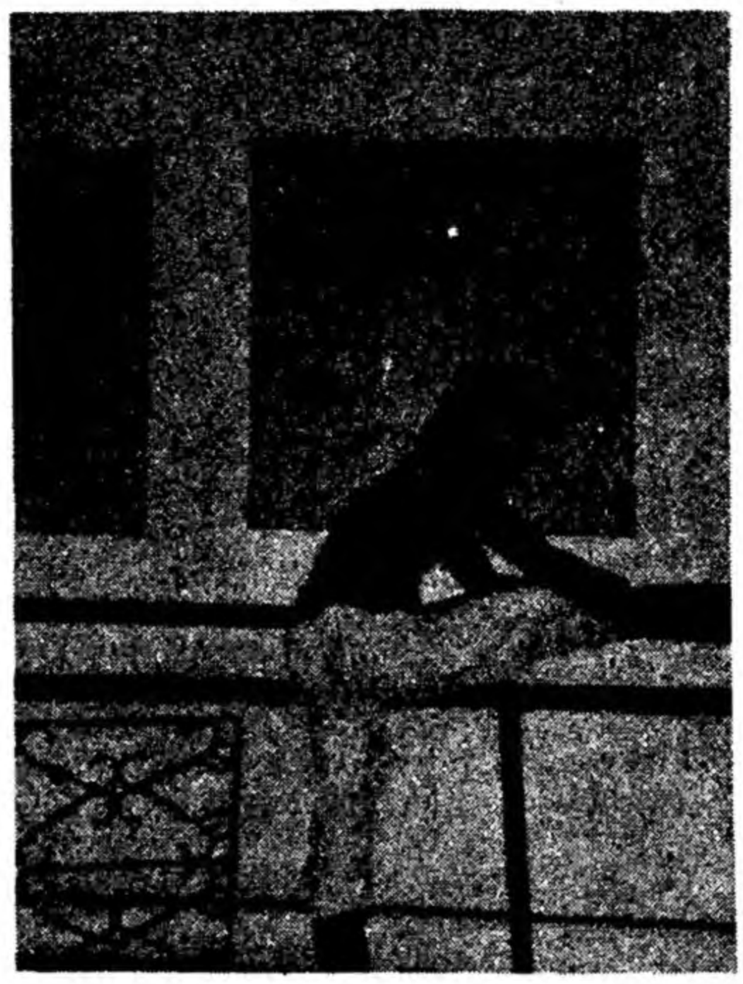

Bence bizim halkımız dramatik bir seyirci ve hareketli dansları, ağır aşk hikayelerini, acı çekmeyi çok iyi bildiği için zannedersem bu eser onlara çok büyük şeyler veriyor. Çünkü aynı seyirci bir aşk masalı (Ferhat ile Şirin), Bahçesaray Çeşmesinde aynı tepkiyi gösterdi.

-- Sizi baleye yönelten olay nedir? Genelde ilkokul sıralarında çocukların değişik idealleri oluyor, siz ne olmayı düşünüyordunuz?

Bale henüz isteğimin dışındaydı, çünkü 10 yaşında bir çocuktum. O zamanlarda en büyük idealim pilot olmaktı ve hala da olmayı isterim. Baleye yönelten olay ise; babamın sanata olan sevgisi ve daha sonra içine girince benim de çok sevmem oldu.

-- Rogojin rolüne nasıl seçildiniz, anlatır mısınız?

Aslında eser ilk konulduğu zaman tip ve karakter olarak ikinci kast seçilmiştim, daha sonra bir şans doğdu, birinci kast dış ülkeye iş amacı ile gidince rol bana kaldı. Üç kişi seçilmiştik.

Ercan Kazbek, Erdal Uğurlu, İhsan Bengier.

-- Rol hakkında önceden bilginiz var mıydı?

Evet, önce romanını okudum sonra tiyatro tekstini. Koreografın ekstra anlatması ve eserin tiyatrosunu izlemem büyük bir bilgi edinmemi sağlamıştı.

-- İçlerinde bu yoruma en yakın olan hangisiydi?

Tiyatro teksti daha yakındı.

-- Rogojin'in kişiliği hakkında bilgi verir misiniz?

Okuduğum kitaba göre şöyle anlatabilirim; çocukluğu varlık içinde yoklukla geçmiş ve bu yüzden serserilik yapan bir delikanlı. İnsanlarla ilişkisi kesinlikle katı, yıkıcı, yıpratıcı buna karşın onun da bir duyguları olduğu kesin. Nasstasya'ya sevgisinden dolayı ve kendisinin opozit olmasına rağmen Mişkin gibi yakın bir dostunu ve sevgilisini kaybedecek kadar güçlü karaktere sahip.

Oynadığım role göre ise şunları söyleyebilirim; zannedersem Rogojin karakteri şeytan karakteri ile eş değerde ve karşısında Mişkin gibi bir melek karakteri var. Bence her zaman sokakta görebileceğimiz insan karakterinden biri Rogojin. Baskıya karşı gelen buna rağmen baskıyı kendi uygulayan çok güçlü fakat insanlar tarafından güçlü hale getirilen, tertemiz bir kalp taşıyan kendi içinde aşırı duygusal biri.

-- Rogojin rolünde kendinizi yeterli buluyor musunuz?

Tabii ki hayır, çünkü zaman zaman kendim olmaya başlıyorum ve her zaman yeni bir şeyler yaratmaya çalışıyorum. Yine de her yaptığım şeyin sonrasında daha fazla bir şeyler yapmam gerektiğini anlıyorum, bu yüzden yeterli bulmuyorum.

-- Diyelim ki, Rogojin rolündeyken bir hata yaptınız, o anda duygularınız neler oluyor?

Korkunç yıkılıyorum, hata yapmam uzun bir zaman beni sıkıntıya sokuyor. Ardındaki perde ve temsilde daha iyi olmak için psikolojimi tekrar yeniliyorum.

-- Rogojin rolünün üzerinizdeki etkileri nelerdir? Olumlu ve olumsuz olarak değerlendirir misiniz?

Olumsuz olarak; insanlarla tartışmaktan çok kavga etmeyi tercih ediyorum. Ara sıra çekilmez yanlarım oluyor. Her insanın içindeki önderlik duygusunu ben Rogojin'den sonra özel hayatımda da yaşamaya başladım, fakat çoğu zaman bu zarar veren bir yapı oldu.

Olumlu olarak; artık daha profesyonelce dans etmesini öğrenmeye başladım. Tiyatro yönü fazla, teatral bir rol oyduğu için sahnede çoğu zaman rol ile özdeşleşip yaşamaya başladım. Artık özel hayatımda da kendime daha çok güveniyorum. Kötü bir karakter oynamama rağmen benim, duygusal yönlerimi geliştirmeme çok yardımcı oldu.

-- Mişkin rolünü size verseler, Rogojin rolündeki kadar başarılı olabilir miydiniz?

Herhalde olamazdım. Çünkü Fahrettin bence onu çok çok güzel kendisiyle özdeşleştirebilmiş ve iyi sergiliyor.

-- Sahnede aynı zamanda müzikle de bütünleşmek zorundasınız, müzikte bir hata olduğu zaman etkileniyor musunuz?

Müzikte hata olduğu an herşeye rağmen ben hata yapmamaya çalışıyorum.

-- Sahne ağzmda sütunların sahne üzerinde bir etkisi var mı?

Mutlaka var, çünkü bizim Ankara sahnemiz Budala balesi için küçük bir sahne ve o büyük sütunlar görüşü engellemesine rağmen mutlaka olması lazım. Çünkü o fenerlerin (sütunlarn) aynısı hala Leningrad'da duruyor. Çoğunlukla olay Leningrad'da geçtiği için de bu fenerlerin olması gerekiyor.

-- Budala balesi izleyicileri çok farklı etkiliyor, kimileri adeta büyülenirken, kimileri beğenmediklerini söylüyor. Böylesine bir kopukluk neden kaynaklanabilir?

Seyircinin tutumuna kesinlikle karışılmaz. Kimilerinin hayal dünyasına hitap etmeyebilir ya da daha fazla şeyler beklerken eksik bir şeyler bulanlar olabilir. Örneğin; dünyanın en büyük tenorlarından olan Lucciana Pavarotti yıllar önce bizim sahnemizde şarkı söylediğinde, domates yediği söylentisi vardır.

-- Bir eleştirmen olsaydınız, Budala balesini nasıl eleştirirdiniz?

Önce tabii ki, yapıcı olarak eleştirmeye başlardım. Çünkü Budala için demiyeyim de, bir eser ortaya çıkarken sanatçısı, rejisörü, koreografı, teknik elemanları vs. gerçekten her ne olursa olsun emekleri ve çabaları ile en üst düzeyde bir temsil yapmaya çalıştıklarını bildiğimden, önce olaya yapıcı girerdim. Budala balesi bence Tükiye'de bale adına korkunç büyük bir eserdir ve yine bence herkes görevini en iyi şekilde yapıyor. Yıkıcı eleştirim ise şöyle olabilir; sahnenin küçük oluşu, dekorların çok güzel olmasına rağmen Ankara Sahnesi için büyük oluşu ve solistler haricindeki dansçıların dans sahnelerinin az olması olabilir.

-- Yorumladığınız bir karakterin son temsiline çıkarken düşünceleriniz neler oluyor?

Üzülüyorum. Son temsil olması beni üzüyor ama, biliyorum ki, aynı heyecanı yeni bir karakterde tekrar yaşayacağım.

-- Sizce haftada bir kere temsil vermek harcadığınız emeğin karşılığı oluyor mu? Bu sayının arttırılmasını ister miydiniz?

Yeterli olmuyor ama Budala çok yorucu ve ağır bir eser. Birkaç temsil olması taraftarıyım. Yalnız daha başka hafif eserler olursa iyi olur. Zannedersem yakında böyle bir çalışma olacak.

-- Peki, bu durum Operayı olumsuz yönde etkileyebilir mi?

Bu sayının artırılmasının Operayı olumsuz yönde etkileyeceğine inanmıyorum.

-- Hiç Opera veya Operetlerde dans ettiniz mi?

Çok operalarda dans ettim. Örneğin; Aida, Lucia, IV. Murat, Tebessümler Diyarı ve Carmen gibi. Profesyonel hayata yeni giren dansçılar Opera ve Operetlerde tecrübe için dans etmek zorundadırlar.

-- İyi bir dansçı olmak için gerekli özellikler nelerdir, açıklar mısınız?

Kitaplar der ki; iyi bir dansçı uykusuna, yemeğine kısacası sıhhatine ve özel yaşantısına dikkat etmelidir. Fakat ben bunların hepsini yapmaya kalkarsam hiçbir zaman hayatımı yaşayamayacağımı düşünüyorum.

-- Budala'dan önce önemli bir rolünüz olmuş muydu?

Üç sene önce rahmetli Duygu Aykal'm sahneye koyduğu İnsancık balesinde de önemli bir rolüm olmuştu. İnşallah bu sezonda Duygu Aykal'a ayrılan gecede İnsancık'ı eskisinden daha iyi oynama imkanını bulacağım.

-- Bir role çok bağlandığınız, etkisinden kurtulamadığınız olmuyor mu?

Rolün etkisinden uzun bir zaman kurtulamadığım olmuyor. Hatta bazen yaşantım oynadığım roldeki karaktere benzeyebiliyor.

-- Sahnedeyken sakatlık geçerdiğiniz oldu mu? Role devam edebildiniz mi?

Oldu, ama ufak kazalardı. Bu yüzden role devam edebildim. Büyük bir sakatlıkta olsa role devam ederdim.

-- Budala balesinde başınızdan geçen ilginç bir olay oldu mu?

Bir defasında solomu çok tatminkar yapmıştım ve bunun sevinciyle attığım naradan sonra seyirci uzun bir zaman beni alkışlamıştı. Benim de sevincim iki katına çıktı.

-- Budala balesinin Avrupa'da temsili oldu mu? Bir süre önce Hollanda'da bir temsiliniz oldu. Bu temsiliniz nasıl geçti, anlatır mısınız?

Bulada'nın Avrupa'da temsili olmadı. Hollanda temsilinde Çeşmebaşı, Düğün adında iki Türk eseri ve bir de Paquita balesi sergilendi. Seyirciler tabii ki ilginç buldular, beğenildi. Ancak eleştirilerden haberimiz olmadı. Büyük bir program değildi. Tanıtım yönüne gelince, bizim çok daha büyük şeyler başarabileceğimizi Avrupa'da hissettirmiş olduk. Hollanda'da ise dans sadece modern dans olarak devam ediyor.

-- Oradaki izleyici ile buradaki izleyici arasında karşılaştırma yapabilir misiniz?

İzleyicinin çoğunluğu Türk'tü. Çünkü Türk haftasıydı. Eğer bir karşılaştırmaya girersek, Hollanda'daki seyirciden bizim seyircimiz daha cana yakın ve daha çok alkışlayan bir seyirci.

-- Sizce yurt dışında yeterince tanınıyor muyuz? Türkiye'nin varlığından bile haberi olmayanların bulunduğu bir ortamda Türk balesini tanıtmak oldukça güç olsa gerek. Bu konuda bale sanatının yapabilecekleri nelerdir?

Gerçekten bizi yurt dışında fazla tanımıyorlar. Ama ben inanarak söylüyorum ki, bizi bu eserle seyrettikten sonra tedirgin olacaklarını sanıyorum. Bale sanatını yapan insanlar gerçekten kendileri için en azından sabahtan akşama kadar çalışıyorlar ve çoğumuzda Avrupa standartlarında dansçılarız. Balenin yardımı ancak şöyle olabilir; iyi eğitmenler, iyi koreografiar ülkemize gelirse ve biz bundan sonra iyi eserlerle, iyi yetişmiş dansçılarımızla yurt dışına sık sık çıkabilirsek bizi yüzde yüz tanıyacaklardır. Okluda eğitime gerçekten çok önem verilmeli.

-- Televizyondaki sanat içerikli programları yeterli buluyor musunuz?

Kesinlikle hayır. Çünkü televizyon elli milyona her gece hitap ediyor. Biz ise her perşembe yediyüz veya bin kişiye hitap ediyoruz. Bu rakamlarda açıkça televizyonun sanattaki yerini vurgulamaktadır. Bale ve Opera bizim toplumumuz için lüks bir sanat. Özellikle opera, ses eğitimine dayanan bir sanat olduğu için, bizim halkımız tarafından biraz yadırganıyor. Zaten, belirli bir zümre gidip, geliyor. Ancak, önceden söylediğim gibi televizyon bu işi sıklaştırırsa insanların kulak ve göz aşinalığı edinip, sahnelerin her gece seyirciyle dolup taşacağına inanıyorum. Ama önce bu programlarda halkın anlayabileceği bir dile inmek lazım.

-- Bale dışındaki uğraşılarınız, hobileriniz nelerdir?

Resim çiziyorum, bunun yanısıra spor yapmasını çok çeverim. Özellikle yüzme ve halter yapmaya çalışıyorum. Ayrıca, haddim olmayarak şairliğim de var. Satranç ve briç oynarım. En son tutkum ise at yarışı. Bir de caz dansına büyük ilgim var. İleride bu konuda eğitim görürsem Türkiye'de caz dansı adına bir şeyler yapmak istiyorum. Çocuklarla uğraşmasını seviyorum. Dans etmeyi öğretmek bana zevk veriyor. Tiyatroyu, operayı, konserleri ve sinemayı mümkün olduğu kadar takip ediyorum.

-- Neden saçınızı uzatıyorsunuz?

Uzun saçı çok seviyorum. Çünkü, erkek imajının bende uyandırdığı olgu şöyle; aslan gibi güçlü, karakterli, dayanıklı, gururlu, fedakar koruyan bir görüntüsü var. Bunların hepsi bence bir erkekte olması gereken şeyler. Uzun saçın, böyle bir görüntüyü ve özgür bir yapıyı simgelediğini düşünüyorum. Aslanın görüntüsünden de bellidir bu. Ayrıca bende, Samson gibi saçım kesilirse gücümün gideceğine inanıyorum.

-- İleriye yönelik düşünceleriniz nelerdir?

Dans edebildiğim kadar dans edeceğim. Çünkü dans olayını gerçekten çok seviyorum. Dans etme çağım geçtikten sonra iyi bir eğitim görüp, iyi bir koreograf olmaya çalışacağım. Yeni gelen dansçılara öğrenebildiğim her şeyi öğretmek için uğraşacağım. Tabi en başta ilerisi için düşüncem, dans, dans, dans.

İyisi kötüsüyle bir sezonu tek başına üstlenip (bizce başarı ile) götüren Budala oyununu ve onun önde gelen bir sanatçısını tanıtmaya çalıştık.

Sanat dolu nice günler görmek ümidi ile...

EKİN BELLETEN 88 YAZ Sayfa: 99-100

DERGİ TARAMASI

N.SÜZAL

Science and Society, 1987-88, Winter, Vol. 51, No. 4

Science and Society dergisinin kış sayısında, E. Bitsakis'in "For an Evolutionary Epistemology" adlı ilginç makalesinde, epistemolojinin tanımından yola çıkılarak, bilim ile teoloji ve bilimlerle metafizik düşünce arasındaki ayrışma, Marksizm öncesi epistemoloji kapsamında ele alınmaktadır. Marksizm öncesi epistemolojinin bilimle felsefe arasındaki ilişkiyi çözemediğini belirten Bitsakis, bu dönemde metafizik karşıtı eğilimler taşımasına rağmen, epistemolojinin metafizik düşünceyi yenemediğini söylemektedir. Üçüncü bölümde, yazar, realist ve evrimci epistemolojinin temel taşlarını oluşturmak üzere bir dizi önermede bulunmaktadır. Önermeler sonucunda, uzun ve çelişkili bir tarih yaşadıktan sonra epistemolojinin amacı ve metotlarıyla bir disiplin haline geldiğini vurgulamcktadır.

D. Laibman, "Growth, Technical Change and Cycles: Simulation Models In Marxist Economic Theory" adlı araştırmasının başında yazısını şöyle tanıtıyor: "Bu makale, daha çok kapitalist birikim sürecinin değişik boyutlarıyla ilgili, farklı ancak bağlantılı simulasyon çalışmaları üzerine teknik olmayan bir yazı niteliğindedir." Birinci bölüm giriş niteliğinde, Marks ve ekonomik düşünce tarihinde yer alan diğer gelenekler arasındaki ilişkiyi, kavramsal düzeyde incelemektedir. İkinci bölümde, bu kavramların bazıları üç temel alanda yer alan simulasyon modelleri tanımlaması içinde ele alınmaktadır. Bu alanlar, yanlı teknik değişimle büyüme modeli, devre ve bunalım teorisinde sektörlerarası ilişkiler ve sermayeler arası mali ilişkilerin rolü olarak sıralanmaktadır. Laibman, kesin eylem biçimi (dinamik ve statik) ile kesin eylem alanı (doğa, toplumsal yapı ve piyasa) arasındaki ayrım üzerine analizini oturtmakta ve Marks'ı kesin eylem biçimi dinamik ve eylem alanı toplumsal yapı olan bir kategoriye dahil etmektedir. Kavramsal elemanlar ve bunların ilişkileri, simulasyon modelleri bazında, bu hareket noktasına göre geliştirilmektedir.

The Journal of Development Studies, Volume 24, No. 1, October, 1987

Derginin bu sayısında, C. Heady'nin "Alternative Theories of Wages in Less Developed Countries: An Emprical Test" adlı incelemesi, yer almaktadır. Bu makale, az gelişmiş ülkelerdeki sanayi ücretinin belirlenmesiyle ilgili teorileri ayırdedici bir ampirik metodu uygulamaktadır. Söz konusu teoriler genellikle doğrudan gözlenebilecek değişkenler bazında geliştirilmediği için, bu çalışma önem kazanmaktadır. Bu yüzden Heady, incelemesinde gözlenebilinen değişkenlerle ilgili yorumları içerecek şekilde teorileri yeniden inşa etmiş ve yorumlardaki farklılıkları karşılaştırma yapacak şekilde tanımlamıştır. Bu teoriler iki grupta incelenebilir. "Maliyet-minimize edici" ve "kar-paylaşımcı" teoriler olmak üzere. Kolombiya imalat sanayine ait veriler

kullanılarak, teorilerin firmalar arası ücret farklılıklarını açıklayıp açıklamadıkları denenmiştir. Her iki teorinin de geçerli olduğu, ancak "kar-paylaşımcı" teorinin dayanaklarının daha çok sayıda sektörde ortaya çıktığı, çalışmanın sonuçları arasındadır. Çalışmanın birinci bölümünde, iki teoriyi ayırdedecek test geliştirilmekte, ampirik bölümde bu test, Kolombiya sanayine uygulanmaktadır.

G. Feder, "Land Ownership Security and Farm Productivity" adlı makalesinde, toprak sahipliği güvencesinin, çiftçilerin girdi kullanımı ve ürün değeri üzerindeki etkisini tartışmaktadır İktisat teorisi, çiftçilerin yasal toprak mülkiyetine sahip olduklarında, daha düşük düzeyde risk ve kurumsal kredilerde lehte bir fazlalık nedeniye, yatırımlar için daha fazla teşvikler ve daha iyi imkanlar sağlayabileceğini belirler. Bu durumda, daha yüksek oranda değişken girdi kullanımı ve toprak başına daha çok ürün elde edilmesine yol açar. Feder yukarıdaki önermeleri denemek üzere, Tayland'ın üç değişik bölgesinden elde edilen çiftlik bazındaki verileri kullanmıştır. Toprak sahipliği güvencesini elde edememiş, topraksız köylülerle ilgili veriler, yasal toprak sahipliğine ait veriler birlikte kullanılmıştır. Sonuçlar, az gelişmiş ülkelerde, toprak sahipliği güvencesinin, verimliliği önemli ölçüde artırabildiğini doğrulamaktadır.

Journal of Political Economy, Volume 95, Number 4, August 1987.

R. Gillingham ve J.S. Greenlees "The Impact of Direct Taxes on Cost of Living". Bu makalede, ABD, tüketici fiyat endeksine, doğrudan ve dolaylı vergiler eklemek suretiyle yeni bir endeks tanımlanmakta ve tahmin edilmektedir. Geleneksel endekslerle olan ilişkisi gösterilmekte ve tüketim dışı maliyetlerin nasıl ele alındığı anlatılmaktadır. Federal, devlete ait, bölgesel ve sosyal güvenlikle ilişkili vergi oranları, 1967-85 yılları için kullanılarak, vergi ve fiyat endeksi (TPI) türetilmiştir. Fiyat endekslerine dolaysız vergilerin dahil edilmemesinin, enflasyonun beklenen değeri üzerinde oldukça önemli etkisi olduğu ortaya çıkmaktadır. ABD tüketici fiyat endeksi, sabit miktarda tüketim malı ve hizmetleri tüketebilmek için gerekli olan minimum harcamadaki değişiklikleri incelemektedir. Yazarların geliştirdikleri endeks ise, aynı miktardaki mal ve hizmetleri tüketebilmek için gerekli olan toplam maliyetteki değişikliği (dolaylı vergiler dahil) ölçmektedir. Bu da gelir bazlı bir satın alma gücü endeksi tahmin edildiği anlamına gelmektedir.

David S. Evans, "Tests of Alternative Theories of Firm Growth" adlı makalesinde, firma büyümesi konusuyla ilgili literatüre bir kaç şekilde katkıda bulunmaktadır. İlki, firma büyümesi ile firma yaşı arasındaki ilişkiyi, ikincisi firma büyümesi ile firma ölçeği arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Bu ilişkiyi denerken daha önceki çalışmaların ihmal ettiği üç ekonometrik sorunla uğraşmaktadır. Daha önceki çalışmalar firma büyümesi ile firma ölçeği arasında doğrusal bir ilişki bulurken, bu çalışmada doğrusal olmayan bir ilişki bulunmuştur. İkinci ekonometrik sorun, büyüme-ölçek ilişkisindeki örneklem seçimi sorunudur. Üçüncü sorun ise, sonuçlar üzerinde, değişen varyans (heteroscedasticity) 'nin etkisidir. Çalışma, 1976-1982 yılları arasında 20.000 imalatçı firmanın verilerine dayanmaktadır. Firma büyümesi, firma ölçeği sabit tutulurken, firma yaşı ile ters orantılı değişmektedir. Firma büyümesi firma ölçeğiyle doğrusal bir ilişki içinde görünmektedir.

KDV'li: 2.000.- TL